

KUBBEALTI

AKADEMİ

MECMÛASI

Sâmiha AYVERDİ
Kemâl Y. AREN
Mehmet DEMİRCİ
Mehmet DEMİREL
Halûk DURSUN
Ali KÖSE
İskender PALA
Yunus Emre TANSÜ
Ömer TURAN
Zeynep ULUANT
Ali YARDIM

YIL: 27

NİSAN 1998

SAYI: 2

KUBBEALTI

AKADEMİ

MECMÛASI

YIL: 27

NİSAN 1998

SAYI: 2

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÜASI

– Üç ayda bir çıkar.–

**Kubbealtı Akademisi
Kültür ve San'at Vakfı
Kubbealtı İktisâdî İşletmesi a.
Sâhibi**

Sinan ULUANT

Yazı İşleri Müdürü

İlhan AYVERDİ

Yayın Danışmanları:

Prof. Dr. Mustafa Fayda

Prof. Dr. Mustafa Tahrallı

Prof. Dr. Kâzım Yetiş

Dr. İbrahim Aydın Yüksel

Haberleşme Adresi

Peykhâne Sok. Nu. 3

34400 Çemberlitaş-İstanbul

Tel: (0 212) 516 23 56

Fax: (0 212) 517 14 60

Posta Çeki Nu.

337056

Yurtiçi Abone

Yıllık: 2.000.000.- TL.

Öğretmen ve Öğrencilere

Yıllık: 1.500.000.- TL.

Kurum Abonesi

Yıllık: 3.000.000.- TL. (KDV dâhil)

Yurtdışı Abone (Posta ücreti dâhil)

30 DM

25 \$

*Mecmûamızdaki yazılar
kaynak gösterilerek iktibas
edilebilir.*

Temsilcilerimiz

Türkiye Diyanet Vakfı

Ankara Yayınevi

Necatibey Cad. Ankara İş Hanı

Nu. 8/32-33 Sıhhiye

ANKARA

Ecdâd Kitapevi

Mithat Paşa Cad. 46/8

Lades Han Alt Kat

Yenişehir - ANKARA

Bilge Kitapevi

Atatürk Cad. Osmanlı İş Hanı

Nu. 105

BURSA

Akademi Kitapevi

159. Sok. 6/A Bornova-İZMİR

Furkan Kitapevi

İstiklâl Cad. Letâfet Sok.

Nu. 52 Başoğlu İş Merkezi

SAMSUN

Basıldığı Yer:

Özal Matbaası

Tel: (0 212) 520 60 58

Cağaloğlu-İstanbul

İÇİNDEKİLER

Mülakat	S. AYVERDİ ile Ahmet TECER	5
İz Bırakan İki Âbide Şahsiyet	Prof.Dr. Ali YARDIM	7
Öylesine Bir Hoca	İskender PALA	14
19. Asrın Başlarında Seyyah-Hekim Bir İngiliz'in İstanbul Hâtıraları	Mehmet DEMİREL	18
20. Yüzyılda İstanbul'da Câmi Mûsikîsi Ve Müezzinler	Yrd.Doç.Dr. Halûk DURSUN	27
Hız. Peygamber Ve İnsanlık	Ömer TURAN	34
Tasavvuf Kültürü Ve Romanımız Sâmiha Ayverdi Örneği	Prof.Dr. Mehmet DEMİRCİ	40
Bir İlim ve İrfan Âbidesi Ali Fuat Başgil	Zeynep ULUANT	45
Tasavvufun Kur'ânî Temelleri	Martin LINGS Çev. Dr. Ali KÖSE	51
Osmanlılarda "Vatan" Ve "Millet" Şuûrunun Teşekkülü Üzerine Bâzı Fikirler	Yunus Emre TANSÜ	60
Gördüklerim-Duyduklarım- Okuduklarım	Kemal Y. AREN	73

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976 da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mûcibince 8.11.1976 târihli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

MÛLÂKAT^(*)

Sâmiha AYVERDİ
ile
Ahmet TECER Bey^(**)

III. 945

A. Tecer – Efendim, afedersiniz pek sırasız geldiğimi biliyorum; fakat askerim, Eskişehir'den geldim, pek az kalıp döneceğim. Ben buraya hem kendi hesâbıma hem de kumandanım Abdullap Toprak adına geliyorum.

Kitaplarınız, memleketin sıkıntılı havası içinde, saf temiz bir dalga gibi yayıldı. Okuyoruz. Fakat itiraf edeyim ki her köşesini anlıyarak değil. İşte ben, anlayamadığım kısımları kumandanımla konuşuyorum. Hoş benim gibi müşkülde olan pek çok arkadaş var. Biz anlayamamaktan müteallimiz. Mânâlar, âdeta bir tahtaya çarpar gibi düşüyor.

S. Ayverdi – Hayır, öyle olsa bu kadar da anlayamazdınız. Değil mi ki okuduklarınız bir derûnî zevke tebeddül ediyor, size inşirah ve huzur veriyor, şu halde maksat hâsıl olmuş demektir. Esasen her arayıcı bulucu olur; elverir ki hüsnü niyeti ve sebâtı olsun.

A. Tecer – Ben kitaplarınıza en ağırı olan "*Batmayan Gün*"den başladığıma hatâ etmişim. Zîra onu anlamak için insanın çok hazırlanmış, çok işlenmiş olması lâzım. Bence "*Mabette Bir Gece*" gerek san'at gerekse hikmet bakımından çok muvaffak olmuş ve bilhassa kütleye hitap ederken alâkadar etmiyeceği bir ferd olmıyan bir eserdir. Esâsen bu kitaplarda iki sandık var. Birinde edebiyat, birinde de mânâ var. İsteyen istediğini alabildiği içindir ki bu kadar geniş ölçüde bir alâka uyandırıyor. Maamafih "Bunlar da okunur mu?" deyip bir köşeye atanlar da yok değil.

Namazdaki üç esas hareketten bahs ediyorsunuz, îzah eder misiniz?

S. Ayverdi – Nebâtî hareket secde, hayvanî rükû', insânî de kıyam hareketleri. Bunu mu sormak istediniz?

(*) Merhum S. Ayverdi'nin neşredilecek olan MÛLÂKATLAR adlı eserinden.

(**) Hava Yüşbaşısı

telâkkî etme durumunda kaldım. İster istemez, "*el-Emru fevka'l-edeb*" (Emir, edebten üstündür) düstûruna râm olarak, konuşmacı durumuna getirilmiş oldum.

Burada kendilerini anma ve hâtırasını canlı tutma maksadıyla toplandığımız *Sâmiha Ayverdi Hanımefendi*'yi (Allah sırrını takdîs etsin), ben, 17 Aralık 1959 târihinde Konya'da tanıdım. Mevlânâ İhtifâli dolayısıyla teşrîf etmişlermiş. Son görüşmemiz ise, 8 Temmuz 1992'de kendi evlerindeki ziyâretimizle hitâm buldu. Kendilerini tanıdığımda 20 yaşında idim; İmam Hatip Okulu 6. sınıfında (Lise:2) okuyordum. Bu târihler arasında geçen 33 sene müddetle, kesintisiz hep irtibâtımızı devâm ettirdik.

Bu müddet içerisinde, kendilerine hep "*Anne*" diye hitâb ettim. Müsâade ederseniz, konuşmam sırasında isimleri geçtikçe, "*Sâmiha Anne*" diyeceğim.

Sâmiha Anne, "*Âbide Şahsiyetler*" adlı bir kitabın da yazarıdır. Bu deyim, yâni Âbide Şahsiyetler deyimini beni hep düşündürmüştür. Âbide Şahsiyet, maddî varlığı ile ayrıldığı bu fânî dünyâda "*iz bırakan*" insan demektir. Kendileri de birer âbide şahsiyet ve iz bırakan insanlardan olan *Sâmiha Anne* ve *Ekrem Amca* için bir iki kelime söylemek istiyorum:

Kimler iz bırakır? İz bırakabilmek için, insanda ne gibi şartlar bulunmalıdır? Benzeri her davranış, geride aynı izi bırakır mı? gibi sorular sorulabilir. İtiraf edeyim ki, bu tür soruların kesin cevâbını ben de bilmiyorum. Ne var ki, geriye dönüp baktığımızda, kimlerin iz bıraktığını kısmen de olsa görebiliyoruz.

En başta Peygamberler! Fakat onların da hepsi aynı güçte değil.

Sonra, Peygamber ahlâkını derece derece tevâris edenler!. Yâni, Peygamber'i, kendilerine örnek (model) olarak seçenler.

Nedir O'nun ahlâkını tevâris etmenin özelliği?

Sebât ve devamlılık arzeden, tutarlı davranış sâhibi olmak!.

Sebât ve devamlılık arzeden tutarlı davranış ne demektir?

Her zaman ve her yerde, şartlar ne olursa olsun, aynı davranışın adamı olmak; hiç ara vermeden bir ömür boyu aynı davranışları sürdürmek, demektir. Örnek mi?

Hep ve devamlı *doğru sözlü* olmak.

Hep ve devamlı *güvenilir* olmak.

Hep ve devamlı *edebli* olmak.

Hep ve devamlı *cömert* olmak.
 Hep ve devamlı *cesûr* olmak.
 Hep ve devamlı *vefâlı* olmak.
 Hep ve devamlı *sabırlı* olmak.
 Hep ve devamlı *şükürlü* olmak.
 Hep ve devamlı *vatanperver* olmak.
 Hep ve devamlı *hayır sever* olmak.
 Hep ve devamlı *nâmuslu* olmak!..

Bu güzel davranışlardan bir tânesini karakter hâline getirenlere "*büyük adam*" denir. Bunların bir kaç tânesini birlikte başarabilene "*veli, evliyâ, ermiş*" denir. Sayıyı biraz daha arttırabilene de "*insân-ı kâmil, mürşid*" denir. Tamâmını başarabilen, yâni hayâtı her hâliyle insan gibi yaşayabilen ise, sâdece "*Peygamber Efendimiz*"dir.

Netîce îtibâriyle diyebiliriz ki, iz bırakabilmenin asgarî şartı, iz bırakacak kadar sebatlı ve devamlı bir davranışın adamı olabilmektir.

Bu, müsbet ve iyi davranış sâhiplerinin yanında, bir de menfî ve kötü davranış sâhiplerinden iz bırakanlar vardır: Târih boyunca Fir'avunlar, Nemrudlar, Kârunlar, Ebû Cehiller, Ebû Lehebler, Yezîdler; küfrü, fitne ve fesâdı, yıkıcılığı, zulmü karakter hâline getirenler. İşte, bunların özelliği de aynı: İnançlarında ve eylemlerinde sebat ve devamlılık! Tavırlarını, hep ve devamlı olarak, yılmadan tâvizsiz sürdürmek!.

Efendim! Kafası fikir üretip eli kalem tutan rehber şahsiyetlerin iki temel görevi vardır:

1- Ulaşabildiği insanlara söz ile;

2- Ulaşamadığı insanlara da yazı ile devamlı bilgi ulaştırmak. Dînî terminolojide buna, "*tebliğ*" denir.

Sâmiha Anne'nin -benim görebildiğim- bütün ömrü, fâsılasız bu çizgide geçmiştir. Bir yandan çevresi ile yakından ilgilenmiş; bir yandan da devamlı yazmıştır. O, geçmişin insân değerlerini, şimdiki zaman ile gelecek zaman insanlarına taşımak sûretiyle, "*zamanda tevhid*" anlayışının mümessilliğini yapmıştır.

Ve yine o, benim gördüğüm ve anladığım kadarıyla söylüyorum, hiç bir zaman, bir şahsı "*terbiyesine alma*" teşebbüsünde bulunmamış; sâdece, "*terbiyesine girenler*" ile ilgilenmiştir. Bütün gayretini; insanları kendine kazanmak için değil, bizzat kendisine kazandırma yolunda harcamıştır. Bunun adına, Türkçede "*adam yetiştirmek*" denir.

Bir defasında bana: "Evlâdım, bize Ali lâzım değil, Ali'nin adam olması lâzım" buyurmuşlardı.

Sâmiha Anne'nin terbiye sisteminde iki temel prensip dikkati çeker:

1) *Dış Disiplin*: Oturmasına kalkmasına, giyimine kuşamına, konuşmasına susmasına, estetiğe zerâfete, kısacası -klâsik ifâdesi ile- âdâb ve erkâna riâyet eden insan yetiştirmek!.

Müsâade ederseniz, çok basit gibi gözüken bir hâtıramı huzurlarınızda nakletmek istiyorum: Târih 2 Şubat 1978. Sömestr tâtilinden istifâde ederek İzmir'den İstanbul'a gelmişim. Karlı, soğuk bir gün. Telefon edip müsâade isteyerek ziyâretlerine gittim. Ayağımda, çoban işi kalın bir yün çorap var. Sohbetin bir yerinde: "*Şahsen ben, kar da olsa, kış da olsa, ayağıma mest giyip cemiyet içine çıkamam. Herkes kendi seviyesine uygun giyinmek mecbûriyetindedir*" deyip sohbetlerini sürdürdüler. Ben ise mesajımı almışım. İşte o gündür bu gündür, hava şartları ne olursa olsun, estetiği ve zerâfeti kendi konumuma uygun düşmeyecek bir ayakkabı ve çorapla, bir daha cemiyet içine çıkmadım ve sınıfa girmedim.

2) *İç Disiplin*: Terbiyesine giren insanları tasfiyeli (arındırılmış) bir rûh yapısına sâhip kılmak. Kısacası, onları "*ahlâklı*" birer insan olarak yetiştirmek: Yalancılığa, samîmiyetsizliğe, nemelâzımcılığa, düzenbazlığa, ruhsuzluğa, hıyânete ve bütün kötü huylara zemîn hazırlayan inançsızlığa kapalı; îmân ve ahlâk prensipleri ile donatılmış; kendi ifâdeleri ile söylemek gerekirse "*tevhîd zırhı ile te'mînât altına alınmış*" insan tipini yetiştirmek.

Bu insan; kendi içinde tutarlıdır. O, alan değil, verendir. Bu insanın, hiç kimseden beklentisi yoktur. Zaafları olabildiğince azaltılmıştır. Bu sebeple onun; başkalarınca iğfâl edilmesi, tuzağa düşürülmesi, kullanılması ve bir kısım oltalara yem olması mümkün değildir.

Ben ve benim neslim, bu uzun zaman içinde, *Sâmiha Anne*'den çok şey öğrendik: Âdâb öğrendik. Erkân öğrendik. Ölçülü olmayı öğrendik. Vefâyı öğrendik. Sadâkâtı öğrendik. Çalışmayı öğrendik. Hizmeti öğrendik. Üslûb öğrendik. Dinlemeyi öğrendik. Öğrenmeyi öğrendik. Yerli ve millî kalarak çağın ölçülerini yakalamayı öğrendik. Kısacası, adam olmanın yolunu yordamını öğrendik. Bunları öğrenmek o kadar zormuş ki, meğer bunlar, adam olma mücâdelesini veren insanların önlerine çıkıp da aşmakta güçlük çektikleri çetin mânialarmış.

Efendim! Bana ayrılan konuşma süresi bitmek üzere. Biraz da ikinci âbide şahsiyetten söz etmeme müsâade buyurun.

Ben, rahmetli Ekrem *Hakkı Ayverdi Beyefendi*'yi ise, 1962 yılının ortalarında tanıdım. Kendileriyle aramızda, tam 40 senelik bir yaş farkımız vardı. Bu yaş farkına rağmen, çok iyi anlaşırdık. Aramızda kültür kopukluğu yoktu. Tanışıp ünsiyet peydâ ettikten sonra, kendisine, dâimâ "*Ekrem Amca*" diye hitâbettim.

Ekrem Amca bize, koca bir *Osmanlı* târihi'nin son temsilciliğini yapıyordu. Bir fırsatını bulup, kendilerini ziyârete giderdik. O, bizim, bilgidен çok görgümüzün mektebi idi. *Osmanlı*'ya âit ne kadar yaşayan değer varsa, onları, *Ekrem Amca*'nın evinde ve şahsında müşâhede ettik. Bizim zihnimizdeki *Osmanlı*, duyduklarımızdan ziyâde gördüklerimizin ürünü idi. Bu sebeple, *Osmanlı*'ya dâir bilgilerimiz "*birinci el*" kabûl edilebilir.

Târihte okuduğumuz "*Edebiyat Mahfilleri*"nin canlı sahnelerini onun evinde gördük: Meşâyih-ı kirâmdan bir çok zevât gördük. Yüksek bürokratları gördük. Mûsikîşinâsları gördük. Sohbet halkası gördük. Zikir meclisi gördük. Yemek yeme âdabını gördük. Bir şey ikrâm etmenin usûlünü gördük. Misâfir karşılama ve konuk uğurlama nezâketini gördük. Tâziye merâsimi gördük. Kandil ve bayram muâyedesi gördük. Kısacası, görmesini gördük.

Ekrem Amca, kendisine saygı ile yaklaşan gençlerin terbiye ve disiplinleri ile de ilgilenirdi. Onun bu yönünü uzun uzun anlatmaya vaktimiz müsâit değil. Ancak bir tânesini, izninizle, örnek olarak anlatmak istiyorum: Târih 16 Nisan 1966; Antakya Hatay Kız Öğretmen Okulu'nda öğretmenlik yapıyorum. *Ekrem Amca*, *Sâmiha Anne* ve *İlhan Hanımefendi* ile birlikte, özel otomobilleriyle Güney Anadolu seyâhatine çıkmışlar. Gittikleri yerlerde bulunan tanıdıklarını arayıp bulup onlarla görüşme, kendilerinin hiç ihmâl etmedikleri davranışlardır. Antakya'da iki gün kaldılar. Ben, ikinci günkü görüşmemize, günlük sakal tıraşı olmadan gitmiştim. *Ekrem Amca*:

– "*Ali Baba, tıraş olmamışsınız!*" dedi.

– *Efendim! Yüzümü dinlendirmek için gün aşırı tıraş oluyorum!*" dedim.

– "*Yooo, dedi. Sen, talebelerine örnek olacaksın. Her gün mutlaka tıraş olmalısın!*"

Artık bir daha, tatil de olsa pazar da olsa, günlük tıraşımı olmadan sofraya oturmadım; evden dışarı çıkıp bakkala ekmek almaya bile gitme-

dim.

Ekrem Amca; devamlı okuyan, düşünen, araştıran ve yazan bir insandı. Kendi branşı ve uzmanlık alanı dışındaki konularda, güvendiği kimselere danışırdı. *Hadîs*'le ilgili problemlerini, zaman zaman bana, sözlü ve yazılı olarak sormuştur. Burada bunları anlatacak değilim. Sâdece, üzerimde kalmış bir borcun edâsı için, bu toplantıyı fırsat kabûl ediyorum:

Vefâtından bir sene önce (1983); elden gönderdiği iki cildlik bir hadîs kitabı tercümesiyle, yazıp içine koyduğu sekiz satırlık bir pusula vardır ki, cevap yazmadan irtihâl-i dâr-ı bekâ eylediler. Târihsiz ve sol üst köşesinde matbû olarak *Ekrem Hakkı Ayverdi* yazan bu pusulanın eski yazı ile yazılmış metni şöyle:

"Ali Baba,

78. sahîfenin sonunu oku. Arapçasına da bak. Herkesi aldat mânâsı çıkıyor. Olur şey değil.

Kitabın umûmu hakkında da bana mâlûmat ver.

Belki senin de işine yarar diye gönderiyorum. Gözlerinizden öperim!". İmzâ

İki cildlik kitabın adı: "*Râmûz el-Ehâdîs*". Baskı târihi: 1982. Bahse konu 78. sahîfenin sonundaki hadîsin, Arapça metni ve Türkçe tercümesi şöyle: "*İkraû'l-Kur'âne ve ebkû, fe inlem tekbû fetebâkev. Leyse minnâ men lem yeteğanne bi'l-Kur'ân*: Kur'an okuyun ve ağlayın veyâ ağlar gibi yapın. Kur'an'ı kendi edâsı ile okumayan bizden değildir."

Ekrem Hakkı Bey'i -himmeti hâzır olsun- âdetâ feverân ettirerek: "*Herkesi aldat mânâsı çıkıyor. Olur şey değil!*" dedirten, tercümedeki "*Ağlayın veyâ ağlar gibi yapın*" ibâresidir.

Burada çok teknik bir kısım açıklamalar yapmak uygun olmaz. Ne var ki, şu kadarını da ifâde etmek mecbûriyetindeyim: *Mütercim Âsım Efendi*'nin tercüme ettiği *Kâmûs*'da, "*bükâ*" kelimesi için şu açıklama yapılmaktadır: Bu kelime, "*ağlamak ve göz yaşı dökmek*" anlamlarının yanında, bir de "*âhenk ve tağanni eylemek mânâsına olmakla zıd olur*" (IV, 878-879).

Bana kalırsa kelime, ikinci mânâsı ile anlaşılmalıdır. Çünkü hadîsin son cümlesi, *Kur'an* okurken tağanniye uymamanın, onu özel makâmı ile okumamanın müeyyidesinden bahsetmektedir. Buna göre, bahis konusu

hâdîsi şöyle tercüme edebiliriz: "*Kur'ân'ı kendi âhengi (makâmı) ile okuyunuz. Şâyet bunu beceremiyorsanız, öyle okumaya gayret ediniz. Kur'ân'ı kendi makâmı ile okumayanlar (okuyamayanlar değil) bizden değildir*".

Öbür türlü tercüme edilse bile, "*tebâkev*" kelimesini, "*ağlar gibi yapın*" diye değil, "*ağlamaklı olun*" şeklinde tercüme etmek daha uygun olur.

Ekrem Amca, özel olarak o hadîsin tercümesi; genel olarak da, "*kita-bın umûmu hakkında bana mâlûmat ver*" diyerek eserin bütünü hakkında kanâat beyân etmemi istemektedir. Esâsen, onun benden sorduğu ve sor-ma ihtiyâcı duyduğu mes'elenin arka plânında şu gerçek yatmaktadır:

İstisnâları bir tarafa bırakırsak, genel olarak dînî ilimler sâhasında kaleme alınan eserlerin dilinde ve üslûbunda; medresenin "*kırık mânâ verme*" metodu ile, "*taşra üslûbu*"nun izleri bulunur. Bu iki engeli aşabilenler çok azdır. İşte, *Ekrem Amcam*'ın mektupla sorduğu eserde de; bu, donuk, tutuk ve kekeme Türkçenin havası hâkimdir. Bu tür bir üslûb, İstanbul terbiyesi ile yetişmiş olup da üslûb ve zerâfet kazanmış kimseleri rahatsız etmektedir. Onun da feryâdı bundandır. Rûhu şâd olsun!

Peygamber Efendimiz'in en büyük iki mucizesi vardır. Bunların birincisi "*Kur'an-ı Kerîm*"dir, ikincisi de "*ashâbı ve ümmeti*"dir.

Her iki âbide şahsiyetin bıraktığı izlerin de; birincisi, "*yazılı eserleri*"nde, ikincisi de, âdâb ve ahlâk âbidesi olan "*çevresi*"de devâm etmektedir..

Sâmiha Anne, bir yazısında: "*Ölüler dirilmezler, ancak zürriyetlerinde yaşarlar*" der. Kendilerini yaşatabilecek kadar fikir zürriyeti bırakabilenlere ne mutlu!

O her iki âbide şahsiyeti rahmetle anıyoruz. Ruhları şâd, himmetleri dâim olsun!

Efendim! Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

ÖYLESİNE BİR HOCA (!)

İskender PALA

XIX. yüzyılın başlarında, İstanbul'un Molla Gürânî semtinde, bütün şehir halkının parmakla gösterdiği ve önünden ihtiramla geçtiği fevkânî ahşap bir konak var imiş. Zamânın medreselerine gıpta ettiren bu konakta Fârisî muallimi Hoca Neş'et Efendi oturmakta ve her mevkî ve yaştan talebelerine bilâ ücret ve bilâ menfaat dersler okutmaktadır. Ama ne dersler! Her oturum bir mahz-ı irfân!.. Tâbiri câiz ise Fârisî en son öğrenilen lisan. Oraya gelenler asıl irfân ve hikmet dilini tâlim etmekte.

Konağın müdâvimleri başlangıçta Mesnevî okumaya ve Farsça öğrenmeye gelirler ama müteâkiben müzmin bir tiryâkilik ile Mevlânâ'nın fikir örgüsü çerçevesinde bütün beşerî ve gaybî ilimlerin gizli dünyâsına adım atarlar. Burası öyle bir feyz ü irfan yuvasıdır ki bütün İstanbul ufkunu aydınlatır; zamânın istîdatlı gençlerinden kemâle ermiş âlimlerine varasıya dek pek çok insana Hoca Neş'et'in rahle-i tedrisi önünde diz çöktürür. Hülâsa zamânın kalem erbâbı sayılacak hemen herkes bu muallimin talebeleridirler.

Hoca Neş'et, muhit ve tesîri ile târihin nâdiren şâhit olduğu allame-lerdendir. Hoca adıyla anılırsa da asıl hocalık rûhundadır. İfade yerinde olursa, o bu cihâna hoca olmak için gelmiştir. Eğitim psikolojisi ve öğretim formasyonu gibi şatafatlı ilim ve pâyelerin olmadığı dönemlerde muallimliğe rûh veren adamdır. Yaptığı işi sever ve severek yapar. O kadar ki eşîğinden içeriye ilk defa adım atan bir ham ervâhın, " -Efendim, Fârisî cehennem ehlinin lisânıdır diyorlar; öyle midir?" sorusuna hiç kırılmadan, gücenmeden ve istifini bozmadan, " -Öyle de olsa öğrenmek lâzımdır. Nereye gideceğimizi kat'iyen bilmiyoruz. Şâyet cehenneme uğrayacak olursak lisan bilmemek de azâba azap katmaz mı?" cevâbını verir. Hani,

*Kim okursa Fârisî
Gitti dînin yarısı*

lâtifesi onun sâyesinde aslına, yâni "*Gitti deynin yarısı*"na dönuştür. Şüphesiz orada her adam, diğerleri gibi bu fırında pişecek ve ileride memleketin eli kalem tutanları sınıfına dâhil olacaktır. Zâten, "Feleğin ne idüğünü bilerek ikbâl peşinde koşanın bu isteğine de eyvallah deriz." meâlindeki,

*Feleğin meşrebini, mezhebini anlayarak
Meyl-i ikbâl edenin hâhişine eyvallah*

mısrâları ona âittir ve hemen her talebesini bu demokratik muhitte yetiştirir; yaptıkları işlere veya yönedikleri hedeflere saygı duyar.

Bir hoca olarak meziyetleri sayılmakla bitmez. Günümüz eğitimcileri ibret devşirsınler diye o mezâyâdan bâzılarını sıralamakta fayda mülâhaza ediyoruz.

O her şeyden önce yürüyen bir ahlâk dersidir. Tavr u hareketinden düşünüş ve konuşmasına kadar her şeyi örnek alınır.

İlminin bir noktasını dahî kıskanmaz; bilâkis öğretmek için can atar, hattâ bu yüzden pek çok insanı evinde ağırlar, cömertlik gösterir. Eli açıklıkta da devrinin sayılı civanmerdleri arasındadır.

Talebelerinin yaşı veya mevkii ne olursa olsun özel mes'eleleriyle de ilgilenir, elinden geldiğince yardımlaşma duygusunun tesfisine çalışmış. Özellikle fakirlerin işlerini halletmek konusunda pek hâhişkâr davranır, halledemediği bir iş olursa günlerce uykusuz kalır. Meşhurdur ki çevresindekiler " -Efendim, şunun bunun işi için yüz suyu dökmekliğiniz revâ mıdır?" diye itiraz kaydı düştüklerinde, " -Canım, yüz suyu ile değirmen çevrilmez ya; böyle işler görülür." dermiş.

Silâh kullanmada, ilimdeki kadar mahâretli olup eskilerin "sâhib-i seyf ve'l-kalem" meselini temsil edermiş. Zeâmet sâhibi olduğu için vakti geldiğinde devlete hem para hem de asker tedârikinde gerekli hizmeti severek yapar, hattâ bâzen kendisinin de cepheye gittiği olurmuş. 1768'de açılan Rus cephesinde bizzat bulunduğu ve oradaki Haydarâne cengâverliğiyle maiyyetindekileri dahî şaşkına çevirdiğini zamânın kronikleri kaydeder. Bu hizmetleri icâbı olsa gerek ders verirken dâimâ silahlı bulunur, âdetâ yanındakilere "*Hazır ol cenge eğer ister isen sulh u salâh*" hikmetini hatırlatırcasına belinden harçerini, piştovunu hiç eksik etmezmiş. Derslerinde bir muallim gibi değil de sanki kılıç hakkı olarak müderrislik makâmını zabtetmiş bir Osmanlı akıncısı edâsıyla hareket edermiş.

Tevâzuyu, temiz giyinmeyi, bakımlı olmayı, güleryüzle hareket etmeyi, yumuşak sesle konuşmayı, bilmediği hiç bir mes'eleden bahsetme-

meyi ve dünyâyâ aldırış etmemeyi şîâr edinmiş. Kimseyi gücendirmek istemediği, onun şu beytinden de bellidir:

Telâş-ı va'd-i visâle sebep nedir bilmem

Yalan mı yok güzelim, özr-i ârifâne mi yok

Vuslat vâdetme husûsunda bunca telâşa sebep nedir bilmiyorum. Yalan mı yok güzelim; yoksa ârifâne bir özür mü bulunmaz?

Latîfeyi pek sever ve nezih latîfeler yaparak derslerini canlı tutarmış. Latîfenin didaktik gâyesini dâimâ göz önünde bulundurur; yeri geldiğinde nâzikçe taşı gediğine koymaktan çekinmezmiş. Rivâyet olunur ki cennetin tasvirlerinden bahsettiği bir sohbet esnâsında tiryâkisi olduğu çubuğunu yakmak üzere iken meclisteki nâ-puhtelerden birisi atılmış;

– Efendim! Cennette ateş yok, siz orada çubuğunuzu nereden yakacaksınız?

Hoca çubuğundan şöyle derin bir nefes almış ve uygun cevâbı tekel-lüm eylemiş:

– Sizin için kebab pişirilecek ocaktan.

Hoca Neş'et edebiyatla ilgilidir; tesbit doğru olursa bir edebiyat muallimidir. Şiiri çok iyi bilir, Türk ve Fars şâirlerini bütün cepheleriyle tahlil edebilirmiş. Ne var ki kendisinde şâirlik kabiliyeti pek yoktur. Şiirleri ilim ve kültür zoruyla söylenmiş olup şâiranelik ve orijinaliteden yoksundur. Bunun farkında olmaktan nâşi haddini bilir ve hocalık başka, şâirlik başkadır dermiş. Şiiri bilmek, elbette şâir olmaya yetmemektedir.

Şiirlerinde pek çok hatâlar ve noksanlıklar olduğunu hem kendisi, hem de öğrencileri bilir. Pek çok öğrencisi ondan daha mükemmel şiirler söylerken aldıkları terbiye gereği asla hocalarının yanında şiirlerini dile getirmemektedirler. Nâdir zamanlarda bizzat onun ısrârı üzerine şiirlerini inşâ ederken dahî hocalarını utandırmamaya çalışırlarmış. Türkçe şiirlerinden farkı olmayan Farsça mısralarını da pek çok kişinin sıkılarak okuduğundan şüphe yoktur.

Evet, şiiri güzel değildir; illâ hocalığı şiir gibi yapar. Hattâ meccânen ders verdiği genç talebelerinden şiire hevesli olanlar çıkarsa onları taltif, teşvik ve tahrik için mahlasnâme yazmayı vazîfe telâkki eder. O kadar ki bu görev şuûru, onu ileride klâsik şiirimizin en ziyâde mahlasnâme yazar şâiri yapacaktır.

Genç şâirlere bir manzûme ile mahlas verme işini, hiç şüphesiz, hocalık hakkına istinâden büyük bir üstad edâsıyla yapıyordu. Yirmiye yakın mahlasnâmesi içerisinde henüz Mehmed Es'ad diye bilinen Şeyh

Gâlib'e Es'ad; ileride Beylikçi olacak olan Mehmet Efendi'ye İzzet (Beylikçi İzzet), bürokraside önemli rol oynayacak Osman Efendi'ye Pertev mahlaslarını verdiği manzûmeleri câlib-i dikkatdir. Şimdi siz, bir öğrencinin hocasından böyle bir şiir almasının psikolojik ferâhlığını göz önüne getiriniz ve mısraları güzel olmasa da bu mahlasnâmelerin Türk kültürüne ne ne büyük hizmetler eylediğini tefekkür ediniz.

Hoca Neş'et'in asıl adı Süleyman'dır. Musâhib-i şehriyârî olan babası Ahmed Refi'a Efendi'nin söylediği

Hudâya iki âlemde azîz eyle Süleymân'ı

târih mısraına göre -ki Hoca Neş'et bu mısraî bir ömür boyu yüzüğünde taşıyacaktı- 1148 (1735-36) yılında Edirne'de doğmuştur. Genç yaşta babasını kaybettiği sıralarda Farsça öğrenmeye ve özellikle de Mesnevî'nin inceliklerini anlamaya çalışıyordu. Çalıştı, çabaladı, hiç bir zorluktan yılmadı ve otuzlu yaşlarında Mevlevî kültüründe kılı kırk yarar bir zeyrek olup Mesnevîhanlıkta devrin şöhretini eline geçirdi. Asrın son çeyreğine girildiğinde İstanbul ilim ve kültür muhitlerinin itibâr ettiği bir allâme olarak tanındı. Yukarıda anlatılan muallimlik hizmetleri de bu minval üzere hemen bir çeyrek asır sürdü.

Garip tecellîdir ki herkesin medhettiği bu adamı hayâtında yalnızca bir tek kişi hicvetmiştir: Devrin ünlü mizâh ustası Sürûrî. Tâlihe bakın ki ölümüne en güzel târihi yine aynı geveze adam düşürecektir. Şöyle:

Neş'et Efendi göçdi, cinân ola menzili

"Neş'et'i kaybettik; inşallah mekânı cennet olur." demeye gelen bu duânın ebced ile verdiği rakam toplamı 1222 hicrî, yâni 1808 milâdî yılına tekâbül eder.

İnşallah XXI. asır bu coğrafyada, mürekkebi şehitlerin kanıyla tartılan âlimlere karışmasını temennî ettiğimiz bu adamın kopyalarını yetiştirir de Türk irfânı bir parça ihyâ olunur. Şimdilerde yeni Hoca Neş'et'lere olan ihtiyâcımız, ekonomimizdeki açıkları kapatmaya olan ihtiyâcımızdan daha çoktur ve bu insanları yetiştirmek, duyûn-ı umûmiyemizi edâdan daha vahim bir borçtur. Biline!..

19. ASRIN BAŞLARINDA SEYYAH-HEKİM BİR İNGİLİZ'İN İSTANBUL HÂTİRALARI

Mehmet DEMİREL^(*)

19. asırda Osmanlı topraklarını ziyaret eden bir çok seyyahtan birisi de genç İngiliz hekim Richard Robert Madden'dir (1798-1866). Madden henüz 26 yaşında iken, idealist genç bir hekim hüviyeti ile 1824 Eylül'ünde İstanbul'a gelmiş ve 1825 yılı Ocak ayı ortalarında Çanakkale üzerinden İzmir'e geçerek bir ay kadar da orada kalmıştır. Buradan Girit adasına giden seyyah altı ay Hanya'da ikâmet etmiştir. Madden daha sonra Filistin, Suriye ve Mısır'da seyâhat etmiş ve Mısır'da uzun süre bulunmuştur. 1827 yılının Kasım ayı sonlarında memleketine dönen seyyah, hâtıralarını iki cilt hâlinde 1829 yılında neşrettiği "*Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine, 1824, 1825, 1826, 1827*"⁽¹⁾ isimli kitabında toplamıştır.

Müşâhedeleri son derece kuvvetli olan Madden İstanbul ve İzmir'de kaldığı beş buçuk ay zarfında Türk cemiyet yapısını, âdetlerini ve bilhassa da sağlık hayatını tanımaya çalışmıştır. İleride tercüme kısmında da görüleceği üzere genç hekim mesleğini icrâ etmekten geri de kalmamıştır. Bu yıllarda henüz Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Âmire tesis edilmemişti.⁽²⁾ Cemiyetin ekseriyeti yerli ve yabancı şarlatan sahte hekimlerin tasallutu altında idi.⁽³⁻⁴⁾ Bunların muâyene ve tedâvi usulleri ise pek

(*) Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi Tıp Târihi Ana Bilim Dalı.

(1) Madden, Richard Robert, *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine, 1824, 1825, 1826, 1827*, 2. Cilt, Londra 1829.

(2) Terzioğlu, Arslan; Türk Tıbbının Batılılaşması. Gülhane'nin 90. Kuruluş Yıldönümü anısına 11-15 Mart 1988'de Ankara ve İstanbul'da yapılan sempozyuma sunulan bildiriler. Tersâne-i Amire'deki Tabibhâne'den Gülhane'ye Türk Tıbbının Batılılaşması, İstanbul 1993, sf. 27.

(3) Uludağ, Dr. Osman Şevki; Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Târihi, Ankara 1991, sf. 249.

(4) Yenson, Mutahhar; Dirim Aylık Tıp Gazetesi, sayı 9-10. Hocalarımız: Tıp Târihi Işığında Ünlü Halk Hekimlerimiz: Gurabalı Dr. Vassal ve Yetiştirdiği Dönemin Halk Hekimliği Ruh ve Zihniyeti, İstanbul 1997, sf. 309.

iptidâî idi. Zamânına göre akademik bir tıp eğitimi almış bulunan Madden, karşılaştığı tıp ile ilgili hâdiseleri alaycı bir üslûpla ifâde etmiştir. Bu ifâde tarzı, aslında artık Osmanlı Devleti'ni küçük görmeye başlayan, insanların hayat tarzı, âdet ve alışkanlıklarıyla alay eden Avrupalıların bakış şeklidir.⁽⁵⁾ Seyyâhın Doğu insanını küçümseyici mizâhî satırları kitabının başından sonuna sürer gider. Ancak tıbbî müşâhedeleri hakikatleri aksettirdiği için, bu gibi eserleri de, içtimâî târihimizin isâbetle ortaya çıkarılması bakımından tetkik etmek lüzûmu bulunmaktadır.

Seyyâhın hayat hikâyesi ana hatlarıyla şöyledir.⁽⁶⁾ Richard Robert Madden, Dublin'de bir ipekli kumaş imalatçısının en küçük çocuğu olarak dünyâya geldi. Paris, Naples ve Londra'da tıp eğitimi gördü. 1824 ile 1827 yıllarında Türkiye, Filistin ve Mısır'da seyâhat etti. 1829 yılında College of Surgeons'a kabul edildi. 1833 yılında hükümetin husûsî görevlisi olarak köleliğin kaldırılması için çalışmak üzere Jamaika'ya gitti. Madden hayâtı boyunca, ezilmiş ve güçsüz insanlar için mücâdele etti. 1840 yılında Mısır'a giderek, kölelik ile alâkalı incelemelerde bulundu. 1847 yılında, Batı Avustralya Sömürge Bakanı olarak, Avustralya yerlilerinin haklarının korunması için uğraştı. 1848 yılında fakir İrlanda köylülerinin hakları için mücâdele etti.

Ateşli bir İrlanda vatanseveri olan seyyah, aynı zamanda koyu bir Katolik idi. Onun bu husûsiyetleri "*The United Irishman*" (1846, 7 cilt) ve "*The Life and Martyrdom of Savonarola*" (1853) isimli kitaplarında çok âşikâr olarak görülmektedir.

Madden, Osmanlı Devleti'ne çok alâka duymuş ve adı geçen seyahatnâmesi dışında üç eser daha kaleme almıştır. Bunlar bir roman olan "*The Mussulman* (1830)" ile "*Egypt and Mohammed Ali* (1841)" ve "*The Turkish Empire and it's Relations with Christianity and Civilization* (1862)" isimli eserleridir.⁽⁷⁾ Doğu ile alâkalı meselelerde sözünü sakınmaz bağnaz bir kişi olmasına rağmen kendi ülkesinde çok sevilen ve okunan bir seyyahdır.

Madden seyahatnâmesini mektuplar hâlinde yazmış olup, bizi alâkadar eden tıpla ilgili konuların geçtiği bölüm, Dr. Gregory'e hitâben yazılmış olan dördüncü mektuptur. Kitap ilk cildinde yirmidört tane olmak üzere kırk adet mektuptan meydana gelmektedir. İlerideki bölümler-

(5) Schiffer, Reinhold; 19. Yüzyıl Seyahatnâmelerinde Türk Kadını ve Türk Erkeği İmaji. I. Uluslararası Seyahatnâmelerde Türk ve Batı İmaji Sempozyumu Belgeleri, Eskişehir 1987, sf. 297-298.

(6) Schiffer, Reinhold; Turkey Romanticized. Images of the Turks in Early 19th Century English Travel Literature. Bochum 1982, Sf. 84-85.

(7) Adı geçen kitapların hiç birisi Türkçemize kazandırılmamıştır.

de özellikle Mısır'da görülen hastalıklar, bunların sebepleri ve tedâvi usûlleri ile halkın sağlık alışkanlıkları hakkında geniş malûmat verilmektedir.

Aşağıdaki tercümede görüleceği gibi, 18. ve 19. yy.larda Türklerin ve Müslümanların yaşadığı ülkelere gelen seyyah-hekimlerin bir kısmı misyonerlik yapmış, diğerleri ise bu insanları -maddî ve mânevî- kurtarmak gayreti ile koyu Hristiyan şuuraltılarını gizleyememişlerdir.⁽⁸⁾

Aşağıdaki metin kısmında, seyyahın "*Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine, 1824, 1825, 1826, 1827*" isimli kitabından aldığımız dördüncü mektubu tercümesinden veriyoruz:

Dr. Gregory'e

İstanbul, 25 Kasım 1824

Kıymetli Arkadaşım,

Bu ülkede tıp ilminin tatbîkatı o kadar ibtidâî bir şekildedir ki bu mevzûun senin de alâkanı çekeceğini zannediyorum.

İstanbul'da elli civârında hekim⁽⁹⁾ bulunmaktadır. Bunların ekseriyeti İtalyan ve Maltalı Frenklerdir. Bir kaç tane de Rum, Ermeni ve Kıptî vardır. Bu hekimlerden sâdece beş tanesi akademik tıp eğitimi görmüş durumdadır. Beş kişiden ikisi İngiliz olup, hem Türkler hem de Frenkler tarafından çok itibar edilmektedir. Her hekimin kendisine tahsis edilmiş bir bölgesi vardır. Hekim, her gün hastaları görmek üzere kendi bölgesinde dolaşır, buradaki bütün kahvehânelere uğrar. Yabancı hekimler genellikle bir Rum tercüman ile birlikte gezerler. Tercüman, hastaların şikâyetlerini hekime tercüme eder. Hekimler kahvelerin en göze çarpan yerlerinde oturur ve tütün çubuklarından derin nefesler çekerek, etrâfındaki hastalara bir hastalık belirtisi görebilmek için dikkatlice bakarlar. Tıp pratiği yapmak ve insanların mahallî alışkanlıklarını anlayabilmek için kendimi bu şekilde alçaltmayı kabul ettiğimi îtiraf etmeliyim. Tuttuğum tercüman benden önce bir Romen hekimin hizmetinde çalışıyormuş. Ondan ayrılınca kendi hesâbına hekim olarak çalışmaya başlamış (çünkü bütün tercümanlar bir müddet sonra hekimlik yapmaya başlıyormuş). İlk gün tercümanım bana burada hekimliğin nasıl icrâ edildiğini öğretti. Buna göre; ücretimi almadan hiç kimseye tavsiyede bulunmayacaktım, hastalık hakkında soru sormayacaktım, insanlara hastalıkla alâkalı anlaşılır cevaplar vermeyecektim. Hastalığı anlamak için sâdece

(8) Mesela bakınız: Brever, Josiah (Missionary to the Mediterranean) A Residance at Constantinople in the year 1827. With notes to the present time. 2nd ed. New Haven, Durrie and Peck, 1830.

(9) Seyyâhın verdiği bu rakam gördükleri ile sınırlı tahminî bir rakam olmalıdır. Hekim sayısına se rahat kazandırmak için Osmanlı arşivindeki belgelerin tetkik edilmesi lüzûmludur.

hastanın nabzına bakacaktım ve hastalığın hâlini şu kelimelerle ifâde edecektim: Şüpheli vak'alarda "inşaallah", ümitsiz vak'alarda "Allah Kerim" diyecektim. Kahvehânedeki yerimi aldım, çubuk ve kahve de elime tutuşturuldu ve tercümanım etrâfımdaki Türklere benim nasıl muktedir bir hekim olduğumu anlatmaya başladı. Sonradan öğrendiğime göre, tercümanım beni bir kaç gün önce mucizevî bir tedavi yaparken görmüştü. Ölmek üzere olan bir Efendi'nin karaciğerini vücûdundan dışarıya çıkarmış ve hastalıklı kısmı kazıyarak tekrar yerine koymuştum. Hasta ertesi gün iyileşmiş ve bana beş kese dolusu para vermişti. Bu hikâyeye beni çok kızdırmıştı, fakat tercümanım benim hiddetime pek te önem vermiyor ve benim "dürüstlük isteğime" kaşlarını çatarak karşılık veriyordu.

"Efendinin karaciğerindeki hastalığın tedâvi edilmesi" hikâyesinin aslı, benim bir gün önce tercümanın kendi sırtındaki çıbanı temizlememişti. Türkler bu hikâyeyi çok fevkâlade olarak "yuttu". İçlerinden birisi gözlerini bana dikerek "La ilâhe illallah" dedi, onun yanındaki bu hünerimi methederek "Muhammedin Resulullah" diye tamamladı. Bir başkası nabzını tutmam için bileğini bana doğru uzatarak kibarca "gel gâvur", "gel köpek" diye seslendi. Bu "sevimli" hakaret sözleriyle çağrılmak, Türklere göre kâfirlerin kendi kusurları değildir. Çünkü "bir Hıristiyan" ve bunun netîcesinde "bir köpek" olarak dünyâya gelmek onların hatâsı değil onların kadersizliklerindendir.

Lâûbalilik ve arsızlığı çok sıkıcı olan Rum tercümanım (bu onların millî karakterindendir) kulağıma "hemen atılma"⁽¹⁰⁾, bu adam hiç para ödemez" diye fısıldadı. Mâmafih ben yine de bu adama bâzı tavsiyelerde bulundum ve bir bardak kahveyi hak ettim.

Bu arada benim yanımda yarım saatten beri sessizce oturan düzgün kıyâfetli bir adam karılarından bir veya ikisinin hasta olduğunu söyledi ve endişeli bir tavırla, "hasta bir kadını iyileştirmek için ne yapabileceğini" sordu. -Bu insanın aklını oynatacağı bir soru idi.- Kadının hastalığının ne olduğunu sorduğumda, sâdece "o hasta" cevâbını aldım. Hastalığın tesirlerini öğrenmek istediğimde, "yemek yiyemiyor" dedi. Bu konuşmalara dayanarak benden, belki de o anda ölüm hâlinde olan bir kadını iyileştirmem bekleniyordu. Konuşmaya daha fazla devâm etmedim ve işi, hasta sâhibiyle fazla konuştuğum için bana kızgın olan tercümanıma bıraktım. Tercümanım adamdan yüz kuruş istedi ve babasının başı, annesinin rûhu üzerine yeminler ederek daha azına hasta bakmadığımı söyle-

(10) Buradaki "hemen atılma" diye tercüme edilen kısım İngilizce metinde "No bite" yani "hiç ısırma" şeklindedir. Bu kelimeler seyyahın nisbetle belirttiği gibi Rumların laubalilik haddi aşmalarını teyit etmektedir.

di. Mâmafih, hemen hemen bir saatlik pazarlıktan sonra, adam, tercümanıma elli kuruş verdi ve hasta iyileştikten sonra yüz kuruş daha vermeyi vaad etti. Tercümanımın bu insanları küçük gördüğünü fark ediyordum. Aslında onlar da bunu hak ediyorlardı. Öyle ki, hiç kimse, hasta bir Türk kadar büyük vaatlerde bulunmaz ve iyileştikten sonra da bu vaatlerini inkâr etmez. Hastayı ziyârete gittim. Bu yaşlı ve çirkin bir kadındı. Kadın, başka bir odada bulunuyor ve ısrarla hastalığını, onu görmeden teşhis etmemi istiyordu. Aramızda yarı açık bir kapı bulunuyordu. İhtiyar kadın baş örtüsü örtmüştü ve ben sâdece başını görebiliyordum. Bana cevap vermek için de başını aşağı yukarı oynatıyordu. Yine de bu ihtiyarcık, bu ülkede, nabza bakmamdan rahatsız olmayan tek kadındı. Diğer âile fertlerinden aldığım mâlûmata göre, kadının kanser hastası olabileceğini tahmin ettim ve bu şartlar altında yapabileceğim en iyi işi yaptım; ona afyonlu bir ilâç verdim. Zâten bir daha ilâç verme fırsatım da olmadı; çabucak vefât etmişti. Adamın, genç olan diğer karısı da hastalığı için tavsiyemi bekliyordu. Mâmafih kadının parlayan gözleri ve gülümseyen dudakları en ufak bir rahatsızlığı olmadığını da işâreti idi. Bu kadın çok güzeldi ve peçesini de pek zorlanmadan açtı. Yine de nabzını tutmam için uzattığı eli, ince bir tül ile örtülüydü. Lâkin tül o kadar ince idi ki, sâdece nabız değil diğer parmakların temâsı da rahatlıkla hissediliyordu. Parmaklar vâsıtası ile anlaşılmak, bu ülkede çok yaygın. Genç hanıma içmeyeceğinden kat'iyetle emin olduğum bâzı ilâçlar verdim. Aslında bunlara da ihtiyâci yoktu. Bir çubuk ve şerbet içip evden ayrıldık.

İstanbul'daki bu ilk hastamdan sonra çok önemli bir Paşa'nın evine konsültasyona çağırıldım. Hasta, büyük bir salonun ortasında, Türkiye'de süslü karyolalar olmadığı için, halıya serilmiş bir şilte üzerinde yatıyordu. Hastanın yakını olan kadın ve erkekler sedirlere yaslanmış bekliyorlardı. Hiçbirisi gece uyumuşa benzemiyordu.

Hastanın etrâfında Yahudi, Rum, İtalyan ve Müslüman hekimlerden meydana gelen bir kalabalık mevcuttu. Bunların yanında hastanın arkadaşları, köleleri ve vârisleri de bulunuyordu. Bu kişiler de hekimler gibi fikirlerini söylüyor ve konsültasyona aktif olarak iştirâk ediyorlardı. Münâkaşalara din adamı kıyâfetli bir Müslüman da katıldı ve nihâyet hem vücûdun hem rûhun hastalıklarının tedâvisini tespit etti. Ona göre tedâvinin temeli, her varlığın temeli ile aynı idi: "Dünyâyı halk eden ve insanlara İslâm'ın ışığını gönderen Allâh'ın adıyla başlarım. Hazret-i Muhammed (ilâhî şeref onun üzerine olsun)⁽¹¹⁾ mucizevî kitap olan Kur'ân-ı

(11) Seyyah, s.a.v. kelimelerini bu şekilde tercüme etmiş.

Kerîm'i büyük melek Cebrâîl'den aldı. Bu kitap dünyânın yaratılmasından önce Allah tarafından halk edildi ve içinde din ilimleri olsun diğerleri olsun her türlü ilim mevcuttur. Öyleyse Kur'an dışındaki bütün bilgiler faydasızdır ve küfürdür. Bu hasta için Kur'ân'a baktığımızda Paşa'nın hasta olduğu gün sayısı ile Kur'an'da geçen bal kelimesi sayısının aynı olduğu görülmektedir. Öyle ise bu hastaya bal en iyi ilâçtır. Balda bulunan balmumu da tam bizim istediğimiz maddedir. Arı her çiçeğin usâresini emmiyor mu? Balmumu balda değil mi? Balmumunun yağı yok mu? Öyle ise niçin balmumu yağını vermeyelim? Evet şöhretli hekimlerimiz, Allah adını hatırlayarak, ilâcın dozunu da şöyle ayarlayalım: Paşamız otuzaltı günden beri hasta olduğuna göre ona her otuzaltı saatte bir otuzaltı damla yağ verelim ve lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resulallah diyerek tedâviye başlayalım!"

Bu saçma sapan konuşma biter bitmez, bütün uşaklar ve hekimlerin ekserisi adamı hayranlıkla takdir ettiler.

Artık münâkaşaya meydan vermeden her hekime dört İspanyol lirası verildi ve zavallı hasta kaderine terk edildi. Odadan dışarıya çıkarken, yaşlı bir Ermeni hekime şaşkınlığını ifâde ederken, Ermeni etrâfına dik-katlice bakarak kulağına şu kelimeyi fısıldadı: "Adamı zehirlemişler!" Başka bir şeyi daha öğrendim, adam bütün servetini bir câmiye bağışlamıştı. Bir ay kadar sonra da yine tercümanımın karşı koymasına rağmen, aynı yere gidip uşaklara efendilerinin âkıbetini sordum. Adamcağız ölüp gitmişti.

Bu vak'adan kısa bir zaman sonra, yüksek ateşi olduğu söylenen bir hastaya çağrıldım. Hastaya, kendisine ne olduğunu, ağrısının neresinde olduğunu sorduğumda arkadaşı hemen alışılmış olan cümleleri tekrarladı: "Biz de seni işte bunun için çağırdık. Nabzına bak ve ne olduğunu bize söyle!" Denileni yaptım. Nabızı hızlı, solunumu zahmetli ve cildi sıcaktı. Ama gerek hasta gerekse arkadaşları daha fazla malûmat vermiyordu. Türkler'de, sâdece hastanın nabzını tutmakla hekimin her hastalığı teşhis edebileceği gibi bir inanç mevcut. Gördüklerime dayanarak, hastadan kan almayı düşündüm. Kan almak üzere hastanın bir kolunu bağlarken, diğer elini de muâyene etmemi istediler. İstanbul'a geldiğimden beri benden ilk defâ bir muâyeneyi yapmamı istiyorlardı. Büyük bir şaşkınlıkla, kemikler açıkta kalacak şekilde diğer elin iki parmağının kopmuş olduğunu gördüm. Hastanın orduda topçu taburunda olduğunu ve bir hafta önce bir silâhın patlamasıyla parmaklarını kaybettiğini söylediler.

Bu defâ hastanın çenesinin kilitli olduğunu farkettim ve boynunu el-

lediğimde demir gibi sertleşmiş olduğunu gördüm. Hasta üç gün kadar önce, tetanoza yakalanmış olmalıydı. Ertesi gün de vefât etti. Hasta yakınlarının inanılmaz aptallığı karşısında nasıl hiddetlendiğimi ve hastanın başına gelenlerin de "hayâtın büyük kitabında yazılı olduğunu ve ne kaçılableceğini, ne de değiştirilebileceğini" söylediklerinde nasıl öfkelenip kızdığımı rahatlıkla tahayyül edebilirsin. Eğer sâdece hastanın nabzını tutmakla hastalığın ne olduğunu anlayabilseydim, hiç kan almaya kalkışır mıydım? Bir hekim olarak, böyle hastaları tedâvi etmenin ve tedâviden hastanın fayda görmesinin ne kadar zor olduğunu tahmin edebilirsiniz. Müslümanlar arasında, muskalara inanmayan pek az insan bulunur. Kırık kemikler, ağrıyan kafalar ve bâzen aşk hastası kalpler üzerinde muskalara rastladım. Sevda hastaları bir veya iki sümbül yaprağının, Türkler buna "mus-charimi"⁽¹²⁾ diyor, genç hanımlar tarafından gönderilmesi ile tedâvi edilir. Muskalardaki şiirin güzel kâfiyeli olmasına çok dikkat edilir. Buna; "dyscherimi"⁽¹³⁾ denir ve hissedilen sevginin çok güçlü olduğu gösterilir.

Muskalarda bâzen çok mânâsız sözler bulunur. Eski Yunanlılar'ın ateşli hastaları tedâvi ederken söyledikleri "abrakadabra" kelimesi gibi veya Yahûdilerin kullandığı "abrakalans" lâfı gibi. Bâzen de muskaların içindeki kağıtlarda "Bismillah" kelimesi ile Türk astroloğu Cafer'in geometrik şekilleri bulunur. Binâenaleyh muskalarda umûmiyetle Kur'ân-ı Kerîm âyetleri yazılıdır.

Tehlikeli hastalıklarda en fazla îtibar edilen tedâvi metodunun, kutsal şehire Pâdişahın senelik hediyelerini götüren hacı develerinin üzerindeki örtülerden kesilmiş küçük kumaş parçalarından yapılan muskalar olduğunu gördüm. Bu muskalar tedâvi için hekimlerden daha fazla aranmakta ve genellikle daha iyi de gelmektedir. Çünkü bunlara olan inanç çok kuvvetlidir.

Muska çeşitleri içinde en fazla rastlanana; kehribar tesbih dizilerinden yapılmış kolye şeklinde olanlarıdır. Tespih dizilerinin ortasında üçgen şeklinde yassı bir kâğıt yumağı bulunur ve üçgen kısım alnın ortasına getirilerek başa bağlanır. Bu muskaları Arap şeyhleri imâl etmektedir. Böyle muskalar yapmak muhtemelen Yahûdilerden taklit edilmiştir. Çünkü geçmiş dönemlerde Yahûdilere, kâğıt kısmında Tevrat'tan parçalar yazılı muskalar yapmaları ve bunları "Yahûdileri başkalarından ayıran bir işâret olarak bileklerine ve alınlarına bağlamaları" emredilmişti. Eğer bunlardan daha akıl almaz ve tiksindirici tedâvi usulleri tatbîk edil-

(12-13) Bu kelimelerin Türkçe karşılıkları lûgatlarda bulunamamıştır.

diğini görmemiş olsaydım çok daha iyi olurdu. Bir defâsında bir kurşun yarasının üzerine kızarmış fare ölüsü koyduklarını gördüm. Sebebini öğrenirken dehşete kapıldım: Farenin, içerdeki kurşunu çekeceğini zann ediyorlarmış!

Daha az iğrenç olan ve çok sık görülen bir tatbikat da yaranın üzerine ne kızartılmış incir koymalarıdır. Bu tedâvi usûlünü dış eti iltihapları için İngiltere'de yaşlı kadınların tavsiye ettiklerini görmüştüm. Yaraların üzerine pişmiş incir koymak, Hz. İshâk zamânına kadar uzanır. Hz. İshâk çınbanına incir lapası tatbik etmişti.

Bütün Türk tedâvi usûlleri içinde, romatizma hastalıkları ve cilt rahatsızlıkları için en tesirli ve ilk tercih edilen Türk hamamlarıdır. Bu usulle tedâvi, biz hekimlerin tedâvilerine göre dört misli daha çabuk netîce vermektedir. Romatizma için Türk hamamlarının faydalarını icâp ettiği kadar methetmiş de sayılmam. Kirleri çıkarmak için yapılan ovma ameliyesi tedâvinin başlangıcıdır, bundan sonra vücuttaki bütün mafsallara öyle bir masaj yapılır ki, hepsi âdetâ yoğrulur, her yöne bükülür ve böylece en katı mafsallar bile esnek ve kaygan hâle gelir.

Hamamlarda bâzı kişilerin omuz ve el bileği mafsallarını nasıl kolayca yerinden çıkarıp sonra çok kısa bir sürede yine kolayca yerine koymalarını seyrederken tüylerim diken diken oldu. Adamların bu mahâreti hakikaten hayret verici. Öyle ki, Brighton'daki Mohammed'in hamamında yapılan masaj buradaki ile mukâyese edilirse âdetâ çocuk oyunu gibi kalır. Bu masaj usûlü İngiltere'de de, Türkiye'de olduğu gibi tatbik edilse acaba gut hastalığını tedâvi etmez mi?

Türk hamamlarının sağladığı rahatlamayı Sir John Sinclair'in şu sözlerinden daha iyi târif edemem: "Eğer, hayat, zihnimizdeki fikirlerin birbirini tâkip etmesinden başka bir şey değilse, bunların zihnimizden çok hızlı geçiyor olması, insanları, hamamda geçirecek birkaç kısa dakika zarfında birkaç sene yaşadıkları zannına pek âlâ götürebilir."

İstanbul'daki bütün Frenk hekimlerin, macun adını verdikleri afrodisyakları almaları için Türkler tarafından nasıl rahatsız edildiklerini anlatmadan mektubuma son vermek istemiyorum. Hemen her köşe başında macun yazmam için âdetâ yalvararak ricâ ediyorlardı. Zevklerini tatmin etmek için keyif verici maddelere bağlanan ve sefâhatleri sebebiyle tatkatleri kesilip, zayıflayan bu insanların bir çoğunun otuzbeş yaşını bile zor görmeleri çok keder verici ve esef edilecek bir durum. Diğer yandan Türk kadınları da geniş bir nesle sâhip olmanın şerefini kazanmak arzûsundadırlar. Halbuki ekserisinin az çocuğu vardır. Çok eşli evlilik,

muhtemelen nüfûs artışı için zararlı olmaktadır. Binâenaleyh, bu hanımlar kendilerini daha doğurgan yapacak ilâçları vermem için bana mütemâdiyen mürâcaat ettiler. Bu vaziyet âdetâ, Rachel'in daha doğurgan olmak için kız kardeşinden adam otu istemesine benziyordu. Türkiye'de hasta olan insanların, hayatları tehlikede iken çok medenî ve kibar olduklarını her zaman müşâhede ettim. Fakat iyileşmeye başladıklarında, bir Müslüman'ın bir kâfirden yardım almak mecbûriyetinde kalmasının verdiği utanç, dolayısı ile kibir ve küstahlıkla beni tehdit ettiler. Artık gerekli olmadığı anda hizmetlerim hemen unutuldu. Buradaki bütün diğer hekimler de aynı nankörlükten şikâyetçi oluyorlar. Bundan dolayı hastalar kesenin ağzını açmadan, hekimler de ağızlarını açmıyorlar. Rum hastalar bu bakımdan diğerlerine göre daha cömert davranıyorlar. Fakat Rumların ahlâk umdelerini çabuk terketmek gibi tehlikeli bir temâyülleri vardır. Bir Rum hasta bana bir eliyle muâyene ücretini verirken, hiç şüphem yok ki, diğer eliyle de cüzdanımı aşırıya çalışır. Bu ülkedeki tıp ilminin aşağı seviyesi Avrupa'nın belki de onuncu asırdaki hâline benzenmektedir. Bir ülkedeki tıp ilminin seviyesinin diğer bütün ilimlerin de miyârı olacağı çok aşîkârdır. İlmin ve medeniyetin tesfirinin arttığı ülkelerde tıp ilmi de el üstünde tutulur ve insanların sıhhat ve mutluluğuna yardım eder.

Sizi çok seven
Richard Robert Madden.

20. YÜZYILDA İSTANBUL'DA CÂMÎ MÛSİKÎSİ VE MÜEZZİNLER

Yrd. Doç. Dr. Halûk DURSUN

Klâsik mûsıkîmiz dînî ve din dışı olmak üzere iki ana bölümde incelenebilir. Dînî mûsıkî de câmi mûsıkîsî ve tekke mûsıkîsî olarak iki ayrı sâhaya ayrılabilir. Câmi mûsıkîsî, imamlar tarafından namaz sırasında ve sonrasında Kur'ân-ı Kerîm kıraati şeklinde icrâ edildiği gibi, müezzinler vasıtasıyla çeşitli vesilelerle değişik zamanlarda da tatbik edilir. Biz bu yazımızda câmi mûsıkîsî içinde yer alan Kur'ân-ı Kerîm okunması konusunu ele almayıp, reisü'l-kurrâlığı ve mevlidhanlığı ayrı bir yazıda değerlendirmek üzere dışarıda bırakarak, sâdece müezzinlerle ilgili bölümü ele almaya çalışacağız.

Süleymaniye Câmiî vakfiyesinde câmiin müezzinlik kadrosunda 24 kişinin yer aldığını görmekteyiz. Osmanlı döneminde bu çok yüksek olan sayıdan İstanbul'da dînî mûsıkînin, sosyal hayatın içerisinde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu anlamak mümkündür.

Câmi mûsıkîsî, minârelerde ve câmi içinde icra edilenler olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilir: 1) Minârelerde okunan ezanlar, salâtlar, temcidler 2) Câmi içinde iç ezan, kâmet, muarriplik, cumhur müezzinliği, tardiyeye, Ramazân-ı şerifte kılınan teravîh namazına âit salâvât-ı şerîfe ile duâlar, menkibe-i nebeviyye'nin okunuşu ve buna âit tevşihler.⁽¹⁾

Müezzinler, ezanın yanı sıra, câmi mûsıkîsî içinde yer alan yukarıda saymış olduğumuz sâhalarda da okuyuculuk vazîfesini idrâk ederler. Söz konusu vazîfeyi bir tek müezzin efendi ifâ edebildiği gibi, çok sayıda müezzinin aynı câmide görev aldığı ve bir nev'i koro şeklinde dâhil olduğu ortak okuyuşlar da yapılabilir.

Yalnız Osmanlı zamânında değil, Cumhuriyette de bu "cumhur müezzinliği" adı verilen birden fazla müezzinin bulunduğu câmiler mevcuttu. 1950'ye kadar Eyüb Sultan Câmiî'nde 10 müezzin, Fâtih, Sultanah-

(1) Halil Can, "Dînî Mûsıkî", Mûsıkî Mecmûası, (Ocak 1967), S. 291. sh. 11.

muhtemelen nüfûs artışı için zararlı olmaktadır. Binâenaleyh, bu hanımlar kendilerini daha doğurgan yapacak ilâçları vermem için bana mütemâdiyen mürâcaat ettiler. Bu vaziyet âdetâ, Rachel'in daha doğurgan olmak için kız kardeşinden adam otu istemesine benziyordu. Türkiye'de hasta olan insanların, hayatları tehlikede iken çok medenî ve kibar olduklarını her zaman müşâhede ettim. Fakat iyileşmeye başladıklarında, bir Müslüman'ın bir kâfirden yardım almak mecbûriyetinde kalmasının verdiği utanç, dolayısı ile kibir ve küstahlıkla beni tehtid ettiler. Artık gerekli olmadığı anda hizmetlerim hemen unutuldu. Buradaki bütün diğer hekimler de aynı nankörlükten şikâyetçi oluyorlar. Bundan dolayı hastalar kesenin ağzını açmadan, hekimler de ağızlarını açmıyorlar. Rum hastalar bu bakımdan diğerlerine göre daha cömert davranıyorlar. Fakat Rumların ahlâk umdelerini çabuk terketmek gibi tehlikeli bir temâyülleri vardır. Bir Rum hasta bana bir eliyle muâyene ücretini verirken, hiç şüphem yok ki, diğer eliyle de cüzdanımı aşırıya çalışır. Bu ülkedeki tıp ilminin aşağı seviyesi Avrupa'nın belki de onuncu asırdaki hâline benzemektedir. Bir ülkedeki tıp ilminin seviyesinin diğer bütün ilimlerin de miyârı olacağı çok aşikârdır. İlmin ve medeniyetin tesîrinin arttığı ülkelerde tıp ilmi de el üstünde tutulur ve insanların sıhhat ve mutluluğuna yardım eder.

Sizi çok seven
Richard Robert Madden.

20. YÜZYILDA İSTANBUL'DA CÂMÎ MÛSİKÎSİ VE MÜEZZİNLER

Yrd. Doç. Dr. Halûk DURSUN

Klâsik mûsıkîmiz dînî ve din dışı olmak üzere iki ana bölümde incelenebilir. Dînî mûsıkî de câmi mûsıkîsî ve tekke mûsıkîsî olarak iki ayrı sâhaya ayrılabilir. Câmi mûsıkîsî, imamlar tarafından namaz sırasında ve sonrasında Kur'ân-ı Kerîm kıraati şeklinde icrâ edildiği gibi, müezzinler vasıtasıyla çeşitli vesilelerle değişik zamanlarda da tatbik edilir. Biz bu yazımızda câmi mûsıkîsî içinde yer alan Kur'ân-ı Kerîm okunması konusunu ele almayıp, reisu'l-kurrâlığı ve mevlidhanlığı ayrı bir yazıda değerlendirmek üzere dışarıda bırakarak, sâdece müezzinlerle ilgili bölümü ele almaya çalışacağız.

Süleymaniye Câmii vakfiyesinde câmiin müezzinlik kadrosunda 24 kişinin yer aldığını görmekteyiz. Osmanlı döneminde bu çok yüksek olan sayıdan İstanbul'da dînî mûsıkînin, sosyal hayâtın içerisinde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu anlamak mümkündür.

Câmi mûsıkîsî, minârelerde ve câmi içinde icra edilenler olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilir: 1) Minârelerde okunan ezanlar, salâtlar, temcidler 2) Câmi içinde iç ezan, kâmet, muarriplik, cumhur müezzinliği, tardıyye, Ramazân-ı şerifte kılınan teravîh namazına âit salâvât-ı şerîfe ile duâlar, menkıbe-i nebeviyye'nin okunuşu ve buna âit tevşihler.⁽¹⁾

Müezzinler, ezanın yanı sıra, câmi mûsıkîsî içinde yer alan yukarıda saymış olduğumuz sâhalarda da okuyuculuk vazîfesini idrâk ederler. Söz konusu vazîfeyi bir tek müezzin efendi ifâ edebildiği gibi, çok sayıda müezzinin aynı câmide görev aldığı ve bir nev'i koro şeklinde dâhil olduğu ortak okuyuşlar da yapılabilir.

Yalnız Osmanlı zamânında değil, Cumhuriyet'te de bu "cumhur müezzinliği" adı verilen birden fazla müezzinin bulunduğu câmiler mevcuttu. 1950'ye kadar Eyüb Sultan Câmii'nde 10 müezzin, Fâtih, Sultanah-

(1) Halil Can, "Dînî Mûsıkî", Mûsıkî Mecmûası, (Ocak 1967), S. 291. sh. 11.

met, Beyâzıd, Yeni Câmii ve Vâlîde Câmii'nde 9'ar müezzin yer almak-
taydı. Nur-ı Osmânî'de de 6 müezzin vardı. Bugün bu sayı 3'e kadar düş-
müştür.

Müezzinlerin başında "başmüezzin" olur ve sanki bir koro şefi gibi
müezzinleri idâre ederdi.⁽²⁾ Başmüezzinin yanında "sermahfil" denilen
müezzinbaşı yardımcısı bulunurdu. Sermahfil, müezzinlik nöbeti tutma-
nın yanısıra müezzin olmaya kimler lâayık ise onları teklif ve diğer müez-
zinlerin günlük derslerini müzâkere etmekle görevliydi.⁽³⁾

BÂZİ MEŞHUR MÜEZZİNLER

Osmanlı "imparatorluk kültürü" içerisinde her sâhanın en iyisi İstan-
bul'da bulunduğu gibi en güzel sesli müezzinler de İstanbul câmilerinde
vazife alırlardı. Câmilerin dışında sarayda ve vüzerâ konaklarında da en
meşhur müezzinleri görmek ve dinlemek mümkündü. İstanbul câmile-
rindeki müezzin efendiler eğer çok meşhur olurlarsa ister istemez mev-
lidhanlığa kayarlar ve işi daha bir san'atkarâne yaklaşımla icrâ edip mes-
lek hâline getirirlerdi. Bunların yanısıra, halk arasında çok tanınmayıp,
sâdece câmî içinde kaldıkları hâlde bu meslekten anlayan ve erbâbınca
makbul ve üstad olarak kabûl edilen müezzin efendiler de vardı.

Süleymâniye'de 1940'lı yıllarda dînî mûsikî ve cumhur müezzinlikte
bir otorite olan **Şevket Efendi**, müezzinler arasında yüksek idâresiyle ta-
nınmaktaydı. Nur-ı Osmânî'de başmüezzin **Haydar Efendi**, bir İstanbul
Efendisi olup, âdap ve erkânı iyi bilen, dînî kültüre ve makâmâta hâkim
bir üstadı. Yine cumhur müezzinliği bi-hakkın icrâ edenlerden bir tanesi
de Eyüb Câmî baş müezzin **Hâfız Kâşif Efendi** idi. Ayrıca Süleymâniye
Câmî'nden **Hâfız Kemal**, Valide Câmî'nden **Hâfız İbrâhim**, **Hâfız Hamdi**,
Hâfız Mustafa, Atik Ali Paşa Câmî'nden **Hâfız Kerim** gibi zatlar da mes-
leklerinde muvaffak olan kişilerdi.⁽⁴⁾

Müezzin efendilerin sâdece seslerinin güzel olması kâfi olmaz, usûl
ve makam bakımından da yeterlilikleri aranırdı.⁽⁵⁾ Ezan sesi ayrı, kur'ân
sesi ayrı, mevlid, gazel, kaside sesi ayrı, şarkı sesinin ayrı olması icab

(2) "Ser-müezzin" veya "müezzinbaşı" daha tam ismiyle "ser müezzin-i şehriyari" yahut "ser müez-
zin-i Hazret-i Pâdişahi", Osmanlı Devleti'nde hükümdârın saray müezzinlerinin başı mânâsında
kullanılmaktaydı. İmâm-ı sultâniler gibi, müezzin-i sultâniler ve bunların başları da ekseri de-
ğerli müzisyenler arasından seçilirdi. Yılmaz Öztuna, **Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi**, İstanbul
1974, C. 2, Sh. 55.

(3) H. Can, "**Dînî Türk Mûsikîsi Lügatı**", agd., (Temmuz 1967), S. 224, Sh. 8.

(4) Saadeddin Nüzhet Ergun, **Türk Mûsikîsi Antolojisi**, İstanbul 1943, C. 2, Sh. 634.

(5) Bilâl Habeşi'den sonra ezanın üstadlarından bir tanesi de bizim meşhur Evliya Çelebimiz'dir.
Çargâh makamında Girit başta olmak üzere okuduğu fetih ezanları Seyahatnâmesinde zikredilir.

ederdi. (6) Ezanlar dışında müezzinler "âmin" okuma usûllerini de iyi bilirler, üç ayrı müezzin tarafından kısa âmin, uzun âmin, dualı âmin okuyuşlarında rast ve muhayyer makâmları tercihan icrâ ederlerdi. Namaz sonrası tesbih duâlarında genelde isfahan, rast, suzinâk, hicâz, sâbâ, düğâh ve segâh makâmları kullanılırdı. (7)

Ezan, sâdece ses ile okunmaz, aynı zamânda ezanın kıraatinin yâni okuyuş tarzının, kelime ve harfleri telaffuz ediş biçiminin de doğru olması lâzımdır. (8) Bundan sonra da doğru okuyuşu güzel bir makâm ile süslemek gerekir.

Eski İstanbul'da hangi ezanın hangi makâmda, nasıl okunacağını bırakın imam-müezzin gibi din adamlarını; sıradan ahâlî, hele câmi cemaati çok iyi bilirdi. Sabah ezanı, mutlaka sâbâ makâmında okunur, ancak arada bestenigâr yâhut düğâh çeşni katılabilirdi. Öğle ezanı, uşşak yâhut beyâtî -ki iki makâm birbirine çok yakındır- olarak icrâ edilir, hele ikinci ezanı İstanbul'da mutlaka hicaz olurdu. Akşam ezanı İstanbul usûlünce segâh ve düğâh makâmında, (9) yatsı ise rast-nevâ okunurdu.

Sabah ezanının sâbâ gibi insanı hafif hafif ürperten, inceden inceye uyaran yumuşak bir makâmda ve ikindinin de hicaz gibi insanı rahatlatan bir makâmda olmasının hep hikmeti vardır.

Sabah salâsı (10) temcid ve cenâze salâları dilkeş-haverân ve hüseyinî makâmında okunur, cuma salâsı ise segâh makâmında verilir. (11) Şimdi artık bırakın salâyı, ezanı bile bi-hakkın, makâma âşinâ okuyan ses nere-

(6) Bkz. Ali Rıza Sağman, *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhânlar*, İstanbul 1951, C. 1, Sh. 44.

(7) Şu anda İstanbul'da câmi müskisini en iyi bilenlerden birisi **Hâfız Fikri Aksoy** Beyefendi'dir (Doğum 1925). 1940 yılında **Hasan Akkuş** nezâretinde hıfzını tamamlayıp hâfiz olmuş ve aynı yıl Nur-ı Osmânî müezzinliğine getirilmiştir. Hâfız Aksoy, Hukâ-ı Şerif Câmii'nde, Ankara'da askerliği sırasında Millî Müdafaa Vekâleti Câmii'nde, Edirnekapi Mihrimah Sultan'da, Çemberlitaş Atik Ali Paşa ve Hidâyet Câmilerinde imamlık yapmıştır. Ayrıca, 1950-75 yılları arasında da Mushafları İnceleme Kurulu'nda çalışmıştır. 50 yılı aşkın bir zamandan beri İstanbul müezzinlerini iyi tanıyan bu muhterem hocamızın çalışmamız sırasında çok yakından ilgi ve yardımlarını gördük. Kendilerine teşekkürü borç biliriz.

(8) Müezzin ezan sırasında siyâ-ı sadr ve vüs'at-ı savt'ına göre makâmın zemin nağmelerini icrâ eder. Ezanda lafzatullah anlaşılmalı, vüzh ve haşmetiyle nida edilmelidir. Ezanın meyânı ise "hayya alâs salâ"nın birinci okunuşunda müezzinin kendisine mahsus nağmeleriyle yapılır. Bkz. H. Can, "**Dîni Müsiki**", agd., (Ocak 1974), S. 291, Sh. 12.

(9) İsmail Baha Süreşan, **Dîni Türk Müsikisine Giriş** adlı eserinde (Sh. 65) akşam ezanının hicaz yahut rasttan da okunacağını kaydetmişse de Halil Can, **Dîni Türk Müsikisine Giriş Adlı Eserde Bildiklerime Göre Gördüklerim** (agd., Temmuz 1967, Sh. 6) isimli makâlesinde bu görüşe karşı çıkmaktadır.

(10) Sabah ezanından evvel verilen salâ büyük müsiki dahimiz Mustafa İtri tarafından dilkeş-haverân makâmında bestelenmiştir. Halil Can, "**Dîni Türk Müsikisi Lügatı**", agd. (Eylül 1969), S. 222, Sh. 188.

(11) Cuma salâsının nasıl okunacağına günümüzde canlı bir örnek olan "Fatihli Kardeşler İlâhi Grubu"nun kurucusu **Nurettin Tosuner** Beyefendi, salânın nevâ makâmında okunması gerektiğini iddia ediyor. Zakirbaşılık da yapmış olan Sayın Tosuner'den de yazımızda kaynak olarak istifade edilmiştir.

deyse kalmadı.⁽¹²⁾

Merhum üstad **Bekir Sıtkı Sezgin** konservatuardaki bir dersinde ezanların, tesbih duâlarının ve salânın nasıl okunacağını tatbikî olarak öğretmiş ve dostumuz müzikolog **Ruhi Ayangil** tarafından da teybe kaydedilmiştir.⁽¹³⁾

Bu mevzûun ve bu sâhanın asıl üstâdı ise **Kâni Karaca**'dır. Bildiğimize göre Cumhurbaşkanı Sayın **Süleyman Demirel** bile bu konuya dikkat eder ve Kâni Karaca'nın ezanını farkedip etrâfındakilere "bakın ezanı Kâni Karaca okuyor" diye söylemiş. Kâni Karaca'nın kendine özgü tavrı ve zengin nağmeleri dışında **Yusuf Gebzeli**'nin tiz sesi ile okuduğu ezanlar ve son zamanlarda yetişen gençlerden Fenerbahçe Câmii müezzini **Yunus Balcıoğlu**'nun TGRT'de seslendirdiği yumuşak üslûblu ve bol geçkili ezanları da dikkate şâyandır. Kendisi müezzin olmadığı hâlde dînî mûsikîyi pek iyi bilen neyzen **Ahmet Şahin**⁽¹⁴⁾ de son zamanlarda doldurmuş olduğu kasette câmi mûsikîsinin nasıl olması icâb ettiğini incelemiş ve örneklerini vermiştir.

Son 40 yıldaki güzel ezan okuyanlar arasında ise özellikle Beyoğlu Ağa Câmii'nde ve Nurettin Cerrâhi Tekkesinde müezzin **Kemal Tezergil**'i unutmamak lâzımdır. Aynı dergâhtan merhum el-hac **Muzaffer Özak** Efendi Hazretleri'nin Kapalıçarşı Câmii'nde kıldırarak Cuma namazları sırasında **Ahmet Özhan**'ın okuduğu pek içten ezanlar ile, Fâtih ve Üsküdar Mihrimah - Valide Câmii'lerindeki çifte ezanların güzelliği hâlâ dillerdedir.⁽¹⁵⁾ Günümüzde Kuzguncuk Câmii'nin önce müezzini şimdi imâmı olan **Aydın Vatan**'ın, Büyükşehir Belediyesi Hâfızı **Âma Murad Efendi**'nin, Karagümrük Cerrâhi Dergâh'ında Hâfız **Sâmi Özer**'in, yeni yetişen gençlerden neyzen **Bahtiyar Çakmak**'ın, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Câmii'nde **Nurdoğan Ceylan**'ın, **Mehmet Kemiksiz**'in, **Yahyâ Soyluer**'in, Fâtih Câmii'nde **Ali Rıza Şahin**'in, Üsküdar Yeni Valide Câmii'nde **Selim Yıldız**'ın okudukları ezanlar takdîre şâyandır.⁽¹⁶⁾

(12) Günümüzde câmi müezzinliği konusunda Beyoğlu Emin Câmii'nde **Mehmet Yetkin Hocaefendi** çalışmalar yapıp, talebeler yetiştirmektedir.

(13) Klâsik mûsikînin üstâdı Bekir Sıtkı Sezgin'in cenâzesi de -Eylül 1996- ilk salânın uşak-hüseyni ezgisiyle Hâfız Sâmi Özer, ikinci salânın dilkeş-haverân makamıyla Hâfız Murat Efendi, iç ezanın Hâfız Yusuf Gebzeli tarafından okunmasıyla edep ve erkâna uygun olmuştur.

(14) Sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı ezanlarından örneklerin sunulduğu kaset 1997 yılında Damla Yayınevi tarafından çıkarılmıştır. Ayrıca bu konuda ses kayıtları bulunan **Salim Gözütok**'u da unutmamak lâzımdır.

(15) Aynen ezanlarda olduğu gibi salâlar da çifte yapılabilir. Ezanlar bir kişi tarafından okunduğu gibi, "çifte ezan" ismi verilen iki kişi ile de karşılıklı okunur. Birkaç kişi tarafından hep birlikte okunması da caizdir. H. Can, "**Dînî Mûsikî**", agd., (Ocak 1974), S. 291, Sh. 14.

(16) Bu zikretmiş olduğumuz müezzin efendilerin dışında bizim henüz dinleyip keşfedemediğimiz nice güzel sesli müezzin bulunabilir. Bu konuda daha etraflı bir araştırma yapmak gerekmektedir.

Daha önceki dönemlerde ise medhinin sık sık yapıldığı, şöhretinin anlatıldığı müezzinlerin başında **Hâfız Cemâl Efendi** gelir. Aksaray Valide Câmii baş müezzini olan Cemâl Efendi, okuduğu ezanlarla Cumhuriyet döneminin en parlak müezzini olmuştur. Aksaray'da ezan okurken Boğaziçi'nden sesinin dinlendiği hep anlatılmış, bir keresinde Çanakkale şehitleri için gemiyle Gelibolu'ya gidildiğinde okuduğu ezan bütün bir Boğazdan ve Gelibolu sırtlarından duyulmuştu. Aksaray'da Vâlide Câmii minâresinde dirseklerini şerefenin kenârına dayayıp başını elleri arasına alarak ezan okumaya başlayınca bütün muhîti bir hayranlığın aldığı, ezan bitinceye kadar evlerin, yolların, meydanların mutlak bir sukûnet içinde kaldığı, türlü yaş, cins ve ırktan insanların dinleme aşkıyla minârelere, sesin geldiği yöne doğru çevrildiği hep söylenegelmiştir.⁽¹⁷⁾

Aksaray'lı Hâfız Cemâl'den sonra ezanı en iyi okuyanlar arasında **Süleyman Karabacak** gelirdi. Hâfız Cemâl ezanda sesini titretmeden türlü nağmeler yaparken, Süleyman Karabacak bilâkis titreksiz sesle okur ve her istediği şekli icrâ ederdi.

Meclis-i Mebûsan müezzini **Beşiktaşlı Hâfız Rızâ** ise pestlerde arasıra falso yapmasına, perde kayması hissedilmesine rağmen tizlerde daha feyyaz, daha bereketli ezan okuyuşuyla tanınırdı.

Yine Nur-ı Osmâni baş müezzini **Haydar Efendi**, Süleymâniye baş müezzini **Şevket Efendi** ile **Hâfız Şaşı Osman**, **Hâfız Aşir** dînî mûsikîye hâkimiyetleri ve güzel ezanlarıyla tanınmışlar arasındaydı. Ayrıca Ahmet Râsim'in yazdığına göre **Nedim Bey**, Aziz Mahmut Hüdâi Hazretleri Câmii'nde (Üsküdar'da) bir yatsı ezanı okumuş, Boğaz'ın karşı yakasında Fındıklı-Kabataş-Cihangir taraflarından duyulmuş. Hâfız **Saadeddin Kaynak**'ın, **Hâfız Sâmî'nin**, **Hâfız Yaşar**'ın ezanları da pek beğenilmiş.⁽¹⁸⁾

Daha eskiden meşhûr müezzinlerden birisi de Enderûnî **Hâfız Hüseyin Hüsnü Efendi**'dir.⁽¹⁹⁾ Bulgarlardan geri alındığı zaman Edirne Selimiye'de ilk ezanı o okumuştur. Meşhûr hattat-bestekâr **Kazasker Mustafa İzzet Efendi** ilk defâ Sirkeci'deki Hidâyet Câmii'nde ezan okurken pâdişah II. Mahmut tarafından keşfedilmiş ve Enderûn'a alınmıştır. Yine Osmanlı döneminde **Hacı Hâfız Nâfiz Bey**, **Hacı Kirâmi Efendi**⁽²⁰⁾, III. Selim'in müezzinbaşısı **Şâkir Ağa** ve Abdülaziz'in müezzini **Hâfız Deli Hüsam** da sa-

(17) Ali Rızâ Sağman, **Hâfız Sâmî Merhûm**, İstanbul 1947, Sh. 65.

(18) Bkz. Sermet Muhtar Alus, **İstanbul Yazıları**, İstanbul 1994, Sh. 257.

(19) Deli Hüseyin ünvânıyla şöhret kazanmış olan Enderûnî Hâfız Hüsnü Efendi birinci sınıf kur'ân okuyucuları arasındadır.

(20) Hacı Kirâmi Efendi, Ahmed Avni Konuk, Suphi Ziyâ Bekkan, Hâfız Kemâl, Âma Hâfız Hasan gibi değerli öğrencileri yetiştirmiştir.

rayın gözdeleleri arasındadır. Sait Paşa imâmı diye meşhûr olan **Hasan Rızâ Efendi** Bayezid Câmii'nde okuduğu bir iç ezanla beğenilip Saray'a müezzin olarak çağırılmıştır.

Eski bir söz vardır: "Dinleyen anlayandan ârif olmak gerek" diye. Ezanda da öyledir. Ezanı dinleyenin okuyandan daha iyi makâm ve mûsikî bilmesi gerekir. Şimdi ikisi de pek kalmadı ama, her zaman olduğu gibi nedret olan şey, yâni nadirât ele geçtiği zaman çok daha kıymetli oluyor. Ne mutlu ki İstanbul hâlâ arada sırada da olsa en güzel ezân-ı muhammedîlerin dinlendiği şehrimizdir.

Güzel bir sesle okunan tesirli bir ezan insanı câmiye çekebildiği gibi, hattâ bâzen dine de çekebilir. Bed sesle okunan makamsız ve kötü bir ezan da insanı hem câmiden hem de dinden soğutur, uzaklaştırır. Onun için anlatırlar: Bir mûsikî erbâbı, tahammül edilmez derecede ezanı okuyan birini çağırır. "Evlâdım ezanı niçin böyle okuyorsun?" diye sormuş. "Allah için okuyorum" cevâbını alınca da "aman Allah rızâsı için okuma" demiş.

Yine Balıkesir'de merhûm **Hasan Basri Çantay** Hazretleri'nin kötü ezan okuyan müezzinleri yanına çağırıp, bak evlâdım o öyle okunmaz böyle okunur, diye tatbikî olarak ders verdiğini de biliyoruz.⁽²¹⁾

ENDERUN USÛLÜ TERÂVİH

Günde beş vakit okunan ezanın dışında halkın câmi mûsikîsiyle en çok karşı karşıya kaldığı dönem ise Ramazan ayıdır. Özellikle bu ayda kılınan terâvih namazları câmi mûsikîsi açısından en renkli uygulamaların icrâ edildiği vakittir.

Cumhur müezzinlikle terâvih namazının uygulaması şöyle olurdu: Yatsı namazının son sünneti edâ edilip isfehan makâmında dua okunduktan sonra bütün müezzinler yine aynı makamda "salli alâ muhammed" derlerdi. İmâm Efendi de aynı makamdan tilâvetle namazı kıldirmaya başlardı. Dördüncü rekâtın sonunda müezzinlerin hepsi **Mustafa İtri Efendi**'nin "Salât-ı Ümmiye" sini okurlardı.⁽²²⁾ Akabinde müezzinbaşının ve diğer müezzinlerin kudret ve ehliyet-i mûsikîyesi derecesinde hüzzam, hicaz, sâbâ gibi makamlardan okurlardı. Onikinci rekât kılınıp onüçüncüye kalkılırken evc makâmı icrâ edilirdi. Son dört olan onaltıncı rekât ise "salli alâ" da acemâşiran makâmıyla tamamlanırdı. Terâvih'in so-

(21) Ahmet Aydın Bolak, "**Hayâtın İçinden**", İstanbul 1996, Sh. 16.

(22) Halkın da katılımlıyla yapılan makamlı uygulamalar arasında en çok Kurban Bayramı'nda segâh makâmındaki İtri'nin tekbiriyle salât-ı ümmiye gelmektedir.

nunda yine acemâşiran makâmından salâ verilir ve bu defa da Salât-ı üm-miye yerine bir ilâhi okunurdu.⁽²³⁾

İstanbul'da 1951-52 senesine kadar cumhur müezzinlikle kılınan na-mazlar ve özellikle terâvih namazları bu yıldan itibâren Diyânet İşleri Başkanlığı tarafından teganniye çok yer verildiği ve namazın sıhhatini bozduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır. Yakın zamanlara değin eski usul terâvihler, Merkez Efendi, Nişancı Mehmet Paşa, Süleymânîye, Nûr-ı Osmânî ve Beşiktaş - Yahyâ Efendi Câmii'lerinde kılınıyordu. **Hacı Hâfız Hüseyin Tolon Efendi'nin ve Hacı Hâfız Nusret Yeşilçay'ın** grupları da git-tikleri câmilerde ilâhilerle terâvih kıldırıyorlardı.⁽²⁴⁾ Ayrıca, Nûr-ı Osmânî Câmii'nde **Dursun Çakmak Hocaefendi**, Üsküdar Aziz Mahmut Hüdâyî Câmii'nde Ebrûkeş **Mustafa Düzgünman**, **Hüseyin Top** ve arka-daşları, Karagümrük Cerrâhi Dergâhı'nda **TTM Araştırma ve Yaşatma Vakfı** tarafından aynı usul devam ettirilmekteydi.

Bu seneki Ramazan'da ise Fenerbahçe Câmii'nde **Yunus Balcıoğlu'nun** imâmetinde **Ahmet Şahin**, **Mehmet Kemiksiz** ve **Bahtiyar Çakmak**'ın cumhur müezzinliğinde Enderun usûlü terâvih namazı kılındı. Ayrıca Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Câmii'nde **Mehmet Ali Sarı'nın** imâmlığında, **Nurdoğan Ceylan** ve arkadaşlarının cumhur müez-zinliğinde de uygulamaları yapılmıştır.

Bu açıdan bakıldığında Osmanlılar zamânında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında 1950'lere kadar çokca görülen Enderun usûlü terâvih kılma ge-lenegi 2000'li yıllara girerken İstanbul'da tek tük de olsa makam bilen imam ve müezzinler sayesinde devam edebilmektedir.⁽²⁵⁾

(23) H. Can, "Dini Müsiki", agd., (Şubat 1974), S. 292, Sh. 10-1.

(24) Bkz. H. Mustafa Özdamar, **İslâmbol Geleneğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölümüne Müsiki**, İstanbul 1997, Sh. 153-4.

(25) Bu yazının hazırlanmasında yazılı kaynakların dışında İstanbul'da dîni müsikîyi iyi bilen, ya-şayan üstatlardan **Neyzen Niyâzi Sayın**, **Tanbûrî Necdî Yaşar**, **Nezih Uzel**, Nusretiye Câmii imâmı ve hatipi **Ziya Aykut**, **İlhan Tok Hocaefendi**, **Mehmet Ali Sarı Hocaefendi**, İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Müsiki Öğretim Üyelerinden **Yrd. Doç. Dr. Nuri Özcan**, **Hâfız Yusuf Gebzeli**, müzikolog **Ruhi Ayangil** ve **Mehmet Güntekin**'in bilgilerinden yararlanıl-mıştır.

HZ. PEYGAMBER VE İNSANLIK^(*)

Ömer TURAN

Bilindiği gibi Türkiye Diyânet Vakfı, 1989 yılından itibaren Peygamber Efendimizin doğum yıldönümlerini, her yıl 20-26 Nisan târihleri arasında "Kutlu Doğum Haftası" adıyla ilmî, sosyal ve kültürel faaliyetlerle kutlamaktadır. Türkiye Diyânet Vakfı bu faaliyetlerinde Peygamber Efendimizin mesajlarını, günümüz şartlarını da dikkate alarak toplumun her kesimine ulaştırmaya gayret etmektedir.

Bu vesîle ile şunu da belirtmek isterim ki, Türkiye Diyânet Vakfı yeni bir gelenek başlatmamış, sâdece küllenmekte olan bir geleneği günümüz şartlarına uygun biçimlerde takdim ve organize etmiştir. Bir Türk geleneği olan Mevlid Kandili kutlamaları bundan yaklaşık sekiz asır önce ilk defa 1208 yılında Erbil Atabeği Muzafferüddin Gökbörü tarafından başlatılmıştır.

"Kutlu Doğum Haftası" geleneği sâdece dokuz yıllık bir geçmişi bulunmasına rağmen her yıl giderek artan bir derecede aydını, öğrencisi, köylüsü, işçisi ve ev kadınıyla geniş halk kitlelerine mal olmuştur. 1996 yılı "Kutlu Doğum Haftası" çerçevesinde ağırlıklı olarak "Değişim sürecinde İslâm" konusu üzerinde durulmuştur. Türkiye'de 79 il ve 439 ilçede 171 panel, 432 konferans, forum, mevlid, yarışma, konser ve kampanyalarla icrâ edilmiştir. Programlarda konuşmacı olarak öğretim üyesinden müftüsüne kadar her seviyede 1445 kişi katılmıştır. Bu yıl ise 79 il ve 497 ilçemizde "Kutlu Doğum" dolayısıyla panel ve konferanslar tertiplenmiştir. Toplantılarımızda ağırlıklı olarak "Hz. Peygamberin hayâtından davranış modelleri" konusu işlenmektedir.

Bu yıl Kutlu Doğum Haftası münâsebetiyle Ankara'da "Türk Dünyâsının Dînî Meseleleri", İstanbul'da "İslâm ve Modernleşme" ve İzmir'de "Türkiye'nin Çağdaşlaşma Problemi ve İslâm" konularında ulusla-

(*) Türkiye Diyânet Vakfı ve Makedonya İslâm Birliği'nin 8 Mayıs 1997 târihinde Üsküp'te düzenledikleri Kutlu Doğum toplantısında yapılan konuşma.

rarası sempozyumlar yapılmıştır. Ankara'da üç gün süren sempozyumda Türk Dünyası, Türkistan, Kafkasya ve Kuzey Türklüğü, Türkiye Dışı Batı Türklüğü ve Türkiye Türklüğü olarak dört bölümde ele alınmıştır. Bu bölgelerdeki dînî meseleler, problemler veya ülkeler bazında ele alınarak bildiriler hâlinde sunulmuş, diğer uzmanlar ve o bölgelerden gelen dâvetliler bildirilerde ileri sunulan fikirleri tartışmışlar, değerlendirmişler, eksik ve hatâli kısımlarına işâret etmişlerdir. Pek yakında bir kitap hâline getirilecek olan bildiriler ve tartışmalar Türk dünyasının dînî yapısının ve meselelerinin tesbitinde elimizdeki yegâne kaynak eser olacaktır.

İlmî faaliyetler cümlesinden olarak her yıl İslâm dîni, târihi ve kültürü alanında yapılan en iyi çalışmaya İslâmî ilimler araştırma ödülü verilmektedir. Seçkin ilim adamlarından oluşan bir jüri tarafından değerlendirilen eserler arasından bu yıl birincilik "*Modernistlerin Sünnet Anlayışı*" isimli çalışması ile İbrahim Hatiboğlu, "*Sahâbe'nin Sünnet Anlayışı*" isimli çalışmasıyla Bünyamin Erol ve "*Kur'an ve Medeniyet*" isimli kitabıyla Erdoğan Pazarbaşı arasında paylaştırılmıştır. Söz konusu eserler de en yakın bir sürede basılarak ilim âleminin istifâdesine sunulacaktır.

Bunlardan başka liseler arası genel kültür bilgi yarışması, imam-hatip liseleri arası hutbe metni yarışması, ilkokullar arası şiir yarışması ve Balkanlar ve Kıbrıs'tan soydaş ve dindaş şâirlerin katıldığı na't yarışması organize edilmiş, dereceye girenler Ankara'ya davet edilerek ödülleri almışlardır. Huzurunuzda bu yıl düzenlenen na't yarışması birinciliğini içinizden birinin, Makedonya'dan sayın Avni Engüllü'nün kazanmasından duyduğum memnûniyeti ifâde etmek istiyorum. Kendilerini tebrik ederim.

Ayrıca "Türk Dünyasının Dînî Meseleleri" isimli bir gençlik forumu, sosyal faaliyetler olarak gül çeşitlemeleri sergisi, kutlu doğum aşı ve tasavvuf müziği konserleri yapılmıştır. Daha burada zikredemediğimiz şekilde bu hafta münâsebetiyle kimi yerde otobüsler bedâva yolcu taşımışlar, kimi yerde lokantalar bedâva yemek vermiş, kimi yerde dişçiler-doktorlar bedâva muayene etmişlerdir. Yine bu hafta münâsebetiyle geleneksel olarak düzenlenen "sevdiklerinize bir gül verin" kampanyası toplumda 7'den 70'e herkesin iştirâkiyle devam etmektedir. Bilindiği gibi kültürümüzde gül, Hz. Peygamberin simgesidir. Yûnus'un "*Çiçek eydür ey derviş / gül Muhammed teridir*" deyişinde olduğu gibi gülün kokusu Hz. Peygamberin terinin kokusu olarak kabul edilmiştir.

Tasavvufî şiirimizde gonca gül vahdeti, açılmış gül ise kesreti temsil

eder. Gülşen veya gülzar, gönül açıklığı ve bütün kirlerden temizlenerek ilâhî güzelliğin yansımına hazır hâle gelmiş kalptir. Peygamberimiz ve gül sevgisi dolayısıyladır ki "Verd-i Muhammedî" veya "Gül-i Muhammedî" denilen gül şeklinde hilye-i şerifler yapılmıştır.

Bu geniş organizasyonlar ve bu organizasyonlara gösterilen teveccüh Türkiye Diyânet Vakfı'nın başarısı olduğu kadar, -belki ondan daha fazla -Türk milletinin saf ve derûnî Hz. Peygamber sevgisinin tezâhürüdür. Bu samîmi sevgi Yunus'un dilinde,

"Adı güzel kendi güzel Muhammed"

olarak kendini göstermiştir. Milletimizin samîmi, temiz ve sâde peygamber sevgisinin bir ifâdesi olan, Süleyman Çelebi'nin 1409 yılında yazdığı Türkçe mevlid, o günden bugüne doğumda, ölümden, sünnette, evlilikte her vesile ile Türk müslümanlığının, dînî-sosyal hayatının aslî bir rûknü hâlini almıştır. Türklerdeki peygamber sevgisinin büyüklüğü, onları çocuklarına doğrudan Muhammed adını koymaktan alıkoymuş, bunu Mehmet'e tahvil etmiştir. Türkün oğlunun ismi Mehmet'tir, vatanını koruyan askeri Mehmetçiktir; kızı ise Ayşe'dir, Fatma'dır.

Hakkın kuvvetlinin olduğu, herkesin birbirinin boğazına sarıldığı, buhranların, savaşların ve iç karışıklıkların azalmayıp arttığı günümüzde en çok muhtaç olduğumuz insan sevgisinin, insan haklarının en güzel örneklerini 14 asır evvel Hz. Muhammed vermiştir. Bu örnekler aşılabilmiş değildir. Aktüalitesini korumaktadır. Korumaya da devam edecektir. Çünkü O, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiştir. Çünkü O'nun ahlâkı Kur'an ahlâkıdır. Çünkü O, Hatemü'l-Enbiyâ'dır. Beşeriyete Resûlullah'ı ve Resûlullah'ın getirmiş olduğu prensipleri tanıtmak müslümanların vazîfesidir. Çünkü O bütün insanlığa hakkı, adâleti ve insanî medeniyeti getirmiştir. Peygamberimizi tanıma ve sevmeye, müslümanları O'nun mesajı olan Kur'an'ı anlamaya, Kur'an ile mücehhez olmaya, onunla âmil olmaya götürecektir.

Asrımızda dünya tehlikeli bir hızla mekanikleşmiştir. İnsanoğlu bir yandan azgın tabiat kuvvetlerini kontrolü altına alıp hizmetine koşarken öte yandan esir ettiği bu zorlu kuvvetler tarafından esir alınmıştır. Teknik araştırma ve buluşların gurûru ve büyüklük hissi, insanlarda madde ile mânâ arasındaki kapıyı örtmüş ve onu dış tabiatın zindanına hapsedmiştir. Tekniğin, tabiatın ve her şeyin insanın huzur ve saadeti için olduğu unutulmuştur. II. Dünya Savaşı'nda kullanılan atom bombaları ile yüzbinlerce insan ve canlı yok edilmiştir. Aradan yarım asrı aşkın bir süre

geçtiği halde bombanın atıldığı bölgede hâlâ ot bitmemektedir. Daha kötüsü, yeni icad edilen nötron bombası ile, yapılar olduğu gibi bırakılırken insan ve canlıları yok etmek hedeflenmiştir.

Bununla berâber son yıllarda maddenin her şey olmadığı ve mâneviyâtın ihmal edilemeyeceği yaşanan acı tecrübelerden sonra ortaya çıkmıştır. Bilhassa materyalizmin bir devlet dîni gibi uygulandığı komünist yönetimlerin çöküşünden sonra 1990'lı yıllar insanların rûha ve inanca büyük bir açıklıkla sarıldıkları yıllar olarak önümüzden geçmektedir. Bu boşluğu kendi lehine doldurmak için her türlü inanç ve felsefe büyük bir yarış içerisinde.

İnsanlık kültürdür, milliyet kültürdür ve hattâ bir bakıma din de kültürdür. Kavmiyet anlayışından inanç ve kültür değerlerine bağlı yüksek seviyede bir milliyet anlayışı, Kur'an ile birlikte, Hz. Peygamber tarafından getirilmiştir. Modern Batının düşünürleri bu noktaya sâdece bir kaç on yıl önce ulaşabilmişlerdir. Amerikalılık kültürü etrâfında gerçekleştirilen birlik örnek alınarak, yüzyıllar boyu birbirleriyle en şiddetli harpleri yapmış Avrupa milletleri Avrupalılık kültürü çevresinde önce ekonomik, daha sonda mâlî, kültürel ve siyâsî bir birlik oluşturma yolunda önemli mesâfeler almışlardır. Yüzyıllar boyu Balkanlarda aynı bayrak altında, aynı kader ve kıvancı paylaşmış, berâber ağlamış berâber gülmüş kardeş-dindaş toplulukların da hem dînin, hem târihin, hem de kültürün gereği olarak bu birliği gerçekleştirme yolunda olmaları gerekmez mi?

Bütün dinler insanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu benimsetmek için gelmiştir. Bunu amaçlarlar. Kur'ân-ı Kerim'de insanlığı saadete götürecek nâsihatler, Tevrat'ta olduğu gibi kuru emirler veya İncil'de olduğu gibi teselli mâhiyetinde olmayıp, onları çok ince öğütlerle, örneklerle, tartışarak, muhâkeme ederek, insanların akıllarını kullanmaları istenerek verilir. Kur'an'ın en güzel tatbîkâtı Hz. Peygamberin tatbîkâtıdır, en güzel anlama O'nun anlamasıdır, en güzel tefsîri O'nun tefsîridir.

Hamîdullah'ın tesbitine göre, Hz. Peygamber geldiği zaman Mekke'deki okuma yazma bilen insanların sayısı sâdece 18'dir. Vahyin ve ak-
lın ışığında böyle bir toplumdan yepyeni değerlerle bezenmiş medenî bir toplum ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber çıkarmıştır. İlk inen âyet "oku" der. Bedir savaşında müslümanlar tarafından esir alınanlardan okuma yazma bilenlerin her biri on müslümana okuma yazma öğretmesi karşılığında bedelsiz serbest bırakılmıştır. Bunun için ibâdethâneler bir okul olarak kullanılmıştır. Emin Işık'ın ifâdesiyle peygamberimizden önce eğitimin topluca yapıldığı başka kültür yoktur. Bunu toplumsallaştıran

Hız. Peygamberdir.

Böyle bir peygamberin ümmetinden olmakla şeref duymalıyız. Ancak hemen sonra da üzerimizdeki büyük mesûliyeti hatırlamamız icab eder. Bugünkü müslümanların durumu nedir? Bugünkü müslümanların eğitim durumu nedir? Bırakın insanlık ilmine katkılarda bulunmayı, dînimizi ve târihimizi öğrenmek için Avrupalara Amerikalara yüksek lisans, doktora talebeleri gönderiyoruz. 600 yıl boyunca Balkanlara huzur, saadet ve dirlik getirmiş bir milletiz. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "*Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*" isimli muazzam çalışmasını saymazsak Balkanları ve Balkan târihini bir Türk, bir müslüman gözüyle yazan kaç eserimiz var? Kendi târihimizi öğrenmek için, bizden olmadığını baştan bildiğimiz insanların eserlerine müracaat etmek zorunda kalıyoruz, onlardan öğrenmek mecbûriyetindeyiz. Buna bir de müslüman olmayan yönetimlerin târihimizi kötü göstermek için okul kitaplarına ilâve ettikleri yalanları katınız. Bugün Balkanlardaki bâzı müslümanların Türk karşıtlığı, Osmanlı karşıtlığının sebepleri kendiliğinden ortaya çıkar.

O kardeşlerimiz bilmezler ki kendince dînf-millî sebeplerle Türk'e karşı çıkarken yaşadığı din aslında Türk müslümanlığıdır. Balkanlara İslâmiyet Türkler vâsıtasıyla gelmiştir. Bütün Balkanlar'daki müslümanlar Türk'ün mezhebi olarak bilinen Hanefîdir. Tarikatleri Bektâşîlik gibi, Mevlevîlik gibi, Nakşibendîlik gibi Türk tarikatleridir. 600 yıllık inanç birliği, kader birliği, ülke birliği bizi öylesine sarmış, öylesine hallü hamur etmiştir ki gayri müslimler ve Avrupalılar Balkanlarda müslümanlarla Türkleri özdeşleştirmişlerdir. Müslüman oldu yerine Türk oldu demişlerdir. Buradaki müslümanların da "Elhamdülillah müslümanım" mânâsında "Elhamdülillah Türküm" dedikleri herkesçe bilinmektedir. Salona gelirken dinlediğimiz ezan, törenimizin başlangıcında okunan Kur'an Türk okuyuşu ile idi. İstanbul'daki, Ankara'daki, Samsun'daki, İzmir'deki okuyuşun aynısıdır. Aradaki -hattâ bir kısmı ateist yönetimlerde geçen- seksen küsur yılın bu yapıyı değıştirmedini görmekten son derece memnun olduğumu ifâde etmek isterim.

İslâmiyeti tek bir cümlede târif etmek gerekirse, Peygamberimizin ifâdesiyle "güzel ahlâktır". Bundan dolayıdır ki Hız. Peygamber "ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" buyurmuştur. Müslümanların her yönüyle örnek almaları gereken Hız. Muhammed'e, Kur'an'da "Sen en yüce, en güzel ahlâk üzeresin" denilmiştir. Yine Resulullah "En hayırlınız, ahlâkça en güzel olanınızdır" şeklinde ideal müslümanı târif etmiştir. Güzel ahlâkın temel unsuru güvenilir olmaktır. Hız. Muhammed daha

Peygamberlik görevini yüklenmeden evvel Mekke'de güvenilir insan mânâsına gelen "El-Emin" sıfatıyla anılırdı. Onu peygamber olarak kabul eden etmeyen herkes güvenilirliğini tartışma konusu yapmamışlardır. İnsanlara faydalı olmak, yapıcı insan olmak güzel ahlâkın şartıdır. Peygamberimiz "insanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olanıdır" buyurmuştur. İnsanlara karşı saygılı, alçakgönüllü ve sabırlı olmak güzel ahlâkın diğer unsurlarıdır. Bunları gerçekleştirebilmek ise insanın nefsine ve ihtiraslarına hâkim olabilmesinden geçer. Hırsına ve şahsî arzularına gem vuramayan insanlar bulundukları toplumda düzensizlik, kavga ve ikilik yaratırlar. Birliği bozarlar.

Peygamberimizin örnek alınması herhalde O'nun belli bir coğrafya, zaman ve sosyal çevredeki günlük hayatında aldığı tavırlarına esas olan prensipleri anlamak ve o prensipleri bugünün şartları içerisinde tatbik etmek ile olur, o şekli olduğu gibi yaşatmaya çalışmakla değil. Peygamberimizin günlük hayâtı, çeşitli olaylar karşısında benimsediği tavırlar, fiilî ve sözlü olarak verdiği cevaplar en ince ayrıntılarına kadar kaydedilmiştir. Bu kayıtların zenginliği ve dolayısıyla Peygamberlerini bu sahih kayıtlardan öğrenebilmek şansları bakımından müslümanların avantajları diğer dinlerin mensupları ile kıyas edilemeyecek kadar çoktur. Yeter ki müslümanlar bu arzu ve gayreti gösterebilsinler.

Kutlu Doğum Haftalarının müslümanların Peygamberlerini daha doğru, daha yakından tanıma, anlama ve benimseme; O'nun örnek ahlâkını ve evrensel olan mesajını en yakınlarından başlayarak bütün insanlığa ulaştırma, bu meyanda müslümanların bugün içerisinde bulundukları durum üzerinde sâlim bir şekilde düşünebilmeleri için bir fırsat olmasını diliyorum.

Hepinize çok teşekkür ederim.

TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE ROMANIMIZ SÂMİHA AYVERDİ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ(*)

Kültürün belirleyici unsurlarından birisi, hattâ başlıcası "din"dir. Bin yıldan beri İslâmiyet dâiresi içinde bulunan Türk toplulukları bu dîni daha çok tasavvuf anlayışı içinde kabul edip sevmiştir. İslâmiyet'in özü değişmemekle birlikte, milletler tarafından benimseniş üslûpları farklı olabilir.

Bilindiği gibi Türkler'in İslâmiyet'i kabûlünde tasavvuf inancı ve üslûbunun tesiri büyük olmuştur. Ahmet Yesevî ve tâkipçilerinin hizmetleri bunun örneğidir. Anadolu'nun fethinde, türkleşip islâmlaşmasında Alperenlerin, kolonizatör Türk dervişlerinin, yâni çeşitli tasavvuf zümrelerinin hizmetleri târihin şehâdetiyle sâbittir. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde dînî, sosyal ve kültürel hayâtımızda tekke ve tasavvuf mensuplarının rolleri büyük olmuştur. Tasavvuf anlayışı Müslüman-Türk'ün özüne işlemiş ve dünyâ görüşünün temellerinden biri olmuştur.

Tasavvufun genel adı "mistisizm"dir. Mistisizm her dinde ve toplumda vardır. Nerede ruh varsa orada mistisizm olacaktır. Bu hâliyle mistisizm evrensel bir olgudur. İslâmiyet'teki mistisizmin adına "tasavvuf" denmiştir.

Tasavvuf dînin bir yaşanış ve anlaşılış biçimidir. Dînin sâdece şeklinde ve dış görünüşünde kalmak yerine, onu bütün içselliği ve derinliği ile kavramak ve hayat kuralı hâline getirmeye çalışmaktır. İman, ibâdet ve ahlâk dînin üç temel unsuru olup; tasavvuf, alan olarak daha ziyâde ahlâk eğitimi ve ahlâk güzelliği üzerinde durmuştur. Bâzan gözardı edilmesine rağmen dinde asıl amaç, ahlâklı ve erdemli insan tipini ortaya çıkarmaktır. Târih boyunca tasavvuf kurumları dengeli ve olgun insan modelinin peşinde olmuştur. Böyle bir insan, mânevî erginlik ve bağımsızlığa kavuşacağından dolayı engin bir ruh dünyâsına sâhip olacaktır; o sâyede verimli ve zengin açılımlara kanatlanma imkânı bulacaktır. Bunun ürünleri de şiir olacak, edebiyat olacak, san'at olacaktır.

(*) Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğr. Üyesi.

Tasavvufun pratik ve teorik olmak üzere iki yönü vardır. Toplumu-
muzda tasavvuf öylesine etkili olmuştur ki, onun teorik yönü, pratiğiyle
pek ilgilenmeyen çevrelerde bile yaygınlık kazanmıştır. Târihimiz bo-
yunca çeşitli güzel san'at dallarımızı tasavvuf düşüncesinden ayrı olarak
ele alamayız. Bir başka ifâdeyle, tasavvuf kültürünü belli ölçüde tanıma-
dan Türk san'atına âit verimleri tam olarak anlayamayız.

Târihîmizde görüyoruz ki, medreseler dînî ve insânî ilimlerle uğra-
şırken, tasavvuf kurumları da halk eğitimi ile berâber, bir kısım güzel
san'atların merkezi ve koruyucusu olmuşlardır. İslâm medeniyetinde ta-
savvuf cereyânı, bütün fikir akımları arasında en fazla aktif olanı, sosyal
hayat üzerinde en çok tesir icrâ edenî durumundadır. Bu medeniyet an-
cak tasavvuf görüşü içinde ince, san'atkârane ve derin bir vasıf kazan-
mıştır. Gerçekten de tekke ve dergâhlar, asırlar boyu şiir, edebiyat,
mûsikî, hat, tezhip vb. çeşitli güzel san'atların beşiği olmuşlardır.

Edebîyatımıza bir göz atalım. Doğrudan veya dolaylı olarak
tasavvufî tesirlerle eser veren sûfî şâirleri ve nâsirleri çıkarınız, geriye
pek az şey kalır. Osmanlı nesrinin en güzel mahsûllerinden birini ortaya
koymuş olan *Tazarrunâme* yazarı **Sinan Paşa** bir mutasavvıftır. **Fuzûlî** ve
Şeyh Gâlip gibi Divân Edebîyatının; **Ahmet Yesevî** ve **Yûnus Emre** gibi
dînî - tasavvufî edebîyatın en güçlü isimlerinde hâkim olan, tasavvufî
zihniyet ve neşvedir.⁽¹⁾

Meraklı olaylar anlatmak ve dinlemek, onların sebeplerini araştı-
mak en eski beşerî ihtiyaçlardandır. Hikâye ve roman bu ihtiyâca cevap
vermek için doğmuş ve zamanla gelişerek birer edebiyat türü olmuştur.
Eski edebîyatımızda bu türün örnekleri olarak destanlar, halk hikâyeleri,
Leylâ İle Mecnûn, **Kerem İle Aslı**, **Âşık Garip** gibi sözlü ve yazılı
mahsûller gösterilebilir.

Tanzîmatla birlikte avrupaî tarzda yeni bir roman anlayışının şekil-
lendiği görülür. Bu hareket önce tercüme romanlarla başlamış, **Ahmet**
Mithat Efendi'den itibaren te'lif romanlar yazılmaya başlamıştır.⁽²⁾

Tasavvufî roman türünün ilk örneklerinden biri olarak **Filibeli Ah-**
med Hilmi'nin (1865-1914) yazdığı *A'mâk-ı Hayâl* gösterilebilir. Vahdet-
i vücûd düşüncesini temel alan bu eser 1326/1908 yılından itibaren bir
kaç defâ Osmanlıca, daha sonra ise sâdeleştirilerek yeni harflerle basıl-
mıştır.⁽³⁾

(1) Bk. Mehmet Demirci, *Yahyâ Kemâl ve Mehmet Akif'te Tasavvuf*, s. 15, 20, İstanbul 1993.

(2) Nihâd Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebîyatı Târîhi*, II, 999 vd. İstanbul 1971.

(3) Bk. Ahmed Hilmi, *İslâm Târîhi*, takdim yazısı s. XIV-XV, İstanbul 1974; *A'mâk-ı Hayal*, Ter-
cüman 1001 Temel eser, nr. 35.

Konumuz olan **Sâmiha Ayverdi** (1905-1993) roman türü ile yazı hayatına başlayan ve yeterince tanınmayan yazarlarımızdan biridir. Seksen sekiz yıllık ömrünün son elli beş senesini durup dinlenmeden yazmakla geçirmiştir. Dilimizin bu usta ve îmanlı kaleminin yayınlanmış kırka yakın kitabı ve yüzlerce makâlesi bulunmaktadır.

Kitaplarından ilk dokuzu, biri hâriç, roman türündedir. Yayınlanış sırasına göre isimleri şöyledir: 1. *Aşk Budur* (1938), 2. *Batmayan Gün* (1939), 3. *Mâbette Bir Gece* (Kısa hikâyeler) (1940), 4. *Ateş Ağacı* (1941), 5. *Yaşayan Ölü* (1942), 6. *İnsan ve Şeytan* (1942), 7. *Son Menzil* (1943), 8. *Yolcu Nereye Gidiyorsun?* (1944), 9. *Mesih Paşa İmamı* (1944).⁽⁴⁾

Ayverdi'nin romanlarında tasavvuf rûhu ve kültürü önemli bir yer tutar. O, insanı, Allâh'ı, kâinatı tasavvuf anlayışı içinde ele alır. İnsanı Allâh'ına eriştirecek kuvvetin ilim-îman ve bilhassa aşk olduğuna inanır. Bunun için de bütün ıztıraplarına rağmen eserlerinde bir ümitsizlik kokusu yoktur.⁽⁵⁾

O, romanlarında tasavvufî düşünceyi, tasavvufun telkin ettiği ilâhî aşkı, olgunluğu, iç tasfiyesini ve üstün ahlâkı bıkıp usanmadan anlatır ve tanıtır. Yazarımızın asıl amacı roman yazmak değildir; bir roman örgüsü içinde, oradaki olayların sürükleyiciliği vasıtasıyla fikrini ve mesajını duyurmaktır. Bu romanlardaki olumlu ve olumsuz tipler ve onlar vâsıtasıyla dile getirilmek istenen görüşlerin tasnif ve tahlîli bize çok şey kazandırabilir.⁽⁶⁾

Yazarımızın tasavvuf hakkındaki görüşlerinden biri şöyledir: "Tasavvuf anlayışı Müslüman-Türk'ün iliğine kemiğine işlemiş ve dünyâ görüşünün rehberi olmuştur. Bu anlayış, bencil dünyâları içine kabuk bağlamış kitleleri uyusukluktan ve dengesizlikten kurtararak, onlara yapıcı ve atılgan bir karakter vermiştir. Böylece asırlarca toplumun derunî sağlığını ve ictimâî âhengini temin ederek kitleleri ferâgatli aksiyonlara itmiştir. Tasavvuf, toplumları tevhid sırlarıyla aşılayarak güçlendirmiş ve güvenilir hâle sokmuştur."⁽⁷⁾

Böyle düşünen mütefekkirimiz bir yanlış anlamayı düzeltir: "Tasavvufu dergâhlarda haykırıp bağırarak zannedenler azîm hataya düşmüşlerdir." der.

Tasavvuf inaniş ve düşüncesi geniş şekilde dergâhlarda yaşatılmakla berâber, bu kurumların kapanmasıyla, fikir ve inanç yok olacak değildi.

(4) Bu eserlerin yeni baskıları S. Ayverdi Külliyyâtı içinde Kubbealtı tarafından yayınlanmaktadır.

(5) Bk. Banarlı, *age*, II, 1231.

(6) M. Demirci, "Sâmiha Ayverdi ve Tasavvuf", Kubbealtı Akademi M., yıl:24, nr.2, s.8, İst. 1995.

(7) Sâmiha Ayverdi, *Bağ Bozumu*, 268, İstanbul 1987.

Esâsen kapatılan sâdece tesislerdir, düşünce ve inanışa müdahâle söz konusu olamaz. İşte Sâmiha Ayverdi'nin hizmeti burda kendini göstermektedir. Hemen her türden eserinde tasavvuf inanış ve düşüncesini başarıyla anlatmış, zengin bir kültür ve inanç malzemesinin günümüz insanına aktarılıp tanıtılmasında bir köprü vazîfesi görmüştür. O, dergâhların kapalı olduğu devirlerde, tasavvuf kültürünü eserlerinde yaşatmıştır.

İlk eser olan *Aşk Budur* dışındaki bütün romanlarında mekânlar ve kahramanlar yerlidir. İstanbul, Bursa ve Konya'da, içimizde ve yakını-mızda yaşayan, memleket meselelerini teneffüs eden insanlardır. Yazar *Batmayan Gün* ve sonraki eserlerinde toplumumuzun kültür problemlerine temas eder. Kendisine ve toplumuna yabancılaşmış tiplerle, değerlerine bağlı olanları karşılaştırır. İç olgunluğa ulaşmış insanların seciyesini, bunların kendilerine ve topluma olan hayrını dile getirir. Cismin ve tenin aşırı zevklerinin, hazlarının ruhta derin yaralar açacağı, rûhun da tatmin edilmesi gerektiği üzerinde durur.

Ateş Ağacı'nda Doğu ile Batının insan anlayışlarını karşılaştırır. Bu isim Kur'an'da ifade edilen Hz. Mûsâ'ya Tanrı'nın tecellî etmesinden mülhemdir. (A'raf sûresi 7/143). Tefsirlerin beyânına göre o sırada Mûsâ'nın ateşe ihtiyacı vardı, Allah kendisine ateş şeklinde tecellî etti.⁽⁸⁾ İlâhî aşka ulaşmak isteyen kimse de karşısına çıkan ilâhî tecellîlere mazhar olmuş insana âşık olmakta ve bir bardak su denize ulaşmaktadır.

Yaşayan Ölü'de şımarık ve gururlu bir kız olan Leylâ'nın bir Hak eri olan Gerçek Çelebî'nin dostluk halkasında nasıl piştiği, ölmeden evvel ölme sırrına ulaştığı anlatılır. Ölmeden, yâni benliğinden, gurûrundan, maddî zevk ve ihtiraslarından sıyrılmadan yaşamak, can çekişmekten başka bir şey değildir.

İnsan ve Şeytan madde ile mânânın, insanın içindeki iyiliklerle kötülüklerin, rûhla nefsin mücadelesinin hikâyesidir.

Son Menzil romanında gerçek aşkı, yıllarca süren bir çileden sonra öğrenerek olgunluğa erişen bir ressamın hikâyesi anlatılır. Ayverdi'nin romanlarında "aşk" gerçek mânâda insan olmanın, olgunlaşmanın, hayâta gelişin anlâmını idrâk etmenin bir ifâdesidir.

Sâmiha Ayverdi *Batmayan Gün*'den îtibâren, terkedilen ve hor görülen kültür değerlerimizi ve san'at eserlerimizi çeşitli san'atkar kahramanlar vasıtasıyla tahlîle tâbi tutar. O, hemen bütün eserlerinde insanın kendisi, öteki insanlar ve Tanrı ile münâsebetini işler. Klasik edebiyâtımızın, eski mesnevîlerin en mühim konusu olan tasavvuf inanış ve düşüncesi,

(8) Bu konuda bk. M. Tahralı, "Ateş Ağacı", *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, yıl:17, sayı:4, s.29.

bu eserler yolu ile edebiyatımıza yeniden girmiş olur.⁽⁹⁾

Yolcu Nereye Gidiyorsun? tam bir sosyal tenkittir. Osmanlı'nın çöküş dönemine âit pek çok mes'ele bu romanda yer alır. Eserin zengin şahıs kadrosu, devrin değişik tipteki insanların bir çeşit geçit resmi görünümündedir. Ayverdi bu romanıyla bir devre ışık tutmakta, çözülüşün, kendine yabancılaşmanın sıkıntılarını dile getirmektedir. Burada da gönül eri kimselerin sevgi halkasına girenlerin övüldüğü görülür.

Mesih Paşa İmamı, medrese tahsîli görmüş mutaassıp bir câmi imamının uzun yıllar içinde geçirdiği rûhî değişimin dramatik ifâdesidir. Aşk sâyesinde bu dram mutlu sonla noktalanır. Bu romanda Balkan savaşı ve bu savaşın sürükleyip getirdiği göçmenlerin İstanbul'da çektikleri sefâlet dile getirilir.

İlk baskısı 1947 yılında çıkan *Mesih Paşa İmamı* Sâmîha Ayverdi'nin roman türündeki son kitabıdır. Bundan sonra başka nevlere ve alanlara yönelmiştir.⁽¹⁰⁾

Söz konusu ettiğimiz romanlarda geçen tiplerin konumuz açısından bir değerlendirmesini yaparsak şunlar söylenebilir: Bu tiplerin bir kısmı îmanlı, ahlâklı, fazîletli kimseler olup, kimseye gücenmeyen ve kimseyi gücendirmemeyi gâye edinen; olayların görünüşlerinin arkasında iç sebeplerinin de bulunduğu inanan insanlardır. Kötüler ve kötülükler elbette olacaktır, herkesin iyi olması mümkün değildir. Asıl olan kötülerden nefret yerine onlara benzememeye çalışmak ve onları iyilik tarafına kazandırmak olmalıdır. İnsan Yaratanı ile dostluk kurabilirse pek çok mes'elesini halleder. Hâdiseleri olduğu gibi kabul etmek bir olgunluk gereğidir. İnsan dünyâda ve âhirette mutlu olmak istiyorsa kendini bilmeli ve tanımalıdır. Olgun insanlar her zaman bulunabilir. Bunlardan bir kısmı aynı zamanda olgunlaştırıcıdır da. Bâzıları da bu olgun insanların çevresinde ve onların tesîriyle rûhî bir gelişme gösterip olgunlaşırlar. İnsan bu dünyâyâ kavga etmek için gelmemiştir. Sevgi ve dostluk, insanları ve bütün varlıkları sevmek, Yaradandan dolayı yaradılanı hoş görmek bu romanlardaki kahramanların ortak özellikleridir. Millî ve mânevî değerleri şahsiyetlerinde birleştiren ve bunları kişiliklerinin ayrılmaz bir parçası yapan bu insanlar, dâimâ içinde yaşadıkları topluma faydalı olmayı kendilerine gâye edinmişlerdir. Bunlar iç ve dış güzelliklerini dengelemiş insanlardır.⁽¹¹⁾

İşte bu tipler tasavvuf kültürünü iyi hazmetmiş, onu gündelik hayata yaşanır hâle sokmuş kimselerdir. Yazarımız bütün bunları tabîî ve rahat bir biçimde romanlarında yansıtmaya başarısını göstermiştir.

(9) Bk. K. Yetiş, *Sâmîha Ayverdi Hayâtı ve Eserleri*, 27, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1993.

(10) Ayverdi'nin eserlerinin listesi için bk. Kâzım Yetiş, *ag eser; Kubbaltı Akademi Mecmûası*, yıl: 17, sayı: 4, Yazı Hayâtının 50. yılında Sâmîha Ayverdi Hâtıra Sayısı.

(11) Kâzım Yetiş, *age*, 34-35.

BİR İLİM VE İRFAN ÂBİDESİ

ALİ FUAT BAŞGİL

Zeynep ULUANT

Kendisiyle *Din ve Laiklik* adlı eserini okurken tanıştığımı söyleyebilirim. Zîra o güne kadar, onun hakkında etrâfımdan işittiklerim ve muhterem zevcesinden duyduklarım dışında edinilmiş sağlam bir intibâam yoktu. Vefat ettiği yıllarda da küçük bir çocuk olduğum düşünülürse, onu sâdece annem ve babamın Hukuk Fakültesi yıllarında hocalığını yapan kıymetli bir zat olarak tanımıştım. Değerli zevceleri Nüvîde Başgil Hanımefendi, Feneryolu'ndaki evinde hazırladığı mûtena sofralarda dostlarını kabul ederken ben de âilenin küçük kızı olarak bulunduğumu hatırlıyorum. Eşine az rastlanır bir edebî ve mânevî havada yapılan o tatlı sohbetlerin tadı hâlâ damağımdadır.

Seneler sonra, Kubbealtı Vakfı adına tekrar baskıya hazırlamak üzere *Din ve Laiklik* adlı kitabını incelediğimde Başgil Hoca'nın ne mübârek bir ilim adamı olduğunu anladım. 1954 de ilk baskısı yapılan bu eser hâlâ aktüalitesini muhâfaza eden bir hassas mes'eleyi öyle güzel ve akıcı bir üslupla inceleyip çözüm yolları sunuyordu ki hayran olmamak imkânsızdı. Kitabın ilk sayfasında yer alan şu ibâre ve önsözde yer alan, bunu teyid eder mâhiyetteki satırlar ne büyük bir samimiyet ve ihlâs örneği idi. **Dinen günahkâr olmak dîni sevmeye ve dindarın saadetine imrenmeye mâni değildir.** Daha sonraki sahifede hayâtının iki kıymetlisine yazılmış birer şükran cümlesi aynı zamanda kadirşinas ve müşfik mîzacının da bir göstergesi değil miydi?

Ehl-i din ve takvâ babam Mehmed Şükrü Efendi! Senin ebediyetlerdeki rûhûnun şâd olması için.

Aziz eşim Nüvîdem, senin gayret verici teşviklerin ve sıcak harîmin olmasaydı bu esercik gün görmezdi. Minnet sana!

Peşisıra gelen önsözde yer alan bâzı bölümler ise eserin yazılma sebebini ve yazarının dikkate değer hâlet-i rûhiyesini göstermesi açısından

mühimdir. Başgil Hoca, laiklik bahsinde hüküm süren ilmî boşluk karşısında ne zamandır birşeyler yazmak arzûsundadır. Fakat İnönü devrinin sert hükümleri buna imkân vermemektedir. Zaman geçer, Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde vuku bulan olaylar sonrası yaşanan tatsızlıklar dolayısıyla çok sayıda gencin irtica isnâdıyla tevkif edilmesi ve Üniversite Talebe Birliği idâre heyetinin müracaatı üzerine Ali Fuat Başgil, harekete geçmek gereğini duyar. Önce kendisinden yardım isteyen gençleri yatıştırmaya çalışır, fakat aynı ısrarlı teklifler devam eder. İşte Başgil Hoca'nın kendi ifâdesiyle eserin ortaya çıkışı şöyle olmuştur:

"Biz, yüzlerce talebe arkadaşımızın arzûlarını yerine getirmeğe söz vererek size geldik. Şimdiye kadar bize öğretilmeyen bu mevzûlar üzerinde bilgi edinmek istiyoruz. Siz hocasınız, biz talebeyiz. Hocalık vazîfenizi yapmağa sizi dâvet ediyoruz" dediler.

Buna karşı yapılacak şey teklifi hemen kabul etmektir. Öyle yaptım ve çarçabuk hazırlanarak, 1950 yılının 28 nisan ve 5 mayıs günlerinde, bir hafta ara ile, Beyazıt'daki Talebe Lokalinde iki uzun konuşma yaptım. Büyük bir gençlik kitlesi, beni dikkat ve alâka ile dinledi. Bu konuşmaları kaleme alarak, aynı senenin 17 mayısından itibaren oniki makâle hâlinde "Yeni Sabah" gazetesinde neşrettim.

Yalnız bir noktaya okuyucumun dikkatini çekmek isterim: Diyânet bahsinde amel bakımından çok günahkârım. Fakat günahkâr olmak, dîni sevmeye ve dindarın tükenmez saadetine imrenmeye mâni midir? Din hakkında yazılar yazışım ve dindarlığı müdafaa edişim, şahsen dindar olduğumdan ve dînin emirlerini yerine getirdiğimden değildir; bilâkis olamadığım ve getiremediğim için üzüldüğümündendir. Nazarımda din, yalnız fert için bir fazilet ve ferâgat kaynağı değil; aynı zamanda ve böyle olduğu için içtimâî hayat temizliğinin de en kuvvetli teminâtıdır. Yine nazarımda dîni sevmek ve müslümanlığı müdafaa etmek, hakîkatte insanlığı sevmek ve insanlık hakkını muhafaza etmektir. Çünkü müslümanlık, insanlık dediğimiz bütünün bir parçasıdır. Cüz'ü sevmek, netîce itibârıyla bütünü sevmektir."

Bu sâimî ifâdeden de anlaşılacağı üzere eserin sâhibi alâlâde bir ilim adamı değildir; aynı zamanda Allah vergisi bir irfâna da sâhiptir. Birbirinden güzel misaller ve ilmî gerçeklerle dolu olan eser maalesef bu konuda ne kadar az yol aldığımızı da bize göstermektedir.

Başgil Hoca'nın hayâtı da eserleri kadar dikkate değerdir. 1893 yılında Samsun'da tanınmış bir âilenin çocuğu olarak doğmuş ve orta tahsilini kısmen İstanbul kısmen de Paris'de gerçekleştirmiştir. Vatanî görevini Birinci Cihan Harbinde Kafkas cephesinde dört yıl savaşıarak yapmış

daha sonra Grenoble Üniversitesi'nden mezun olarak Paris Hukuk Fakültesinde doktora yapmıştır. 1928'de "İstanbul Boğazlar Hukuku" konulu tezi "Lahey Devletler hukuku Akademisinde" pekiyi derece ile kabul edilmiştir. İstanbul Hukuk Fakültesi dekanlığı da yapan Başgil Hoca çok sayıda milletlerarası toplantıda ülkemizi başarıyla temsil etmiş ve 1963 yılına kadar Hukuk Fakültesi Esas Teşkilat Hukuku Kürsüsü ordinaryüs profesörlüğünde kalmıştır. Hayâtını ve çalışmalarını çok sevdiği vatanına adamasına karşılık onun bu çalışmaları mâhut zümreler tarafından muzır bulunarak, ilerlemiş yaşına rağmen defalarca mahkemeye verilmekten ve hapis yatmaktan kurtulamamıştır.

1955-60 yılları arasında doçentliğini yapan Prof.Dr. Selçuk Özçelik, hocasını doğu ve batı kültürüne vâkıf, geniş görüş sâhibi, aykırı fikirlere dahî son derece müsâmahalı, kararlarını soğukkanlılıkla veren fakat verdikten sonra asla dönmeyen, sağlam karakterli bir insan olarak tanıtmaktadır. Ona göre Başgil Hoca, Kayhan Sağlamer'in kendisi hakkında mesnedsiz iddiaları hâvi bir yazısından sonra mücâdelesini aktif planda başlatmıştı. *Din ve Laiklik* kitabını ise kıymetli din adamı ve müfessir Hasan Basri Çantay'a okumuş ve görüşlerini almıştı. Çok iyi niyetliydi ve etrâfındakileri de kendi gibi sandığı için bir çok ihânet görmüştü. Bilhasa altmışlı yıllarda halkın pek itibar ettiği bir ilim adamı olmuş ve pek sevilmişti. 27 Mayıs İhtilâlinde Millî Birlik Komitesi tarafından üniversiteden uzaklaştırılan 147 kişi arasında o da vardı. Daha sonra özel bir kânunla görevlerine iâde edilmelerine rağmen bir tek o, bunu bir haysiyet mes'elesi yaparak dönmemişti. Emekliye ayrılarak Adalet Partisi'nin Samsun listesinden bağımsız aday olarak senatör seçilmiş ve cumhurbaşkanlığına da adaylığını koymuşken ihtilâlciler çevrelerin baskısı sonucu senatörlükten ve adaylıktan çekilmek zorunda kalmıştı. Öyle ki, hiç ummadığı bir şekilde karşılaştığı ciddî ve aynı derecede çirkin tehditleri en yakınlara bile söylemekten imtinâ etmişti.

Hukuk Fakültesinde talebesi olan babam Ergun Göze'nin anlattığına göre de Başgil, eşine az rastlanır derecede mütevâzî ve kibar bir hocaydı. Bir gün dersine sınıfın hemen yarısı gelmemişti. Tam çıkış esnâsında hocalarını yakalayan bu devamsız ama mâzereti bol talebe gurubu, çoğu bahâne bir sürü sebep uydurmaya başlayınca, durumdan âdetâ mahcup olan Başgil hiç bir zaman elden bırakmadığı terbiyesiyle: **Evlâdım bu kadar telâğa ne gerek var, yalan söyleyecek değilsiniz ya kendinizi üzmeminiz** diyerek karşısındakini edebiyle utandırarak düşündürme cihetine gitmişti. Bir keresinde de sözlü imtihan sırasında kimliğini getirmeyi unutan

babama: Eh ne yapalım eğer soruları cevaplayabilirseniz zâten bizim talebimizsiniz demektir karşılığını vererek istediği cevapları aldıktan sonra öğrencisini övücü sözler söylemiş ve iyi dereceyle geçirmişti. Anlaşılcığı üzere yorgunu yokuşa sürmek gibi bir huyu yoktu. Baş muhâliflerinden olan Sıddık Sâmî Onar ise böyle konularda hiç kolaylık göstermemesiyle ünlüydü. Babam üniversite yıllarından sonra da Başgil Hoca ile râbitasını kesmemişti. Babasıyla Hoca'nın aynı cephede savaşması ve asıl mühimi müşterek dâvâları münâsebetlerinin olgunlaşarak sürmesine sebep olmuştu. Başgil'in bir özelliği de ağırlıklı ilmî hüviyetine karşı halka çok kolay inebilmesi ve bu yolla onların sevgisini çok kolay kazanabilmesiydi. Gene dertleştikleri bir gün kendisine Diyanet İşleri Başkanlığının teklif edilmesinden bahsederken, **Ne yapayım ki pek günahkârim, böyle yüksek bir mevkîe lâîk değilim, amelde çok eksikim var** diyerek kendini zemmetmiştir. Şimdilerde nâdiren rastladığımız bu hassâsiyet ve tevâzua hayran kalmamak elde mi?

Ali Fuat Başgil Hoca'nın önemli bir hizmeti de Türk dilinin sâdeleştirme adı altında mâruz bırakıldığı uydurmacılık akımına tam siper vaziyet almasıdır. Güzelim Türkçemizi lüzumsuz müdâhelelerden korumak için elinden geleni yapmış bu vesileyle çağrıldığı akademik toplantılarda da Hasan Âli Yücel ve İsmet İnönü ile çetin mücâdelelere girmiştir. Öyle ki Maarif Vekâletinde kurulan Öztürkçe bürosunun sakat dil anlayışına Cumhuriyet ve Vatan gazetelerinde yazdığı cesur makâlelerle karşı çıkar. Bu ataklardan rahatsız olan zamanın hükümeti ve bâzı üniversite mensûplarının protestolarına hattâ tâkibat açılması isteğine mâruz kalır. Bu hücumda başı çekenlerin başında da Nurullah Ataç ve Fâlih Rıfkı vardır. Hiç biri Başgil'i durduramaz ve o gene doğru bildiğini söylemeye devam ederek bu konuda bir kitapçık bile hazırlar.

İşte karakterinin, ilim hayâtının, yaşama gâyesinin ana hatlarını biraz olsun vermeğe çalıştığımız Ali Fuat Başgil, zamânın idârecileri tarafından mürteci sayılarak çeşitli tâkibatlara mâruz bırakıldığı için, meslekî irtibâtının bulunduğu İsviçre'ye gider. Orada Cenevre Üniversitesi Türk Dili ve Târîhi Kürsüsünde görev yaparken gördüğü misafirperverlik ve ilmî kadirşinaslıktan hüznünle karışık bir memnuniyet duyacaktır. Fakat memleketi için taşıdığı kaygılar ve yürek yanığı kendisini gurbette de bırakmadığından orada da boş durmaz. Anadili kadar rahat kullandığı Fransızcasıyla 27 Mayıs *İhtilâli ve Sebepleri* adlı eserini hazırlar. Daha sonra kitabın birkaç nüshası âdet olduğu vechile İstanbul Hukuk Fakültesi sekreterliğine ve bâzı profesörlere gönderilir. Okuyanlar değil ama İs-

tanbul savcısı bu esere hassâsiyet göstererek tercüme ettirir ve yazarı hakkında tâkibat izni alır. Üstelik gülünç olduğu kadar mesnedsiz bir suçla **anayasa nîzâmını bozmak ve yabancı ülkelerde memleketin itibârını zedelemekle** itham etmektedir. Yetmiş yaşını geçmiş bu değerli ilim ve fikir adamı ömrünün son deminde o edepli ve temkinli tutumundan zerrece sapmadan mahkeme salonlarında sanık sandalyesinde oturulur. Fakat iddia öyle çürüktür ki altı ay gibi bir süre sonunda beraat eder. Esâsen bu hâdise İsviçre basını ve makamlarında bizim itibârımızı zedeleyecek ve Başgil gibi güzîde bir insanın kadrini bilenlerce esefle karşılanacaktır. Nitekim kendisi müdafaasında şöyle demektedir:

"Bir memleketin hükûmet ve iktidârını tenkit etmek, devlet ve milleti ni kötölemek değildir. Eğer Türkiye'nin yabancı bir memlekette itibârı sarılmış ise, bu, benim eserim yüzünden değil, bilakis savcılığın ilmî ve târihî bir eser hakkında açtığı tâkibat yüzünden sarsılmıştır. Ben, bilakis neşrettiğim eserde Türk devletinin itibar ve şerefini yükselttiğime kaniim."

Daha sonra Lozan Emniyet Müdürünün kendisine gösterdiği kolaylık ve eseri hakkındaki sitâyîşkâr sözlerinden bahsederek, şunları ilâve etmektedir:

"Bu hâdise gösteriyor ki, geçen üçüncü koalisyon hükûmeti devrinde Türkiye'nin İsviçre Büyükelçiliği vâsıtasıyla, benim İsviçre'den hudut dışına çıkarılmam istenilmiş ve fakat, İsviçre hükûmetince hareketimde hukûka aykırı bir cihet görülmediği için bu talep reddedilmiştir."

Orhan Seyfi Orhon'un Son Havâdis gazetesinde çıkan yazısındaki şu satırlar da hâdisenin vahâmet ve çirkinliğini anlatması bakımından dikkate değerdir.

"Belli gazetelerde, belli yazarlar bu rejimi yıkmaya çalışarak şahıslara, müesseselere pervâsızca ağız dolusu hakaretler savururken, Ağır Ceza Mahkemesi huzûrunda yetmişini aşkın bir hukuk profesörünün, artık biraz ağır işitmeye başladığı için elini kulağının arkasına koyarak savcının iddiasını dinleyen resmini gördüm.

Bu zat Ordinaryüs Profesör Ali Fuat Başgil'dir. Kendisiyle bütün hayâtım boyu bir defa bile konuşmuş değilim. İsmi ni particilik dışındaki neşriyâtıyla tanırım. Bunların arasında her zaman Türk aydınlarının yas-tıklarının altında bulundurması gereken kitapları vardır.

Fikirlerini gâyet selis bir ifâdeyle, son derece vuzuh ile anlattığı için yalnız üniversitede şimdiye kadar sayısı onbinleri aşan öğrencilerinin değil; demokrasi, hürriyet, anayasa hakları, milliyet, din gibi konularla ilgili hepimizin hocasıdır.

Gazetedeki resme baktım: Saçları Üniversitede beyazlanmış, gözleri kitap okumadan yorulmuş bu muhterem zâtın herkes bağırır, çağırır, siyâsî hırslar içinde koşarken gerçek ilim adamlarına mahsus bir vakar ve sükûnetle bir sanık sandalyesinde oturmasına acıdım.

Parti menfaati işleriyle alâkası olmayan bir zattır. Bütün kabahati hoş gitmeyen bâzı fikirlerini zaman ve zemine bakmadan ortaya koymasındır. Milliyetçi, demokrasi taraflısı, millî ve dînî terbiyeye bağlı, batının birçok ilim müesseselerinde bilgisini tamamlamış, yabancı bir dille bir ilmî eser yazabilecek yetkide bir zat olduğuna şüphe var mıdır?

Ben, memlekette ilme karşı gösterilen saygının siyâsî düşünceleri yenesini istiyorum. Bir ordinaryüs hukuk profesörümüzün İsviçre'de yayınlanıp beğenilen bir ilmî eserinden dolayı Türkiye'de ağır ceza mahkemesinde yargılanması beni üzüyor.

Yukarıda yanlış söyledim. Bu durumdan yalnız müteessir değilim, utanıyorum da!.."

Gerçekten de milletçe utanmamız gereken bu sahnelerden sonra Başgil Hoca muhâkeme edildiği senenin sonunda İstanbul milletvekilliğine seçilerek vefat târihi olan 17 Nisan 1967'e kadar bu sıfatı muhafaza eder. Vasiyeti gereği, bunca hizmetinin karşılığını, uzaklaştırılarak görüldüğü Üniversitede tören yapılmaz. Feneryolu'ndaki evinden alınan naaşı, ucu bucağı gözükmeyen bir kalabalıkla Karacaahmet Mezarlığına defnedilir. Birinci Dünya Savaşında cephede dört buçuk sene çarpışan bu vatanperver ilim adamı ömrünün son senelerinde vatanını sevdiği ve onu yönetenlerin hatâlarına tahammül edemediği için hapse atılmış, hücrede dahi kalmış ama inancını ve memleket sevgisiyle birlikte ümidini bir an bile yitirmeyerek, milletin sonsuz sevgisine mazhar olmuştur.

Rûhu şâd olsun.

TASAVVUFUN KUR'ÂNÎ TEMELLERİ

Martin LINGS^(*)
Çeviren: Dr. Ali KÖSE^(**)

“Mistisizm nedir?” sorusuna cevap aramak “insanın ikinci tabiatı” üzerine konuşmaktır. Ama buna “artık mistisizm dışı olmak insanın ikinci tabiatı oldu” şeklinde îtiraz edilebilir. Tüm dinler insanın Tanrı sûretinde (image), Tanrı ile bir yakınlık içinde varlığın sırlarına vâkıf olarak yaratıldığında hemfikirdirler. Bundan da öte dinler, insanın kaybettığı bu sırâ vâkıf olma kabiliyetini tekrar kazanabileceği kanaatinde-dirler. Dolayısıyla “Mistisizm nedir?” sorusunu, “İnsanın bu kabiliyeti tekrar elde etme arzusuyla yola çıktığı andan, onu gerçekten elde etme ânına kadar gerçekleştirdiği herşeydir” şeklinde cevaplandırabiliriz.

İslâmî mistisizmin adı “tasavvuf”tur. Batılı araştırmacılar tasavvufu kendilerine İslâm’dan daha yakın bulmuşlardır. Bunun en önemli nedeni şudur: Dinler bir dâirenin çevresi üzerinde bulunan farklı noktalara benzetilecek olursa, dînin bâtınî vecheleri de bu dâirenin çevresinden merkeze giden yarı çaplar gibidir. Merkez Tek’dir; Mutlak’tır; Allah’ın bizâtihî Sonsuz Kemâlidir. Yarı çaplar ise farklı dinlere âit mistisizmlerdir. Yarı çaplar merkeze ne kadar yaklaşırlarsa, birbirlerine de o kadar yaklaşmış olurlar. Dolayısıyla tasavvuf, Hristiyanlığa zâhirî İslâm’dan daha yakın görünmüştür. Bu sebeptendir ki, Batılılar genelde İslâm adıyla bildikleri din yerine Râbiatü'l-Adeviyye, Hallâc-ı Mansur, Celâleddin Rûmî ve Muhyiddin-i Arabî gibi İslâm velilerinin öğretilerini daha câzip bulmak-tadırlar.

Bundan dolayı Batılılar arasında tasavvufun Hristiyanlığın İslâm’a tesîri sonucunda ortaya çıktığı şeklinde bir fikir oluştu. Bâzıları onun Bu-

(*) *What is Sufism* adlı kitabın yazarı olan İngiliz mistik Martin Lings’in (Ebû Bekir Siraceddin) bu makâlesi yazar tarafından 1 Nisan 1993’de Temenos Academy’de (Londra) konferans olarak verilmiş ve daha sonra yine Londra’da yayımlanan *Sufi: A Journal of Sufism* (Summer 1993, Issue 18, pp. 5-9) adlı dergide “The Koranic Origins of Sufism” başlığıyla yayımlanmıştır.

(**) Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.

dizm'den etkilenmiş olabileceğini ileri sürerken, bâzıları da Neo-Platonizm'in etkisinden söz ettiler. Birçok Batılı araştırmacı, sûfilerin “tasavvuf İslâm'a dayanır” iddiâsını reddettiler ve konuya objektif yaklaştıkları için kendi iddiâlarının daha isâbetli olması gerektiğini söylediler. Bunların daha ileri gidenleri ise sûfilerin İslâm toplumunun tepkisinden çekindikleri için İslâm kisvesi altına girdiklerini iddiâ ettiler.

Bu kalıplaşmış Batılı görüşten ayrıldığı için Massignon'a teşekkür borçluyuz. Massignon “Birçok fakîhin ve son altmış yıl içinde İslâm ilimleriyle uğraşan birçok kimsenin görüşlerinden farklı olarak Kur'an'ın hiçbir dış kaynaktan etkilenilmeden tasavvufu oluşturacak köklere sâhip olduğunu itiraf etmeliyim” demektedir.⁽¹⁾ Bu ifâde şüphesiz tasavvufa bir değer kazandırmakla birlikte (ileride tekrar değineceğimiz gibi) ona gerçek değerini vermeyen bir ifâdedir. Sûfiler tasavvufun İslâm'la başladığından bir an bile şüphe etmemişlerdir. X. asır sûfilerinden Fûşencî “Tasavvuf bugün ismi olan bir hakîkattır, ama eskiden ismi olmayan bir hakîkattı” der.⁽²⁾ Fûşencî'den bir asır sonra bu sözü yorumlayan Hucvirî'nin sözleri ise şöyledir: “Ashap zamânında bu isim, yâni tasavvuf yoktu. Lâkin bu hakikat herkeste vardı. Şimdi ise isim var, hakikat yok.”⁽³⁾ Tabîî Hucvirî bu sözle artık kendilerini sûfi kabul edenlerin gerçek sûfi olmadıklarını söylemek istiyordu. Sûfliğin hakikatini kaybettiğimizi söylemek şüphesiz büyük bir abartıdır, ama o günlerdeki seviyeyi göstermek bakımından da böyle bir abartı gereklidir. Târihçi İbni Haldun İslâm mâneviyâtının, yâni tasavvufun başlangıçta çok yaygın olduğundan özel bir isme gerek duyulmadığını, fakat dünyâya meylin artması ve tasavvuf seviyesine ulaşamayan insanların çoğalmasıyla ona özel bir isim vermek gerektiğini ifâde eder.

Sûfi kelimesi “yün giyen” anlamına gelir. Sûf da Arapça'da yün demektir. Yün kelimesinin spiritüalite (ruhânîlik, mânevîlik) ile ilgisi vardır. Hatta bu ilgi Yahûdiliğin başlangıcına kadar gider. (Hz.) Peygamber, (Hz.) Mûsâ'nın Sînâ dağında Allâh'a muhâtap olduğundan söz ederken onun yün giydiğini özellikle ifâde eder. Sûfi kelimesinin başka muhtemel anlamları da vardır. Bunlardan biri “O, onu kendisine dost olarak seçti” anlamına gelen Sâfâ kelimesinin pasif (meçhul) hâlidir ve “O, Allah tarafından dost olarak seçildi” demektir. Kelimenin esrârengiz olduğu âşikârdır. Zâten kendisi esrârengiz olan tasavvuf esrârengiz bir isme

(1) L. Massignon, *La Passion d'Al-Hallaj, Martyr mystique de l'Islam*, Paris 1975, s. 480.

(2) A. Hojwiri, *Kashf al-Mahjub: the Oldest Persian Treatise on Sufism*, İngilizceye çeviren R. A. Nicholson, London and Leiden 1911, s. 44.

(3) a. g. e., s. 44.

muhtaçtır.

Şunu öncelikle vurgulamalıyım ki, Cebrâil'in Peygamber'in inzivâya çekildiği bir zamanda gelmesi çok önemliydi. Peygamber bu inzivâ şeklini Arabistan'da *huneî* (hanîfler) ismi verilen ve İbrâhim geleneğinin son halkası olan bir grup insandan almıştı. Bunlar İbrâhimî geleneği asırlardır yaşatmışlardı. Tek Tanrı'ya inanıp çok tanrıcılığı reddeden ve inzivâya çekilenler neredeyse yalnızca onlardı. Bâtınî (esoterik) bir ibâdet şekli olan inzivâ geleneğini bugüne kadar yaşatanlar da sâdece sûfîlerdir denilebilir. Dolayısıyla Peygamber'in de Hira Dağı'nda inzivâda olduğu bir sırada kendisine gelen vahiyle peygamber olmadan önce, ismen değil ama her şeyiyle bir mistik, bir sûfî olduğu söylenilebilir.

Kur'an'ın nüzûlü ile ilgili şu âyeti hatırlayalım: “Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki, onu korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara tefekkür etsinler diye verimiz.” (Haşr 59: 21). Tefekkürün (meditation) iki değişmez unsurundan birisi İlâhî Kelâm'ın o müthiş basıncı, diğeri ise ona muhâtap olanın tahammül gücüdür. Peygamber'i muhâtap alan bir âyette “Sen elbette üstün bir tabiat yaratılış (tabiat) üzeresin” (Kalem 68: 4) buyurulmasına rağmen Peygamber vahye muhâtap olmanın dehşetini hissetti ve eşinden üzerine örtüler yığmasını istedi. Nitekim ilk vahiylerden birisi şöyle başlar: “Ey bürünüp sarınan (Rasûlüm)! Kalk ve (insanları) uyar.” (Müddesir 74: 1-2). Yine ilk âyetlerden birisi şöyledir: “Ey örtünüp bürünen Rasûlüm! Birazı hâriç geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısını (kıl). Yâhut bunu biraz azalt, ya da çoğalt ve Kur'anı tâne tâne oku.” (Müzzemmil 73: 1-4). Ardından şu âyet gelir: “Rabbinin adını an. Bütün varlığını O'na yönel.” (Müzzemmil 73: 8). Burada, asırlarca devam edecek olan sûfî ibâdet şeklinin, yâni ilâhî ismi zikretmenin temelini İslâm'ın başlangıcında var olduğunu görüyoruz. Zikirle alâkalı olan ilk âyetlerden birisi de namazın gücünü andıktan sonra şöyle devam etmektedir: “Allâh'ı anmak elbette (ibâdetlerin) en büyüğüdür. . .” (Ankebût 29: 45). Son olarak, “Ey örtünüp bürünen” diye başlayan vahiy, “İşte bu (anlatılanlar), şüphesiz bir öğüttür. Artık kim dilerse Rabbine (varan) bir yol tutar” (Müzzemmil 73: 19) şeklinde devam eder.

Yine ilk sûrelerden birisi “Artık kim dilerse Rabbine (varan) bir yol tutar” âyetini tekrarlar. İşte sûfilik Allâh'a, O'nun huzûrunda olmak demek olan kutsallığa giden yoldur. Hatırlanmalıdır ki, Peygamber her vahiyden sonra âyetleri ashâbına aktarmış, onlar da bu âyetleri ezberleye-

rek o güne kadar bildikleri diğer âyetlerle birlikte tekrar tekrar okumuşlardı. Peygamber olması sebebiyle bâzı ibâdetleriyle ilgili yukarıda zikredilen “Birazı hâriç geceleri kalk namaz kıl!” veya “. . . Gecenin uzun bir bölümünde O’nu tesbih et!” (İnsan 76: 26) gibi âyetler hâriç olmak üzere bu tür âyetler özel olarak Peygamber’e hitap eden âyetler olarak mütâlaa edilmemiş, aksine Mekke’de oluşan ilk küçük topluluğun her ferdi kendilerini muhâtap kabul etmişlerdir. Bu küçük topluluğu başlatan, Peygamber’in yeğeni ve müstakbel dâmâdı Ali ile, onun en iyi arkadaşı ve müstakbel kayınpederi Ebû Bekir’in sûfîler tarafından tasavvufun Peygamber’den sonraki ilk pîrleri olarak telakkî edildiklerini söyleyebiliriz.

Hülâsa, ilk âyetleri okuduğumuz zaman hayatlarını tamâmen Allah'a adayan ve ibâdetle diğerlerini geçen bir seçkinler zümresinin var olduğunu görüyoruz. İslâm başlangıçta henüz alt sınırları belirlenmemiş, kişinin yapabildiğinin en fazlasını yapmasını gerektiren bir din idi. Yukarıda zikredilen “Tasavvuf eskiden ismi olmayan bir hakıktı” sözünü hatırlarsak, aslında onun bir ismi vardı; o da İslâm’dı. Dolayısıyla sûfîlerin iddiâsı olan ve bir çok sûfî olmayan müslüman tarafından da kabul edilen “Tasavvuf İslâm’ın kalbidir, özüdür” iddiâsını reddetmek mümkün değildir ve bu anlamda da kelimenin doğru kullanımıyla gerçek fundamentalistler sûfîlerdir. Bugün İslâmî fundemantalizm tamâmen farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Fakat kelimenin doğru anlamda kullanımıyla “İslâm’ın fundamentalistleri kimlerdir?” sorusunun cevâbı “Sûfîlerdir” olur.

Lâkin Peygamber’in hayâtının sonuna doğru bu başlangıçtaki topluluk küçük bir azınlık hâlinde kaldı ve neticede Peygamber, hakkında konuşmakta olduğumuz ilk vahyolunan sûrelerden birinin (Müzzemmil) sonuna koyması istenilen bir vahiy aldı: “(Rasûlüm!). Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bâzen) yarısını, (bâzen de) üçte birini yatmadan (ibâdetle) geçirdiğini ve berâberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabb’in elbette biliyor. . .” (Müzzemmil 73: 20). Âyetin devâmında ise İslâm’ı kabul edenlerin çoğalmasından dolayı mecbûriyetler hafifletilmişti. Kur’an tüm müslümanlara gönderilmişti ve müslümanların hepsinin bu istekleri yerine getirmeleri zordu. Sûfîler bu âyetteki “berâberinde bulunanlardan bir topluluk” ifâdesinden hareketle kendilerine *el-tâife* (âyette zikredilen grup) ismini de verirler.

Daha başka âyetlerle birlikte yukarıda sözünü ettiğimiz ilk devredeki âyetler sûfîlerin zamanla azınlık hâline geleceğini haber verir. İlk nâzil olan âyetlerden birisi müminleri iki gruba ayırır: Havâs (seçkinler) ve

avam. Birinci sınıfın ilk müslümanlar arasında çok olduğu söylenir. İlk sûrelerden diğer ikisi de bu iki grup arasına bir üçüncüsünü koyar. Bunlar da büyük velîleri tâkip edenlerdir ki, bunların cennetin *Kâfur* ve *Tesnîm* isimli en büyük pınarlarından tat alan sudan içmekte oldukları söylenir. Bu pınarlara da ancak büyük velîler vâsitasız ulaşabilirler. Bu âyetler konumuz olan tasavvufun Kur'andaki kaynağı ile doğrudan ilgilidir. Bu ilgi iki şekilde tezâhür etmiştir. *Birincisi*, bu âyetlerden İslâm'ın ilk neslinin “mistik elit” (havâs) kavramına âşinâ olduğunu anlıyoruz. *İkincisi*, bu âyetler daha sonraki nesil için sûfîliğin kaynağı olmuşlardır. Kur'an okuyanlardan mânevî konularda daha duyarlı olanlar Allah'a yakın olmak ve erdemliler arasına girmek için ne yapmak gerektiğini “büyükler”ine sorarlar. Çünkü O'na ancak büyükler yaklaşabilir. Zâten her zaman ifâde edilmese de bu soruya verilen tek bir cevap vardır. O da tasavvuttur.

Bu sûreler bizi Kur'ân'ın mistik içeriğinin bir başka boyutuna götürür. Büyük velîler Kur'an'da Allâh'ın kulları (köleleri) olarak anılırlar (İnsan 76: 5-6). Bâzı kelimeleri farklı seviyelerde anlamak önemlidir. Bir anlamda her yaratık, hatta şeytan bile Allâh'ın kuludur. Fakat bir âyette şeytana şöyle denilir: “Benim (ihlâslı) kullarım üzerinde senin hiç bir ağırlığın olmayacaktır.” (İsra 17: 65). Burada gâyet açıktır ki, kul kelimesi nefsini yenme, yok etme ve Allâh'a boyun eğmenin son mertebesine erişmeye işâret etmek için en yüksek mânâsında kullanılmıştır. İbâdet şekli olarak da kulluğu en üst seviyede temsil eden pozisyon namazdaki secde. Peygamber'e bir âyette “Allah'a secde et ve ona yaklaş!” (Alak 96: 19) buyurulmaktadır ki, bunun üzerine Hz. Peygamber “Köle (kul) efendisine en fazla secde ettiği zaman yaklaşır” demiştir (İbn Hanbel, II, 421). Bu da, kullukla velîlik arasında bir özdeşlik arzeder. Çünkü velîler Allâh'a yakınlıkla nitelendirilmişlerdir. Onlar Allâh'a yaklaştırılanlardır ki, bu da onların “Allâh'ın her zaman yakın olduğunu idrak eden” kimseler olduğunu gösterir. Kur'an'da “Biz insana şah damarından daha yakınız” buyrulur (Kâf 50: 16). Bütün bu anlattıklarımız sûfî Ferîdudîn Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* isimli eserinde gâyet güzel ifâde edilir. Attâr şöyle der: “Allah bize çok yakındır. Biz ise ondan çok uzağız.”

Kulluğa benzer bir kavram da “fakirlik”tir. Kur'an “Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Zengin ve övülmeye lâyık olan ancak Allah'tır.” (Fâtır 35: 15). Kulluk gibi fakirlik de herkesi kapsar. Mânevî fakirlik Allâh'a bağımlılığın idrâkidir; onun için sûfîler kendilerine “fakir” ismini verirler ve bu kelimeyi sûfî kelimesinden daha fazla kullanırlar.

Bu konuda kullanılan bir diğer kavram olan *fenâ fillâh* da (extinction) Kur'an'da kullanılır ve en yüksek seviyeye (Allah'la bir olma) ulaşmak için gerekli bir basamaktır. Ama “bir olma, birleşme” (union) kavramı $1+1=2$ olduğundan İslâmî açıdan sakıncalı görülmüştür. Öyleyse $0+1=1$ olması gerekir. Çünkü “bir”lik korunmalıdır. Sıfır ise yokluk demektir. Dolayısıyla İlâhî huzûra girebilmesi için kişinin kendisini yokluk (fenâ) seviyesine getirmesi gereklidir.

Fakirlik, kulluk gibi kelimeler farklı derecelerde kullanılmışlardır ve dolayısıyla farklı seviyelerde yorumlanabilirler. Fakat Kur'an'da bâzı sözler vardır ki, çok derin mânâda anlaşılmalıdırlar. Bir âyette şöyle buyrulur: “. . . Gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur.” (Hac 22: 46). Antik dünyânın her yerinde “kalp” kelimesinin iki mânâsı vardır: Birisi bedenî, diğeri de rûhun (soul) merkezi olan kalp idi. Bu daha yüksek veya daha derin olan ikinci kalp, rûha (spirit) açılan kapıdır. İşte burada kalp veya kalp gözünden sözedilirken vücûdun merkezi olan kalbe değil, rûhun merkezi olan kalbe işâret edilir. Vücûdun merkezi olan kalp ancak bir imaj olarak kullanılır. “Gözler değil, kalpler kör olur” âyetini yorumlarken Hz. Peygamber şöyle der: “Her şeyin bir cilâsı vardır. Kalbin cilâsı da zikirdir.” Bir başka deyişle, kalbin pasını, yâni kalp gözünün görmesini engelleyen pası yok eden şey tasavvufun temeli olan zikrullahıdır. Tüm eski geleneklerde kalp metafizik alanı görme (transcendent vision) organı olarak bilinmekteydi. Tevrat'ın *Süleyman* bölümünde şöyle denir: “Ben uyurum, ama kalbim uyanıktır.” Hz. Peygamber de kendisinden önceki peygamberler gibi kalbinin uyanık olduğunu söylemiştir. Kalbin uyanık olması kalp gözünün açık olması demektir. Kur'an bu peygamberî durumun başkaları tarafından farklı derecelerde paylaşılabileceğini açıkça beyan eder: “Sâdece kalbi olanlar” şeklindeki ifâdeler “vahye ve Allâh'ın diğer işâretlerine dikkat edenler” anlamında kullanılmıştır.⁽⁴⁾ “Kalbi olan” ifâdesi de elbette sûfî kavramını en fazla çağrıştıran tanımdır.

Tüm bunlar, bizi bir diğer temel noktaya götürür. Eğer vahyin ve kalbin mâhiyetini göz önüne alırsak, “kâinat ekseni - kâinat ağacı (şecere-tül-kevn)” olarak bilinen dikey eksen kalpten geçer. Kalpten geçen “kâinat ağacı” ile kalp, Rûh'a (the Spirit), “öte”ye ve en yüksek ruhsal durumlara açılan kapı olur. O halde tasavvuf tüm diğer mistik düşünceler gibi, insanın başlangıçta var olan tabiatıyla (primordial nature) ilgilenir.

(4) Meselâ bk. Bakara 2: 197; Ra'd 13: 19; Zümer 39: 9.

İnsan bu tabiatıyla (primordial nature) gökle yer arasında bir aracı olmuştur. Mistiklerin ilk uğraşları bir dikey bakış açısı benimseyerek insanın ikinci tabiatı hâline gelen yataylılığı ve dışa doğruluğu reddetmektir. Kur'an bir âyetinde insanların çoğunluğunu kasederek “Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler” buyurur (Rûm 30: 7). Mistik bir tarîkate girmek, bu yataylılık (horizontality) ve dışa doğruluğu imkân dâhilinde reddedip içe doğruluk ve dikeyliliği (verticality) kabul etmektir ki, bu da beşerî veya dünyevî bir bakış açısı yerine İlâhî bir bakış açısını benimsemek demektir.

Her vahiy gibi Kur'an da dikeylilikten başka bir şey değildir. Biz bir an bile yatay pozisyonda olduğumuzda Allâh'a cezbediliriz. Kur'an'da sürekli olarak inişten bahsedilmektedir: “Yağmuru indirmek”, “vahyi indirmek”, “rahmeti indirmek”. Rahmet isimlerinden sürekli bahsetmenin yanında her süre “Rahman ve Rahim olan Allâh'ın adıyla” diye başlar. Bunun yanında her şeyin Allâh'a döndüğü sürekli belirtilmektedir. Geri döndürüleceğimiz, sonsuzluğun O'na mahsus olduğu tekrar tekrar hatırlanmaktadır. Kur'ân'ın dikeylilik arzetmesi sûfinin Kur'an'da kendisini bulmasını sağlar. İnsanlar Kur'an'da fazla hikâye olmadığından şikâyet ederler. Bunun sebebi insanın hikâyenin ortasında Allâh'a cezbedilmesi- dir. Sanki birisi Allâh'a Kur'an'da hikâye olmadığına dâir bir şikâyetle bulunmuş da Allah da ona “Öyleyse sana bir hikâye anlatayım” demişcesine Yusuf'un hikâyesi baştan sona anlatılmıştır. Bu hikâyede de insan bir kaç kere Allâh'a cezbedilmiştir.⁽⁵⁾ Kısacası, Kur'an sürekli bir iniş çıkış arzeder. Sürekli tekrarlanan “gökler ve yer” kelimelerinde bir ritm vardır. Bu ritm, varlığın tüm dikey hiyerarşisi gibi Kur'ân'ı okuduktan sonra insanın rûhunda yankılanır. Bu dikeylilik hassas kişide içe doğruluğu, onun ilk tabiatını, yâni gökler ve yer arasında aracı olan insan tabiatını uyandırır.

İçe doğru dikeylilikle alâkalı olan bir başka konu daha vardır. Bu da doğrudan Kur'ân'ın içindekilerle değil, vahiy olarak Kur'ân'ın kendisiyle ilgilidir. İnsan Allâh'ın sûretinde yaratılmış, gök ve yer arasında bir aracı yapılmış ve hâlâ da yaratılıştaki mâhiyetini korumaktadır. Fakat insanların çoğunda ilk tabiatın üzerini ikinci tabiat kapladığından ilk tabiat gizli kalmıştır. İnsan rûhunun derinliklerinde bulunan bu ilk tabiatı uyandıracak en tesirli şeyin ne olduğu sorusu sorulabilir. Buna cevap olarak

(5) Yazarın burada ne demek istediği pek açık değildir. Anlatımda bir kopukluk olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki makâlenin bir konferansın yazıya aktarılmış şekli olması böyle bir kopukluğa neden olmuş olabilir (çeviren).

bâzıları İlâhî bir müdâhele ile yeni bir dînin gelmesi gerektiğini iddiâ edebilirler. Ateş imajını kullanarak ifâde edersek, insanın ikinci tabiatının derinliklerinde gizli olan bu birinci tabiat tutuşabilir bir mâhiyete sâhiptir. Ateşe yaklaştığında tutuşan bir cevherdir. Dolayısıyla Kur'an'ın inişi ve aslında Hz. Peygamber'in misyonunun tüm devreleri bu sayısız mânevî güçlerin dünyâsına bir iniş demektir.

Kur'an bu konuya Hz. Peygamber'in Cebrâîl'den Kur'an'ı aldığı geceden ismini alan Kadir sûresinde temas eder. Bu sûre şöyle başlar: “Biz onu (Kur'an'ı) kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. O gecede melekler ve Ruh iner.” (Kadir 97: 1-4). Meleklerin ve Rûh'un (the Spirit) inişi bu önemli geceyi aşan bir hâdise olarak düşünülmelidir. Çünkü büyük melek Cebrâîl Peygamber'in misyonu esnâsında zâten hep hazır bulunmuştur. Dolayısıyla bu anlatım Hz. Peygamber'in tüm misyonu ve İlâhî müdâhelenin bizim içinde bulunduğumuz dünyevî duruma mânen nüfuz etmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Bu hal birçok zımnî ruhâniyetin alev hâline gelmesine neden olmuştur. Alev sembolünü kullandım, çünkü güneş alevin en büyük sembollerinden biridir. Kısacası, bizzat Peygamber'in varlığı, vahyin ve vahye eşlik eden semâvî güçlerin ortaya çıkışı, insanların ruhlarında âtıl olan ruhâniyeti uyandırma vazîfesini îfâ ediyorlardı. Hz. Peygamberin “Ümmetimin hayırlısı benim ashabımdır” demesinin hikmeti de buydu.

Bu konuda Peygamber'in hadislerini göz ardı edemeyiz. Çünkü bunların birçoğu özellikle tasavvufla alâkalı olanları Allâh'ın birinci kişi olarak Peygamber'in ağzından konuştuğu kudsî hadislerdir. “Ne arzım ne de göğüm beni alacak kadar büyüktür, ancak mü'min kulunun kalbi beni alacak kadar büyüktür” hadîs-i kudsîsi Kur'an'ın kalp konusunda söylediğinin bir yorumudur denmiştir. Bu da Hz. İsrâ'nın en temel öğretilerinden birine denktir: “Göklerin krallığı sizin içinizdedir.” Bu, bize bizim içimizde bir sonsuzluk olduğunu söyler. Diğer bir kudsî hadis de, Kur'an'da çok tekrarlanan “yakınlık” kavramı meselesini sanki “Yakın olmak için ne yapmalıyım?” diye soran birisini cevaplar gibi açıklar: “. . . Kulunun bana yaklaşmak için yaptıklarının, nezdimde en sevimli olanı, ona farz kıldığım ibâdetlerdir. O, bana nâfile ibâdetlerle de durmadan yaklaşıp da nihâyet onu severim. Onu sevince onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.” İşte tasavvufun temeli budur.

Sûfî ibâdetleri Kur'an'ın tavsiye ettiği prensipler üzerine kurulmuştur ve dolayısıyla tüm müslümanlara farz olan ibâdetleri kapsar: Namaz,

oruç, zekât, hac ve nâfile ibâdet. Zikrin sûfîlerin temel ritüeli olduğundan daha önce bahsetmiştik. Diğer bir ritüel ise genelde üçlü bir formül üzerine kurulmuş tesbîhattır: 1. Allah'a yakarıp af dilemek. 2. Peygamber'e salavat getirmek. 3. Allah'ın "bir"lik ve yüceliğine şehâdet etmek. Bu üçlü tesbîhat Kur'an'dan alınmıştır. Bir başka ibâdet ise inzivâdır ki, bunun İslâm öncesinde var olduğu söylenebilir. Fakat bu da aynen hac gibi orijinal olarak İbrâhimî gelenekten alınmış ve Hz. Peygamber tarafından İslâm'a dâhil edilmiştir. Dolayısıyla tasavvufun özünün Kur'an'da olduğu ve her şeyiyle İslâm'la birlikte ortaya çıktığı, ama o târihte "tasavvuf" adını almadığı ortadadır.

OSMANLILARDA "VATAN" VE "MİLLET" ŞUÛRUNUN TEŞEKKÜLÜ ÜZERİNE BÂZİ FİKİRLER

Yunus Emre TANSÜ^(*)

1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilâlî'nin şüphesiz birçok neticesi olmuştur. Ancak, bunlar arasında dünyâyı en çok etkileyeni hiç kuşkusuz, Fransız halkının amaçsız bir gürûh değil de, bir millet olma şuûruna varmalarından kaynaklanan *Milliyetçilik* fikridir. Milliyetçilik fikri, dünyânın çeşitli yörelerindeki insanları, değişik zamanlarda ve farklı seviyelerde etkilemiştir. Milliyetçilik, çok değişik biçimlerde tanımlanmakla berâber özellikle bir topluluğun kan, dil, din, târîh ve kültür birliği ile ortak bir coğrafi mekânını ifâde etmektedir. Ortak bir mekâna sâhip olmak, bir milletin varlığı için zarûrî görülmektedir. Yeryüzünde vatan-sız millet yoktur. Çünkü her topluluk, bir toprak parçasının üzerinde yaşamaktadır. Fakat bu toprak parçasını yönetenler ile bu toprak parçasının üzerinde yaşayanlar, farklı kavimlere mensup olabilmektedirler. İşte "milliyetçilik", bir kavimi millete dönüştüren bir olgudur.

Bir toprak parçasının üzerinde yaşamak, her zaman bir kavmin millet olması için yeterli değildir. Zîra milletler, üzerinde yaşadıkları toprakların kendilerine âit olmasını ve bu topraklarda hür yaşamayı arzu etmektedirler. Böylece üzerinde yaşanan toprak parçası, vatana dönüşmekte ve kutsî bir değer yüklenmektedir.

Vatan ve millet mefhumları, gerek İslâm ve gerekse Osmanlı siyâsî terminolojisinde bulunmaktadır. Fakat mânâları, bugünkünden farklıdır. Batılı anlamdaki millet mefhumunun karşılığı olarak Osmanlılar, öncele-ri "ümme" ve "kavim" mefhumlarını kullanmışlardır. Osmanlı siyâsî terminolojisindeki yerini, bugünkü mânâsıyla XIX. asırda almıştır. Millet, aynı coğrafya üzerinde yaşayan, aynı kültür, dil, din, kader ve ülkü birli-

(*) Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü

ğini paylaşan, ırkî veya kültürel bağ ile birbirlerine bağlanan insan topluluğu olarak tanımlanabilmektedir. Bir milletin üzerinde yaşadığı coğrafî toprak parçası ise, o milletin vatanı olarak târif edilmiştir. Vatan ve millet, birbirlerinden ayrılmaz bir bütündür. Her millet, varlığı için belirli bir coğrafî mekâna ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden bütün milliyetçi hareketlerin temelinde, vatan talebinin yattığı ileri sürülmektedir.

Batı ülkelerindeki milletler, zâten kendi vatanlarına sâhiptirler. Çok milletli imparatorluklara bağlı milletler, milliyetçilik cereyânının neticesinde millet olma sürecine girmekte ve bir vatan talebi ile isyân etmektedirler. Bunlar, çoğu zaman da başarılı olmuşlardır. Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorlukları ile Osmanlı Devleti, çok milletli birer imparatorluk olarak, milliyetçilik cereyânından en çok etkilenen devletlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti'ne bağlı Balkan milletleri; milliyetçilik cereyânı ve bilhassa Rusya'nın Pan-Ortodoks ve Pan-Slavist propagandası neticesinde birer vatana kavuşmuş ve millet hâline gelmişlerdir.

Nâmîk Kemâl, Fransızların millet mânâsında kullandıkları "nation" mefhûmuna Türkçe karşılık olarak "ümme" mefhûmunu teşmil etmektedir. "Nationalité" mefhûmunu, Cevdet Paşa "kavmiyet", "nation" mefhûmunu Kânîpaşazâde Rifat Bey "kavim" olarak tercüme etmektedir. Ali Suâvî ise, Webster sözlüğündeki "nation" mefhûmuna Türkçe'ye "ümme" olarak çevirmiştir. Buna göre; "bir ülkede yaşamak veya kendi hükümdârının ya da hükümetinin idâresi altında yaşayan halk", "ümme" demektir. Osmanlı aydınlarının, millet tâbirini daha ziyâde Ehl-i Kitab'a verilen bir isim olmasından ötürü, müslümanlar için kullanılıp kullanılmayacağı hususunda tereddütleri hâsıl olmuştur. Mezûr mefhûmlar için "ümme" ve "kavim" tâbirleri zamanla tedâvilden kalkmış ve yerine "millet" mefhûmu ikâme olunmuştur.⁽¹⁾

"Millet" kelimesi, menşe olarak, Sâmi dil âilesine mensup eski dillerden olan Âramice, "Milla" kelimesinden türetilmiştir. "Milla"nın mânâsı, "bir söz" demektir ve "belirli bir sözü veya vahiy kitabını kabul eden insan topluluğu" anlamındadır. Millet mefhûmu, Kur'ân-ı Kerîm'de de geçmektedir. Millet mefhûmu, hristiyan literatüründeki "logos"un karşılığıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve daha sonraki kullanımında, "ümme"ten daha kesin bir dinî cemaati ifâde etmektedir. Ayrıca millet, İslâm cemaatini, gayri müslim topluluklarını, dinî cemaatler ve hiziplerini ifâde etmek için de kullanılmaktadır. Millet mefhûmu, Osmanlı Devleti'nde ise, "kendi içinde otonom haklarına sâhip, varlığı devlet tarafından

(1) Türköne 1989: 38-40.

tanınmış dînî-siyâsî topluluk"ları tanımlayan hukûkî bir mefhumdur.

Millet mefhumunun temelinde, etnik farklılıklardan ziyâde dînî farklılıklar yatmaktadır. Ancak, Osmanlı idâresi altında yaşayan Ermeniler ve Yahudiler, hem etnik ve hem de dînî açılardan birer "millet"tirler. Osmanlı Devleti'ndeki hukûkî tanımlamalara göre; Rum milleti, Rum halkını, Rum Ortodoks Kilisesi'ni ve bu kilisenin dâhilinde Ortodoks dînine mensup diğer Osmanlı tebaası topluluklardan (Sırplar, Bulgarlar, Rumunlar, Arnavutlar ve Hristiyan Araplar vd.) müteşekkildir. Avrupa'dan milliyetçilik cereyanının tesiri ile gelen "millet" mefhumu ile, Osmanlı Devleti'nin siyâsî terminolojisinde yer alan "millet" mefhumu arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Yine Osmanlı Devleti'nde müslüman olan bütün toplulukları tanımlamak için "İslâm Milleti" mefhumu kullanılmaktadır. Türkler, Araplar ve diğer Müslüman toplulukların her biri için "cemaat" mefhumu kullanılmakta iken, asla "millet" mefhumunun kullanılmaması dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Bu da, Osmanlıların "millet" mefhumu ile dînî toplulukları kasdettikleri mânâsını ortaya çıkarmaktadır.

XIX. asırdan itibaren "millet" mefhumunun, müslüman topluluklar ve cemaatler için kullanılmasından vazgeçilmeye başlanılmıştır. İlk kez 1826 târîhli Akkerman Antlaşması'nda, daha önceki kullanımından farklı olarak "millet" mefhumuna ırkî bir nitelik yüklenmiş ve bir "Sırp Milleti"nden söz edilmiştir.

Osmanlı siyâsî terminolojisinde, Osmanlı ülkesi için "memâlik" mefhumu kullanılmaktadır. Kaynaklarda Osmanlı ülkesinden "Darü'l-İslâm" ve müslüman olmayan ülkelerden "Darü'l-harb" olarak bahsedilmektedir. XIX. asırda Osmanlı siyâsî terminolojisine yeni bir mefhum olarak "vatan" katılmıştır. "Vatan" mefhumu, Arapça menşelidir ve "kişinin doğduğu yer ya da ikâmet ettiği yer veya yurt" anlamındadır. Fransızca'daki "patrie" kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır. XIX. asırda milliyetçilik cereyanının Osmanlı Devleti'nde yayılması ile beraber, "vatanı sadâkat ve bağlılık" anlamına gelen "vatansever" ve "vatanseverlik" mefhumları da, Osmanlı siyâsî terminolojisine girmiştir.⁽²⁾

Millet mefhumunun en önemli dayanaklarından biri de, ortak bir târîhî geçmiş olgusudur. Bu olgu, Osmanlılar için Anadolu ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan Türkler ve diğer müslüman topluluklar ile Rusya'da ve Avrupa devletlerine âit sömürgelerde mûkim Türkler ve öteki müslüman topluluklar arasındaki ortak geçmişi vurgula-

(2) Lewis 1992: 62-65.

maktadır. Anadolu Türkleri ile diğer Türkler arasındaki ilişki, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan târihî gelişim sürecinin bir mahsûlü olarak, Türk milletinin teşekkülünde mühim bir merhale olmuştur. Ortak târihî mîras, dünya üzerinde yaşayan Türk topluluklarının bir yandan millet hâlinde teşekkülünü temin ederken, diğer yandan bir kültür ve ülkü birliği etrafında toplanmalarını sağlamıştır.

Kültür olgusunun nesilden nesile aktarım aracı olan dilin, milleti oluşturan unsurlardan en mühimi olduğu da unutulmamalıdır. Ortak bir millî dil, farklı coğrafî mekânlarda yaşayan aynı milletin değişik boyları arasında kültürel bir birlik ve bütünlük teşkil etmektedir. Türk dili de, Anadolu'da, Orta Asya'da, Rusya'da, Balkanlar'da, Orta Doğu'da, İran'da mûkim Türk toplulukları arasında kültürel birliği sağlamıştır.⁽³⁾

1839 târihli Gülhane Hattı Hümayûnun'da, "vatan" ve "millet" mefhumları vâzıh bir şekilde ifâde edilmiştir. Osmanlı siyâsî terminolojisindeki "Darü'l-harb memâlikleri" mefhûmu, "ecnebî milletler"e ve "Darü'l-İslâm" yâni Osmanlı ülkesi mefhûmu ise, "vatan"a tekâbül etmiştir. Şinasi, vatanın menfaatleri üzerinde duran ve "Osmanlı Millet"nden bahseden ilk yazarlardan biridir. "Vatan şâiri" olarak tanınan Nâmık Kemâl de, "Osmanlı" ve "islâm" mefhumları arasında fark gözetmemektedir. 1868'de yayımlanan ve vatanseverlik mefhûmunu konu alan makâlesinde Nâmık Kemâl, Türklerin, Arapların ve sâir müslümanların arasında hiç bir ayırım yapmadan aynı pota içerisinde eritmiş ve "İslâm milleti" ile mevcut bulunan "Osmanlı milleti" mefhumlarını özdeşleştirmiştir.

1855'te gayri müslim tebaaya da bâzı yükümlülükler ve haklar dağıtımı ile "Osmanlı milleti" mefhûmu, bu geniş zümreyi de içine almıştır. Ancak bu yeni "Osmanlı millet" olgusu, ne Osmanlı Devleti'deki gayri müslim tebaa, ne de Batılı devletler ve ne de Türk ve diğer müslüman Osmanlılar arasında tasvip görmemiştir. Gayri müslim tebaa, asırlardan beri alıştıkları rahatlığın bozulmasına karşı çok sert tepki göstermişlerdir. Çünkü ödedikleri çeşitli vergiler neticesinde kazandıkları "zımmî" statüsü ile hiç bir vatandaşlık yükü altına girmeden hareket serbestliğine sâhip olan gayri müslimler, askerlik, memuriyet ve diğer sâhalarda müslümanlar ile eşit sayılmalarını, yeni yükümlülükler yüklenmek ve kısıtlanmak olarak görmektedirler. Batılı devletler, bu teşebbüsün samimiyetsiz olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Müslümanlar ise, gayri müslümlerin İslâm ideallerini taşımadıklarından dolayı, bunlarla eşit statüde olmalarını bir zül addetmektedirler.

(3) Lewis 1988: 327-331.

Osmanlı Devleti'ni oluşturan çeşitli milletler arasındaki en kuvvetli bağ, İslâm dini ve Osmanlı hanedânına sadakâttır. Gayri müslimler için Osmanlı hükümdârına ve müslümanlar için ise halîfeye sadâkat, Osmanlı milletine mensûbiyetin şartlarındandır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre; padişâha tebaalık etmek, Osmanlı milletinin bir ferdi olmak için yeterlidir. Bu ilkeyi, İttihâd ve Terakki Cemiyeti programına almıştır. Nâmık Kemâl de, bu konu üzerinde çalışmış ve özellikle Arapların Osmanlı milletine mensûbiyetlerini temin etmek için gayret sarfetmiştir.

Ancak Fransız İhtilâl'i'nden kaynaklanan ve buradan da dünyâya yayılan Milliyetçilik idealinin Balkanlara, Pan-Slavizm ve Rus kışkırtıcılığı ile ulaşması sonucunda Balkan milletleri, Osmanlı milletinin bir ferdi ve padişâhın tebaası olmak yerine, mensup oldukları cemaatlerin birer ferdi olduklarının farkına varmışlardır. Bu durum da, Balkanlarda bir dizi isyâna, bu isyanlar, yeni teşekkül eden milletlerin bağımsızlıklarına kavuşmalarına yol açmış ve Osmanlı milleti idealinin iflâsını dünyâya ilân etmiştir.⁽⁴⁾

Osmanlı Devleti'ne bağlı müslüman ülkelerin teker teker sömürgeci Batılı devletlerin eline geçmesi ve Rusların, İngilizlerin ve Fransızların Osmanlılara bağlı olmayan İslâm ülkelerini de sömürgeleştirme çabalarının başarıya ulaşması sonucunda, İran ve Fas ile birlikte İslâm dünyâsında bağımsız kalabilen bir güç olarak Osmanlı Devleti'nin ve padişâhının itibarı çok artmıştır. Batı tehdidi, sömürgecilik ve işgaller, Osmanlıları İslâm dünyâsının lideri konumuna getirmiştir. Nâmık Kemâl'in başını çektiği Osmanlı mütefekkirleri, Osmanlıların İslâm dünyâsının lideri olması fikrini, 1870'lerden itibaren ideolojik bir şekilde ortaya koymuşlardır. Böylece ortaya Pan-İslâmizm (İttihâd-ı İslâm: İslâm Birliği) fikri çıkmıştır. Pan-Slavizm ve Pan-Germanizm'den farklı olarak dînî bir doktrin olan bu görüş,⁽⁵⁾ Sultan II. Abdülhamid tarafından resmî bir siyâset hâline getirilmiştir. Halîfeye bağlı bir İslâm milleti oluşturma siyâseti, dünyadaki bütün müslümanları bir çatı altında ve bir siyasî-kültürel-ekonomik birlik hâlinde toplamayı amaçlamaktadır.⁽⁶⁾

Araplar ve gayri müslim tebaa arasında Osmanlı milleti ya da İslâm milleti fikri, ilk başlarda başarılı olduysa da, daha sonraları milliyetçilik cereyânının tesiriyle bu görüşler birer birer iflâs etmiştir. Arap milliyetçiliğini ortaya çıkaranlar, sanılanın aksine yabancı misyoner okullarında okumuş hristiyan Arap entellektüeller değil, Osmanlı okullarında öğre-

(4) Lewis 1988: 333-338.

(5) Ayrıntılı bilgi için bkz. Türköne 1994: 350 s.

(6) Lewis 1988: 338-340.

nim görmüş ve İstanbul, Şam ve Kahire gibi merkezlerde yaşayan müslüman Arap aydınlardır. Başlangıçta bunların çoğu, Osmanlı veya İslâm milleti idealine bağlı olmuşlardır. Ancak bu aydınlar, Osmanlı Devleti'nin üst üste aldığı mağlubiyetlerin tesirinde kalarak, zamanla ve özellikle İngiliz propagandası neticesinde Arap milliyetçiliğinin teşekkül etmesinde rol oynamışlardır. Arap milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinin, Osmanlılar adına bu ülkeleri yöneten Arap idârecilerinden çıkması tesâdüfî değildir. Bunlar ya İngilizlerin kışkırtması sonucu, ya da Osmanlı Devleti dağılma sürecine girdiğinden dolayı başka çâreleri kalmadığından Arap milliyetçiliğini îcât etmişlerdir. Örneğin Satı el Husrî,⁽⁷⁾ önceleri bir İslâm ve Osmanlı milleti idealine inanırken, daha sonraları Türkçü olmuş ve Birinci Dünya Savaşı neticesinde, Osmanlı Devleti dağılınca Arap asıllı olduğunu hatırlamış ve önde gelen bir Arap milliyetçisine dönüşmüştür.⁽⁸⁾

Gerçekten de, XVIII. asır sonraları ve XIX. asırda Osmanlı Devleti bir dağılma sürecine girmiştir. Bu asırlara kadar Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın çeşitli alanlarındaki üstünlüğü karşısında, Avrupa'ya yetişememesinin sebebini devlet mekanizmalarındaki bozukluklara yoran Osmanlı devlet adamları, "Asr-ı Saadet" veya "Altın Çağ" olarak formüle ettikleri Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman dönemlerinin adâletli yönetimlerini yeniden tesis ile mevcut bütün bozuklukların giderileceğine inanmaktadırlar. Ancak bu teşebbüsler başarılı olmayınca ve Avrupa'nın bilhassa askerî sâhadaki yeniliklerin transferi ile, Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması sağlanılmaya çalışılmıştır. Fakat XVIII. asır sonlarında, Osmanlı Devleti'nin yenileşmesi için, sâdece Avrupa'dan askerî sâhadaki yeniliklerin transferinin yetmediği görülmüştür. Sultan III. Selim'in yenileşme stratejisinin belirlenmesi amacıyla önde gelen devlet ve ilim adamlarından istediği lâyihalardan, devletin ve toplumun her alanında topyekûn yenileşmesinin zarûrî olduğu sonucu çıkmıştır. Böylece Avrupa devletlerindeki sosyal ve idârî müesseselerin aynen Osmanlı ülkesine getirilmesi ile yeni bir ıslahât çabası içine girilmiştir. Sultan III. Selim, II. Mahmud ve Tanzimat dönemi yenileşme hareketlerinin temelinde bu düstur yatmaktadır. Yalnız bu müesseselerin Osmanlı toplumuna yabancılığı ve eski müesseseler ile birlikte yaşamalarının sebep olduğu ikilem, bütün bu hareketlerin beklenen başarıya ulaşmasına engel olmuştur. Öte yandan 1789 Fransız İhtilâli neticesinde ortaya çıkan "hak", "adâlet", "eşitlik", "hürri-

(7) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ülken 1994: 179 vd.

(8) Dawn 1995: 120-135.

yet" ve "kendi kaderini tayin hakkı" ile "milliyetçilik" fikirleri, Osmanlı ülkesinin Balkan bölgesinde yaşayan halkları doğrudan etkilemiştir.⁽⁹⁾

1789'da Fransız İhtilâli olduğu sırada, Avrupa'nın yaklaşık yarısına hâkim iki çok milletli imparatorluk vardır. Bunlardan birisi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve diğeri ise Osmanlı Devleti'dir. Ayrıca bunların dışında, Doğu Avrupa ile Batı ve Orta Asya'da hâkim bulunan Rus Çarlığı da, bu bölgelerde yaşayan ve çoğu müslüman ve Türk olan milletleri zor kullanarak egemenliği altına almış bir çok milletli imparatorluktur. Rusya, gerek Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks tebaanın koruyucusu olarak ve gerekse Pan-Slavizm propagandası ile, Fransız İhtilâli'nin bir ürünü olan "milliyetçilik" fikrini kullanmak sûretiyle, Osmanlı Devleti'ne bağlı Balkan milletlerinde Bir "milliyetçilik" düşüncesi oluşturma ve bu milletleri bağımsızlığa kavuşturma çabası içinde olmuştur. Bu devletin çabaları neticesinde, sırasıyla Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan, daha sonraları ise Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya ve diğer Balkan ülkeleri, ya tam bağımsız, ya özerk veya Rusya ya da Avusturya-Macaristan'a tâbi bir hâle gelmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslim tebaanın hanedâna ve müslüman tebaanın halîfeye sadâkati esâsına dayanan müslüman ve gayri müslimlerden müteşekkil bir "Osmanlı milleti" oluşturma idealinin de sonunu getirmiştir.⁽¹⁰⁾

Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyâset" adlı makâlesinde; "Osmanlıcılık", "İslâmcılık" ve "Türkçülük" cereyanlarını tartışmaktadır. Akçura'ya göre; Osmanlı milleti teşkili ideal, Balkan isyânları; İslâm milleti teşkili ideali ise Arap milliyetçiliği ve İngilizlerin kışkırtması sonucu, Arapların Osmanlılar aleyhine faaliyetlere girişmeleriyle iflâs etmiş ve gerçekleşemez bir hâle gelmiştir. Akçura, Rusya'nın emperyalist politikalarını da göz önüne almak suretiyle, Osmanlı Devleti'nin liderlik edeceği ve Anadolu ile Orta Asya müslüman Türk halkının din ve ırkta ittihâdından müteşekkil ve diğer müslüman ve müslüman olmayan milletlerin kendi irâdeleri iştirâk edebilecekleri bir müslüman Türk milliyetçiliğinin teşekkülünü ve bu teşekkülde, Osmanlı Devleti'nin öncü bir rol oynamasını teklif etmektedir.⁽¹¹⁾

Akçura'nın ırkî temellere dayalı "Türk milliyetçiliği" tezi ve "Türk milleti" düşüncesi, daha önceki teorisyenlerin en ünlüsü olan Nâmık Kemâl'in millet tezinden bâzı önemli noktalarda ayrılmaktadır. Nâmık Kemâl, bütün müslümanların ve gayri müslimlerin katılacağı bir "Osmanlı

(9) Ayrıntılı bilgi için bkz. Akçura 1988: 174 s; Shaw 1983: 580 s.

(10) Seton-Watson 1964: 524-542.

(11) Akçura 1987: 55 s.

milleti" tezi ileri sürmüştür. Tezin amacı, bir İslâm milleti teşkilidir. Ancak günün şartlarından dolayı Nâmık Kemâl, millet tezini genişletmiş ve gayri müslimleri de dâhil etmiştir.⁽¹²⁾ Akçura ise, tezinde diğer unsurları arındırmış ve sâdece Türk milleti fikrini ileri sürmüştür. Zâten İttihad ve Terakkî Cemiyeti de, bu fikri kısa bir süre içinde benimsemiştir.

Milliyetçilik cereyânının Fransız İhtilâli ile dünyâya yayıldığı bilinen bir olgudur. Ancak milliyetçiliğin kaynakları ve oluşum sürecinin gelişimi, çok daha eskilere gitmektedir. Milliyetçilik düşüncesinin, "millet" ve "vatan" mefhumlarının menşeinin, Orta Çağın ikinci yarısına kadar indiğine inanılmaktadır. Aynı dili konuşan, aynı din ve kültürü paylaşan farklı coğrafi sâhaların bir kral etrafında toplanması neticesinde millî devletler ortaya çıkmıştır. Bu birleşmiş millî krallıkların öncüsü İngiltere, Fransa ve İspanya'dır. Bu devletlerin ulaştıkları güç, rakipleri olan ülkelerde de millî krallıklar teşekkülüne yol açmıştır. Fransa Krallığı, İngiltere'nin; İngiliz Krallığı, İspanya'nın; Alman İmparatorluğu, Fransa'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya'nın ve İtalya Krallığı, Avusturya-Macaristan'ın oluşturduğu tehdit yüzünden teşekkül etmişlerdir.⁽¹³⁾ "Millet"i ve "milliyetçilik"i doğuran, dış tehdit ve bu dış tehdide karşı, bir coğrafi sâha-ki buna, daha sonraları *vatan* adı verilmiştir- üzerinde yaşayan halkın bilinçlenmesi ve bunun neticesinde bir gürûhtan birleştirici bir kralın etrafında bir millete dönüşerek millî bir devlet teşekkül etmesidir. Sonuç olarak dış tehdit milleti oluşturan birleştirici bir güçtür. Millet, üzerinde yaşadığı toprağı koruma güdüsüyle dış tehdide karşı birleşmeden oluşmaktadır. Bu yüzden milliyetçiliğin en önemli iki olgusu, "millet" ve "vatan"dır.⁽¹⁴⁾

Sosyologlar, bir milleti teşkil eden esas unsurun vatan mı, dil ve kültür birliği mi, yoksa ırk birliği mi olduğu husûsunda muhtelif görüşlere sâhiptirler. Bir milletin teşkilini tek başlarına açıklamaktan uzak oldukları için Mekanist Görüş, Darwinci Görüş ve Demografya Görüşünün bir tarafa bırakılmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak şurası unutulmamalıdır ki bu görüşler, milletlerin davranışlarının yönlendirilmesinde tesirlidir. Öyleyse geriye aynı toprak üzerinde yaşama olgusu ile aynı ırkî menşe'e sâhip olma olgusu kalmaktadır. Milletin teşekkülünde coğrafi veya ırkî tesirlerin mi, yoksa dil ve kültür birliğinin mi daha müteessir olduğu tartışma konusudur.⁽¹⁵⁾ Akçura, Osmanlı ve İslâm mil-

(12) Nâmık Kemâl 1971: 12-20.

(13) Yalçın 1991: 381-402.

(14) Parkinson 1994: 66-67.

(15) Kösemihal 1989: 47-113.

leti ideallerinin ve projelerinin iflâs ettiğini ileri sürerek ırkî temellere dayanan bir Türk milleti idealini savunmuştur. Akçura'da vatan mefhumu ise muğlaktır. Bir yandan vatan olarak Osmanlı Devleti'nin üzerinde kurulu bulunduğu coğrafyayı, diğer yandan Rus işgâli altındaki Türk ülkelerini kastetmektedir.

"Tanzîmat"a karşı menfî bakış, bâzı Türk aydınları arasında yaygın olan bir fikirdir. Bu aydınlara göre; Tanzîmat, iyi niyetli bir gayrettir ve Osmanlı Devleti'nin kötü gidişine "dur" demeyi amaçlayan beyhûde bir çaba olmuştur. Tanzîmatın neticesinde; bir yandan yenileşmeci bürokrasi kendi istikbâlini temînât altına alırken, diğer yandan gayri müslimler ölçüsüz bir ekonomik serbestliğe ve kapitülasyonlara kavuşmuşlardır. Bu arada yabancı Batılı devletler, eskiye oranla Osmanlı Devleti'nin içişlerine daha çok müdâhale etme fırsatı bulmuşlardır. Prof. Dr. Kongar, bu durumu "Tanzîmatın doğurgusu" ve Osmanlıların yarı sömürgeleştirilmesi" olarak târif etmektedir. Üstelik gerek Tanzîmat ve gerekse Islâhat Fermanları'nın verdiği hak ve hürriyetlerin, Osmanlı Devleti'ne bağlı yaşayan gayri müslim milletlerdeki milliyetçilik cereyanlarının güçlenmesine yol açtığı iddia edilmektedir. Ancak şurası inkâr edilmemelidir ki Batılı devletler ve özellikle İngiltere ve Fransa tarafından desteklenen milliyetçi cereyanlar ile Rusya'nın "sıcak denizlere inme" siyâsetinin bir neticesi olan Ortodoks ve Slav asıllı halkların Osmanlılar aleyhine kışkırtılması (Pan-Ortodoksizm, Pan-Slavizm) kökenleri, XIX. asrın başlarına dek inmektedir. İlk Sırp isyânı, XIX. asrın başında olmuş (1804) ve Yunanistan, Rusya ve Batılı devletlerin sâyesinde 1829'da bağımsızlığını elde etmiştir. Tanzîmat aydınları, Tanzîmat ve Islâhat Fermanları ile gayri müslim tebaaya birtakım hak ve hürriyetler vermek sûretiyle, bu milletlerin hürriyet ve bağımsızlık hareketlerini engellemek istemişlerdir. Ancak bu fermanlar, kötü gidişi hızlandırıcı ve hatta gayri müslim milletlerin bağımsızlık mücadelelerini alevlendiren bir tesir icra etmişlerdir. Rusya, bu hürriyet ortamında çalışma sâhasını genişletmiş ve Ermenileri de, Osmanlılar aleyhine kışkırtmaya başlamıştır.⁽¹⁶⁾

1860'lı yıllara gelindiğinde, Tanzîmatçıların gayri müslimlere verdikleri geniş hak ve hürriyetlerin Osmanlı toplumunda yarattığı huzursuzluk ve Tanzîmatın getirdiği yeniliklerin uygulanmasındaki başarısızlıklar neticesinde, *Genç Osmanlılar* (Jön Türk) hareketi ortaya çıkmıştır.⁽¹⁷⁾ Bu cereyan, anayasacı ve İslâmcı görüşlerin bir harmonisi idi. Genç Osmanlılar, bir taraftan anayasacı ve geniş katılımcı bir meşrûti

(16) Kongar 1993: 68-70.

(17) Karpat 1967: 17 vd.

monarşi talep etmekte ve diğer taraftan İslâm dini etrafında Bir Osmanlı-İslâm milleti teşkil etmeyi amaçlamaktadırlar.

1876'da Sultan Abdülaziz'in hâl' edilmesi ve Sultan II. Abdülhamid'in Meşrutiyeti ilân edeceği vaadi üzerine tahta çıkması ile Genç Osmanlılar hareketi başarıya ulaşmıştır. Yukarıda belirtilen ilkeler doğrultusunda ve İngiliz meşrûti rejimi örnek alınmak sûretiyle, Mithat Paşa ve arkadaşları tarafından bir Kânûn-ı Esâsî (anayasa) hazırlanmıştır. Ancak kurulan yeni mecliste, devletin gerçek yöneticileri olan Türkler neredeyse azınlık durumuna düşmüşlerdir. Ayrıca Osmanlıcılık ideali etrafında, padişâha sadâkat gösterileceğine inanılan gayri müslim ve gayri Türk müslüman meb'uslar, mensûbu bulundukları milletlerin özerkliği ve hatta bağımsızlığı için çalışmaya başlamışlardır. Fakat bardağı taşıran, meclisin, hükûmetin ve padişâhın muhâlefetine rağmen, Rusya'nın Bosna-Hersek isyânı ile ilgili tekliflerini kabul etmemesi ve böylece Balkan milletlerinin bağımsızlığı ile neticelenecek 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin çıkmasına sebebiyet vermesidir. Bütün bu sebeplerden ötürü Sultan II. Abdülhamid, Meclis-i Meb'usan'ı tatil etmiş ve anayasayı askıya almıştır.

Bu dönemde, Osmanlılar üzerindeki İngiliz tesirinin azalmaya ve Alman tesirinin ise artmaya başladığı görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ndeki gayri Türk müslümanlar ile İslâm dünyasının Osmanlı hâkimiyetine hiçbir zaman girmemiş bölgelerinde çeşitli sömürgeci güçlerin tehdidi ve işgâli altındaki bölgelerde yaşayan müslümanlara Osmanlılar öncülüğünde İslâmcılık (Batılıların tâbiriyle Pan-İslâmizm) düşüncesinin teşkilâtlı bir şekilde yayılmasını sağlamıştır.⁽¹⁸⁾ Bu dönemde ayrıca Osmanlı ülkesinde ve Rus işgâli altındaki müslüman Türk ülkelerinde Türkçülük (Batılıların tâbiriyle Pan-Türkizm) de yayılmaya başlanmıştır. Bu cereyânın yayılmasında, Sultan II. Abdülhamid'in meşrûti idâreyi yeniden/tesisi için faaliyet gösteren İttihâd ve Terakki Cemiyeti mühim bir rol oynamıştır.⁽¹⁹⁾

Kültürel ve ırkî temellere dayanan milliyetçilik anlayışları, Osmanlı Devleti'nin dağılmaya yüz tuttuğu dönemde revâç kazanmıştır.⁽²⁰⁾ Türk milliyetçiliğinin teşekkül süreci, XIX. asrın sonu ile XX. asrın başlarıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin idâmesi kaygusunda bulunan Osmanlı aydınları, XX. asrın başlarına kadar Osmanlıcılık ve İslâmcılık fikirlerine bağlı kalmışlardır.

(18) Ayrıntılı bilgi için bkz. Türköne 1994: 350 s.

(19) Ayrıntılı bilgi için bkz. Kushner 1979: 262 s.; Ranisaur 1982: 216 s.

(20) Milliyetçilik ile ilgili tartışmalar için bkz. Gellner 1992: 232 s.; Andeson 1993: 227 s.; Smith 1991: 290 s.; Hobsbawm 1995: 224 s.

Sonuç olarak, menşei Fransız İhtilâli'nden çok daha eskilere inen ve ancak bu ihtilâlin ardından yayılma imkânı bulan "millet" fikri ve Fransız İhtilâli'nin ürünleri olan "hürriyet", "eşitlik", "adâlet"-ki bunlar Batı ve Doğudaki birçok düşünce sisteminin temel unsurlarıdır- ve "kendi kaderini tâyin hakkı", çok milletli imparatorlukları derinden etkilemiştir ve dağılmalarına yol açmıştır. Bu süreç, XIX. asır boyunca devam etmiş ve XX. asrın başlarında Birinci Dünya Savaşı'nın hitâmında, bu devletlerin dağılması ve yeni birtakım millî devletlerin teşekkülü ile sona ermiştir.

Milliyetçilik cereyanının tesirlerine mukâbil Osmanlı Devleti, önce Yenileşme düşüncesi programı dâhilinde Tanzimat ve Islâhat Fermanları ile gayri müslim tebaaya bâzı haklar vermiştir. Bu haklar, gerek müslüman toplumunda ve gerekse haklardan doğan yükümlülükler yüzünden gayri müslimlerde büyük hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir.

Bu yüzden Tanzîmata karşı bir tepki oluşmuş ve Tanzîmatçıların yaptıkları ıslahâtlar da uygulamada başarısız olmuştur. Bu sebepler ise, Tanzîmatçılara karşı Genç Osmanlılar adı altında bir muhâlefet hareketinin teşekkülüne yol açmıştır. Genç Osmanlıların amacı, anayasal bir düzen kurulması ve Osmanlı Devleti'ndeki müslümanları İslâm milleti ve gayri müslimleri padişâha sadâkat esâsına dayanan Osmanlı milleti teşekkülü idealleri etrafında birleştirmektir.

1876'da anayasal düzenin teşkili ve kurulan Meclis-i Meb'usan'da azınlık ve özellikle gayri müslim meb'usların mensup bulundukları milletlerin menfaatlerini ön plânda tutan davranışları, özerklik ve hatta bağımsızlık hareketlerine girişmeleri neticesinde padişâha sadâkat esâsına dayalı Osmanlı milleti teşekkülü ideali iflâs etmiştir.

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ndeki müslümanları ve Batılı ülkelerin ve Rusya'nın sömürgelerinde yaşayan müslüman halkları, halîfeye sadâkat çerçevesinde bir araya getirmek sûretiyle bir İslâm milleti oluşturmaya çalışmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in bu çabasına, başta Nâmık Kemâl olmak üzere Genç Osmanlıların birçok ileri gelen aydınları da destek olmuşlardır. Bu siyâset, Osmanlı Devleti'nin hâricinde yaşayan müslümanlar üzerinde son derece tesirli olmuş ve başarılı neticeler vermiştir. Fakat Osmanlı Devleti dâhilinde bu siyâsetin gerek Arap ve Arnavut milliyetçiliğinin teşekkülü ve İngilizlerin Araplar üzerindeki yoğun propagandası ile İslâm milleti düşüncesini zaafa uğramıştır. İslâm milleti teşekkülü düşüncesinin Birinci Dünya Savaşı sırasında İslâm halîfesinin "cihad" çağrısına iştirâk etmemeleri ve İngilizlerin safında Osmanlılara karşı savaşmaları neticesinde iflâs ettiği görülmektedir.

İslâm milleti düşüncesinin zaafa uğraması ve diğer müslüman Türk halklarla, bu arada Rusya'nın işgali altındaki topraklarda yaşayan müslüman Türkler ile ilişkilerin artması, Avrupa'daki Türk târihi ve edebiyâtına dâir yapılan çalışmaların Osmanlı ülkesine girmeye başlaması, Osmanlı ve İslâm milleti ideallerinin boşa çıkması neticesinde, dünya Türkleri'nin birliğini esas alan bir Türk milleti teşekkülü düşüncesi etrafında Türkçülük (İttihâd-ı Etrak-Batılı tâbiriyle Pan-Türkizm) cereyânı ortaya çıkmıştır. Yusuf Akçura, "*Üç Tarz-ı Siyâset*" adlı makâlesinde, İslâmcılık ve Osmanlılık fikirlerinin iflâs ettiğini anlatmış, ırkî ve kültürel bağlara dayalı bir "Türk milleti" ve "Türk Yurdu" (Turan)'ı hedefleyen Türkçülük cereyânının, Osmanlı Türkleri için tek çıkar yol olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı Devleti'nin esâsını oluşturan Türklerin millî şuurlarını en son harekete geçirmeleri oldukça dikkat çekicidir. Zîra müslüman ve gayri müslim birçok milletten müteşekkil bir devletin devâmı için, yönetici halkın kendi millî şûuruna dayalı bir sistemin yürütülemeyeceği âşikârdır. Bu sebeple çeşitli yollarla devletin idâmesini temine çalışmışlarsa da, bu yolların beklenen netîceleri vermemesi üzerine Osmanlı Devleti'nin aslını oluşturan Türkler de, Türkçülük fikrini ortaya atmışlardır. Bu fikir, Osmanlı Devleti bünyesindeki Türkler ile Rus ve Çin işgâli altındaki bölgelerde yaşayan Türklerin ortak vatanda (Ziya Gökalp, bu vatani "Turan" olarak teşmil etmiştir.) siyâsî, sosyal, ekonomik ve kültürel birlikliklerini ifâde etmektedir. Bu birlikliğin nihâî hedefi ise, yer-yüzündeki bütün Türkleri kapsayan bir Türk devletidir. Bu düşünce, İttihâd ve Terakki Cemiyeti tarafından da kabul görmüş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak Birinci Dünyâ Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olması ve Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşan yeni Türk devletlerinin Sovyetler Birliği tarafından istîlâsı ve Doğu Türkistan'da Çin'in bitmeyen işgâli bu fikrin uygulanmasını engellemiştir. Bunun yerine Anadolu Türklüğü, Osmanlı Devleti'nin esas kuruluş yeri olan Anadolu'da, Mustafa Kemâl Atatürk'ün önderliğinde bağımsız bir Türk devleti olan "Türkiye Cumhuriyeti"ni kurmuştur. Yine Türkiye'nin çabaları sonucu Kıbrıslı Türkler de, bağımsızlıklarına ve en önemlisi "hayat hakları"na sâhip olmuşlardır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile 5 Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan) bağımsızlıklarına ve muhtar Türk devlet ve toplulukları ise kendilerini ifâde edebilme özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Böylece dünyâ Türkleri'nin sosyal, ekonomik, kültürel birlikliklerinin teşkili için gerekli ortam oluşmuştur.

KAYNAKÇA

- AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 2.bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1987.
- AKÇURA, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Devri*, (XVIII. ve XIX. Asırlarda) 3.bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1988.
- ANDERSON, Benedict, *Hayâli Cemaatler*, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yay. 1993.
- DAWN, C.Ernest, "Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri", Çev. Ş.Tufan Buzpınar, *Bilgi ve Hikmet*, 10 (1995), s.s. 120-135.
- GELLNER, Ernest, *Ulus ve Ulusçuluk*, Çev. B.E.Behar-G.G.Özdoğan, İst.: İhsan Yay. 1992.
- HOBBSAWM, E.J., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, "Program, Mit ve Gerçeklik", 2.bs., Çev. Osman Akınbay, İstanbul: Ayrıntı Yay. 1995.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul: İstanbul Mt. 1976.
- KONGAR, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 7.bs., C.I-II, İstanbul: Remzi Kitabevi 1993.
- KÖSEMIHAL, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, 4.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi 1989.
- KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Çev. Ş.S.Türet-R.Ertem-F.Ertem, İstanbul: Kervan Yay. 1979.
- LEWIS, Bernard, *İslâm'ın Siyasal Dili*, Çev. Fatih Taşar, İstanbul: Rey Yay. 1992.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 3.bs., Çev. Metin Kırıatlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1988.
- MARDİN, Şerif, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (Makaleler 1), 4.bs., Der M.Türküne-T.Önder, İstanbul: İletişim Yay. 1994, s.s. 204-241.
- MARDİN, Şerif, "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak 'Sivil Toplum', *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (Makaleler 1), 4.bs., der. M.Türküne-T.Önder, İstanbul: İletişim Yay. 1994, s.s. 20-33.
- NAMIK MEMÂL, *Osmanlı Tarihi*, Akt. Ulviye ve İhsan Ilgar, İstanbul: Hürriyet Yay. 1971.
- PARKINSON, C.Northcote, *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, 2.bs., Çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul: Remzi Kitabevi 1984.
- RAMSAUR, E.E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, 2.bs., Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Sander Yay. 1982.
- SADIQ, Muhammed, "Türkçülük Cereyanı-Türk Milliyetçiliğinin Eşiğinde (1908-1918)", *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-VI (1966-1969), s.s. 5-18.
- SETON-WATSON, Hugh, "Milliyetçilik ve Çok Milletli İmparatorluklar", Çev. Yuluğ Tekin Kurat, *Belleten*, C.XXVIII, 135 (1964), s.s. 525-542.
- SHAW, Stanford- Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmanacı, C.II, İstanbul: E Yay. 1983.
- SMITH, Anthony D., *Millî Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yay. 1991.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşüne Tarihi*, 4.bs., İstanbul: Ülken Yay. 1994.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Siyasî Bir İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, 4.bs., İstanbul: İletişim Yay. 1994.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, "Tanzimat'ta Millet Fikrinin Doğuşu", *Türkiye Günlüğü*, 8 (1989), s.s. 36-41.
- YALÇIN, Aydın, *İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, 3.bs., Ank.: Yeni Forum Yay. 1991.

GÖRDÜKLERİM-DUYDUKLARIM-OKUDUKLARIM

Kemâl Y. AREN

İBRETÂMİZ BİR KONUŞMA:

11 OCAK 1998 günü KUBBEALTI AKADEMİSİ KÜLTÜR ve SAN'AT VAKFI'nın ÇEMBERLİTAŞ'taki merkez salonunda bir iftar verildi. Orada fakirin de bir konuşması oldu. "**Ettekrarü bil ahsen...**" kavli gereğince, affınıza sığınarak, buraya da alıyorum. Bağışlayınız.

Söze şöyle başlamıştım:

"Pek muhterem misâfirlerimiz, ev sâhibi dostlarım,

Lütfedip mikrofonu elime verdiniz. Teşekkür ederim. Ama ben size ne söyleyebilirim?..

Ticâretten, sanâyiden ve dahi sanâyi-i nefîseden anlamam ki günün mevzûlarıdır diye sözünü edeyim. Politika deseniz ucundan kenarından geçmedim, hiç bilmem.

Haddini bilen helâk olmazmış.

Haddimi bilmek isterim...

Bu sebeple izin verirsiniz, **simitçi tablasındakini satarmış** deyip, mariften söz açalım. Malûm-ı âliniz serde muallimlik var. Eh, şöyle böyle otuz sekiz seneyi buldu. Hal böyle olunca bu vadide sözüm olur diye düşünüyorum. İnşâallah yanılmıyorumdur.

Efendim, son zamanlarda sözlerimi hep, "**Maarifimiz öldü, bir fâtihânıza muhtaç**" diye bağlıyordum ve zannediyordum ki bu kanaatte olan sâdece benim. Meğer büyük bir gaflet içindeymişim. Bizzat Millî Eğitim Bakanlığımız da mes'elenin farkında imiş. 2 Ocak 1998 târîhli Hürriyet gazetesi bu hakîkati bana bildirdi. Birinci sayfadan ve sekiz sü-tuna manşet bir haber: "**Yılın İlk Bombası!... BÜYÜK REFORM...**" (Alt Başlık: **Millî Eğitim Bakanlığı çok gizli bir çalışma başlattı.**) Takdir edersiniz ki ziyâdesiyle meraklandım ve haberin devâmını nefes almadan okudum. Okudum ve son satıra geldiğimde hayretten parmağım ağzımda kaldı, cehlime, diğer mevzûlardakine ilâve olarak buradaki ceh-lime esefler ettim. Meğer bendeniz otuz sekiz seneyi bomboş geçirmi-

şim. Yazıklar olsun!...

Anlıyorum, içinizden, "*efendi hayıflanmayı, esef etmeyi bırak da haber ne imiş onu söyle, gerekirse berâberce ah-vah ederiz, diyorsunuz. Çok haklısınız. Arzedeyim:*

Bu, son derece gizli ve gizli olduğu kadar da mühim reform paketi üç temel esas üzerine binâ edilmiş:

Birincisi:

Şimdiye kadar millî târih, millî coğrafya ve vatandaşlık bilgisi adlarıyla okutulan dersler bundan böyle Sosyal Bilgiler adı altında okutulacaktır.

İkincisi:

Çerkez dostlarımızı sevindireceğini umduğum bir düzenleme: Târih ders kitaplarında bundan böyle Çerkez Ethem Bey'den sadece Ethem Bey diye bahsedilecektir.

Üçüncüsü: - ki bence bu da en az diğerleri kadar mühim,

Malûmdur, aslını inkâr eden haramzâde imiş, işte bu îtâba müstehak olmamak için, **bundan böyle biyoloji derslerinde insanın cedd-i ekberi olarak maymun** kabul edilecektir. -*Darwin'in muhteşem dönüşü!...*- (2 Şubat 1998 tarihli Hürriyet'ten öğreniyoruz) ki, meğer, Vatikan otoriteleri geçen sene Darwin nazariyesini kabul etmişler imiş. Doğrusu onlar kabul ettiklerine göre bizim reddediyor durumda kalmamız, ilmî bakımdan doğru olsa bile **dinler arası diyalog ve hoşgörü** açısından mahzurlu olabirdi. Neyse ki böyle bir sakaletten kendimizi kurtaracağız.

İşte efendim, bu süper reformlar sayesinde müteveffa maarifimiz Hz. İsa'nın nefesi değerek canlanacak ve şahlanacaktır. Ben mes'eleyi post-modern düşünce açısından böyle gördüm." (diyemedim, çünkü pek muhterem dostum Prof. Dr. Fevzi SAMUK beyefendi bana söz vermediler. Onun içindir ki fakir de 'meselâ dedük'⁽¹⁾ noktasında kaldım.)

PROMOSYON:

Aşağıdaki soruyu doğru cevaplandıran herkese ANNELER UYANIN adlı kitabı hediye ediyorum.

OLAY:

(Kelimenin hakiki mânâsıyla münevver bir anne-babanın ilk okul dördüncü sınıfa devam eden çocukları yılbaşından iki üç gün önce babasına:

- Baba biz de çam ağacı süslesek!.. der.

Babası:

- O nasıl söz evlâdım? .. Çam ağacı süslemek, Hristiyanların, Avrupalı-

(1) "Meselâ dedük..." meşhur Karadeniz fıkrası.

ların âdeti. Bizde öyle şey yok...

Çocuk:

- Aman baba, etrâfına bir baksana. Her şeyimiz Avrupalı değil mi? Çam ağacı süslemeye gelince mi o Hristiyan âdeti deyip yapmıyoruz? ...)

PROMOSYON SORUSU:

Aziz okuyucularım, bu on yaşındaki, ilk okul dördüncü sınıfı dâvam eden ve terbiyesine son derece itinâ edilmiş, Türk-İslâm geleneklerine göre yetiştirilmiş çocuğa iknâ edici cevabı verebilen herkese bir ANNE-LER UYANIN hediye edeceğim.

Bir noktayı hemen belirteyim: Bu konuda tek seçici benim. Yâni önce beni ikna etmeniz gerekiyor.

Not: Yazışmaları lütfen mecmûa adresine ve adımı zikrederek yapınız. Mektuplarınızın 1 Haziran 1998 târihine kadar elime geçmiş olması gerekiyor. İlgerinizize şimdiden teşekkür ederim.

TÂRİHÎ ROMAN OKUMAYI SEVER MİSİNİZ?

Ben çok severim. Diyebilirim ki târih zevkimi onlara borçluyum.

Rahmet olsun Abdullah Ziyâ KOZANOĞLU, Feridun Fazıl TÛLBENTÇİ, M. Turhan TAN, Reşat Ekrem KOÇU, Bekir BÜYÜKARKIN, Bahaaddin ÖZKİŞİ ve Allâh uzun ömür versin Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU ve daha niceleri benim kültür binamda taşları olan mübârek insanlar. Ve dahi Mişel Zevako, Aleksandr Düma ve diğerleri. Hepsine şükran borçluyum. Yenilerde de Yavuz BAHADIROĞLU'nu kazandım. Yıllardır eserlerinin kitapçı vitrinlerinde sergilendiğini görürdüm ama alıp okumak kısmet olmamıştı. Bundan üç ay evvel Kültür Bakanlığı Yayınları arasında çıkan UZAKLAR YAKINDIR adlı eserini okumuş çok hoşlanınca hemen bir diğerine başlamıştım: IV. MURAD... Onu da hemen okuyup bitirdim. Çok da haz aldım. İnşallah ikinci cildi de yakında çıkar.

Bahadıroğlu'nun eserlerinde harika tipler, fevkalade tahliller, yorumlar, mesajlar bulamazsınız. Yâni o bir Tarık BUĞRA, bir Kemâl TAHİR değil. Zannediyorum öyle bir iddası da çabası da yok. Peki ne var?.. Dümdüz, sâde, süssüz bir anlatım ve yazarının sıcacık duyguları var. Zâlimin zulmüne kahrolan, mazlûma acıyan, okuyucusuyla bir olup hâdisâta ibret nazarla bakan bir yazar buluyoruz satırlar arasında. Zaman zaman tekrara düştüğünü farketmeniz de okuyucu olarak pek üzerinde durmuyorsunuz, hatta yazarın safında yer tutup, bu tür ârizalara mâzeretler bulmaya çalışıyorsunuz. Bir yazar için okuyucusunu böylesi-

ne yanına çekebilmek bence önemli bir başarıdır. Kendisini tebrik ediyor ve bugüne kadar okumamış olduğum için özürler diliyorum.

Aziz okuyucularım IV. MURAD'ı mutlaka okuyun, bana hak vereceksiniz.⁽²⁾

ZEYNEP ULUANT ve "Cenap Şahabettin" in AVRUPA MEKTUPLARI

Zeynep ULUANT Hanım'ın 1997'de İzmir AKADEMİ YAYINEVİ tarafından neşredilen bu çalışması zevkle okunan bir eser. Baş tarafa mektupların sırayla ve konu başlıkları da verilerek bir özetinin konmuş olması bana göre bu tür eserler için çok lüzumlu. Okuyucu olarak eserin tamamını okumak yerine kısmî bir göz atmak istediğinizde size kolaylık sağlıyor. İsterseniz ileriye geçip orijinalini okursunuz. Faydalı bir tertip. Yazarını tebrik ederim.

"PEYGAMBERİMİZ'in ŞEMAİLİ'nin" İKİNCİ BASKISI:

Bu içi de dışı da mükemmel eser dört ay içinde ikinci baskısını yaptı. İlmî eserler için gerçekten büyük muvaffakiyet. Prof. Dr. Ali YARDIM Bey'i ve Damla Yayinevi'ni tebrik ederim. Daha nice baskılara inşallah!...

Eserden teberrüken şu bölümü alıyorum (s. 119):

"Ashabdan Malik b. Nazla adlı zât anlatıyor: *Ben, bir gün, pejmürde bir kıyafetle Peygamberimiz'in ziyâretlerine gitmiştim. Beni bu kıyâfet içinde gören Resûlullah Efendimiz sordular:*

- **Senin malın mülkün falan var mı?**
- **Evet var, ya Resûlallah!...**
- **Ne gibi malların var?**
- **Allah bana, deve, koyun, at sürüleri ve arpa, buğday harmanları ihsân etmiştir.**
- **Eeee!.. Allah sana mal mülk ihsan etmişse, Allah'ın nimetinin ve ikrâmının eseri, bizzat üzerinde görünsün.**

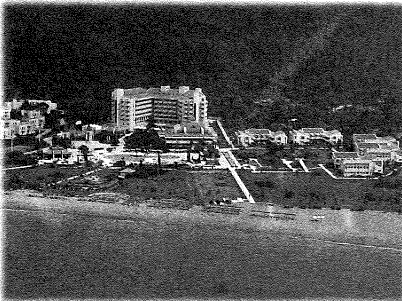
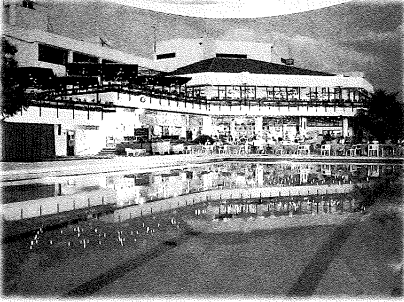
.....

Esâsen Hazret-i Peygamber'in giyim-kuşam mes'elesine bakışını, derli toplu bir ifâde ile, torunu **Hz. Hasan** dile getirmiştir. **Buharî'nin** kaydettiği vesîka şöyledir

"Peygamber Efendimiz bize, 'elde edebileceğimizin en iyisini giymemizi ve bulabildiğimiz en hoş kokuları sürünmemizi emrederdi."

(2) IV. MURAD. Yavuz BAHADIROĞLU. Kültür Bakanlığı Yayınları. 1997

**"Just dream...
It will come true!.."**

Side • Sorgun • Belek • Kuşadası

TURTEL
Hotels & Resorts

NE OLUR NE OLMAZ ŞEMSIYENİZİ YANINIZA ALIN...

Türkiye'nin sigorta konusundaki en büyük beklentisinin yegane cevabı: **UNIVERSAL ŞEMSIYE SİGORTASI**. İşyeri ve aileye yakın tüm riskleri gözeterek çok kapsamlı iki ürün hazırladık: "Aile Şemsiye" ve "İşyeri Şemsiye" Sigortası Poliçeleri. Tek poliçenin zamana, enflasyona ve

bürokrasiye karşı avantajları, tek kalemde.

Şemsiyeniz bizde.

**UNIVERSAL
ŞEMSIYE
SİGORTA**

**UNIVERSAL
SİGORTA**

B

en temizim, tertemizim,

Yarınıym ülmemizin...

Yaşanış günler için

Bana temiz bir dünya verin!

Bir Duru, bir Duru, bir Duru daha...

Haydi daha saf,

Daha temiz bir dünyaya!..

Duru! Daha saf, daha temiz,
daha doğal bir dünya.

